

A saturnusi vers.

(Folytatás. L. I. füz. 3 s k. 11.)

E történeti bevezetés után áttérünk a saturnius elméletének megállapítására. A teljes, tiszta saturnusi vers schemája a következő:

$$o \text{ — } o \text{ — } o \text{ — } o \quad | \quad \text{ — } o \text{ — } o \text{ — } o$$

például szolgálhat ezen, már a régi grammaticusok által használt s általunk is említett vers:

Dabunt malum Metelli — Naevio poëtae.

Mindenek előtt azt kell megjegyeznünk, hogy minden rövid szótag helyett állhat hosszú, és hogy rendszeren a két félvers t. i. a dimeter jambicus catalectus és a tripodía trochaica közt versenyug — diaeresis — van. Ily alakban a legtöbb vers megfelel a felállított schemának. Így a félversek a Carmen arvale-ben, v. 1. 5:

Enós, Lasés, iuváte;

Enós, Marmór, iuváto;

Elog. Scip. I, 3*):

Lucíom Scípíonem — filiós Barbáti;

El. Sc. I, 4:

Consól, censór, aidflis — híc fuét apúd vos;

és a hasonló El. Sc. II, 4:

Consól, censór, aidflis — quéi fuít apúd vos;

*) A feliratok számai az általunk ez értekezés végén közlött feliratok sorrendjének felelnek meg.

El. Sc. II, 1:

Cornélius Lucius — Scípió Barbátus,

El. Sc. III, 7:

Terrá, Publí, prognátum — Públió Cornéli;

El. Sc. IV, 4—6:

Quoiéi vitá defécit — nón honós honóre,

Is híc sitús, quei núnquam — víctus ést virtútei

Annós gnatús vigíntei — is locéis mandátus;

Epigr. Naev. 1. 2:

Mortáles immortáles — si forét fas flére¹¹¹⁾

Flerént diváe Caménae — Náevium poétam;

Livius Odyssiájának kezdőverse Gelliusnál Noetes Att. 18, 9, 5
(Hertz kiad. szerint):

Virúm mihí, caména — ínsecé versútum;¹¹²⁾

egészen tiszták Liv. Od. VI, 295—6 versei Charisiusnál II p.
196, 16. 17 (K.):

Ibí manéns sedéto — dónícúm vidébis

me cárpentó sedéntem — [ín] domúm venísse;¹¹³⁾

a Festus által s. v. toppe (p. 352 M.) közölt vers (Od. X, 395):

Toppér facít hemónes — út priús fuérunt;¹¹⁴⁾

¹¹¹⁾ Így a cod. Paris; közönségesen: „flere si foret fas.“

¹¹²⁾ Hertz az utolsóelőtti thesis elnyomásával olvassa a verset:

Virúm mihí, caména — ínsece vérsútum;

Dünzer (Philologus XXVIII p. 264.) Hermann G. első véleménye után
indulva nem tartja teljesnek a verset, s a görög eredeti után így olvassa:

Virúm mi, Cásmena, ínsece vérsútum [qui multum],

alább lesz szó arról, miért nem tarthatjuk helyesnek ez olvasást.

¹¹³⁾ Ha Hermann G. szerint in-t szúrunk be domum elé. Bartsch
(„Der sat. Vers und die altdéutsche Langzeile stb.“) így olvassa Ritschl
nyomán az utolsó sort:

me cárpentó sedéntem — dónum venísse [paréntis];

Bücheler (Jahrbücher für Philologie LXXXVII.) „endo dómum“ —,
Dünzer (id. h.) „jam domum“-ot hoznak javaslatba.

¹¹⁴⁾ Bücheler (id. h. p. 332.) szerint, a kézirat így: „utrius fuerunt.“

Priscianus VI, 3, p. 329 (Keil.) (Odyss. XXIII, 304):

Cárnis

vinúmque quód libábant — ánc labátur;¹¹⁵⁾

a Marius Victor. által III, 18 idézett vers Naevius Bell. Pun. I-ből:

Novém Jovís concórdes — filiáe soróres;

Atil. Fortun. p. 2680 (P.) Naevius B. P. I-ből:

Ferúnt pulcrás cretérras — áureás lepístas;

egészen rendes schemát mutat nézetünk szerint Naevius verse a B. P. II könyvéből Prisciannál VI, 11. p. 255. (K.):

Jámque

ejús mentém fortúna — fécerát quiétem;

vagy ejust t egytagúnak olvasva:

Jamque eius mentém fortúna — fécerát quiétem;¹¹⁶⁾

egészen rendes szerkezetű a Varro által de re rust. I, 2, 27 megőrzött vers:

Terrá pestém tenéto — sálus híe manéto,¹¹⁷⁾

valamint a Diomodes által (p. 510, 20 K.) megőrzött is:

Summás opés qui régum — régiás refrégit.

A nem teljes sorok közül egészen a felállított schema szerint olvasandók a következők:

Liv. Od. I, 45 Prisciannál VII (p. 305, 10 K.):

Patér nostér Satúrni — filie;

Liv. Od. I, 248 Paulusnál in exc. Festi (p. 225 Müll.):

o — Matrém procítum — plúrimí venérunt;

¹¹⁵⁾ B ü c h e l e r (id. h.) szerint; S p e n g e l (Philologus, XXIII, 81 s. k. ll.) így olvassa:

Carnís vinúmque quód li — bábant ánc labátur.

¹¹⁶⁾ Utóbbi módot ajánlja S p e n g e l (id. h.); H e r m a n n G. így olvassa:

Jamque éius mentem

fortúna fécerát quie — tem o — o — o, a caesura megsértésével.

¹¹⁷⁾ D ü n z e r (id. h.) ugyan ép oly kevéssé talál benne méretet, mint a dajkaversben; „Lalla, lalla, lalla, aut dormi aut lacte“ vagy a varázsmondatokban, melyekről l. B e r g k e t a Philologusban XXI, 585. s. k. ll.

így olvasandó Dünzer nyomán (id. h.) Servius idézete Naevius B. P. I-ből:

Eórum

sectám secúntur múltí — mórtáles ;¹¹⁸⁾

Naevius verse (B. P. IV.) Noniusnál s. v. danunt p. 97, 18:

Eam cárnem

victóribús danúnt ;¹¹⁹⁾

Paul. e Fest. p. 323 (M.):

o — o — Quod brúti — néc satís sardáre
queúnt.

Festus s. v. topper (p. 352 M.):

Toppér capéssét flámma — Vólcani.¹²⁰⁾

Az elisio, melylyel a római költészetben később találkozzunk, a saturnusi versekben rendszeren dívott, bár a hiatus gyakrabban fordul elő, mint később. Elisioval a schema szerint kell olvasni:

Nonius versét s. v. liquidum (p. 334. Merc.) Naev. B. P. I-ből:

Blande ét docté percóntat — Áeneás quo pácto¹²¹⁾

Troiam úrbem líquerít ;

így a Nonius által s. v. gratulari idézett verset, melyet alább közlünk, s egyéb számos helyen, melyek közül a feliratokban találtatnak a következők: Carm. Arv. 2; El. Sc. I, 5; II, 6; III, 1. 3. 4. 6; Mon. Caec. 2; Tit. Mumm. 1; Ded. Sor. 5; Epigr. Naev. 3 stb. Sohā sincs megengedve az elisio a két fél-

¹¹⁸⁾ melyet Vahlen (Cn. Naevii de Bello Punico rell. Lips. 1854.) így olvas:

Eorúm sectám secúntur — múltí mórtáles :

S p e n g e l p e d i g (id. h.):

Eorúm sectám sequúntur

múltí mórtáles.

¹¹⁹⁾ Vahlen (id. h.) a saturniusban meg nem engedett caesurával olvassa a verset:

Eám carném victóri — bús danúnt ;

Dünzer (id. h.) e scansiont tartja helyesnek.

¹²⁰⁾ Bücheler (id. h. p. 334) topper után navist told be s Bartschsal (id. h.) így olvas:

Toppér navís capéssét — flámma Vólcani.

¹²¹⁾ Bücheler (id. h. 333. l.) Aenes-t ajánl Aeneas helyett; mire szükség nincsen.

vers közt, hol vagy a synicesis segít, p. Liv. Od. I, 64. (l. a.), vagy a vers másképp olvasandó, mint a hogy közönségesen szokták, p. El. Sc. I, 5 s m. (l. a.)

Hasonlóképen elterjedt a hangolvasás — synicesis, synaeresis — is; l. El. Sc. I, 5; III, 2. 3. 4. 6. — Egészen rendez Liv. Od. VIII, 480 Prisciannál VI (p. 679) ily felosztással:

Nám divína

Monétas filia dócuít;¹²²⁾

így az Ep. Naev. 4-ik sora:

Oblíti súnt Romái lo — quier latína língua; s e.

Említettük, hogy az arsisban hosszú szótagnak kell állani, s hogy ilyen állhat mindenik thesisben; de arsisban és thesisben a hosszú szótag feloldathatik két rövidre, úgy hogy a rendez jambus vagy trochaeus helyett állhat: spondeus, tribrachys, anapaestus és dactylus. A kérdés, mely még eddigelé kellően megvilágítva nincs, abban áll, hogy mindennemű feloldás minden helyen eszközölthetik-e? Az idevágó példák szorgos vizsgálatából ki fog tűnni, hogy a feliratok s a műköltészek szabályai egyes pontokra nézve eltérést mutatnak annyiban, hogy amazok oly szabadsággal élnek, melyet ezek a vers rhythmusával nem tartottak összeegyeztethetőnek.

Lássuk az első thesis-t vagyis a vers anacrusisát. Ezt a feliratokban feloldva találjuk, mit a következő példák bizonyítanak:

El. Sc. III, 5:

Facilé factéis superáses — glóriám majórum;

El. Sc. II, 6:

Subigit omné Loucánam — ópsidésque abdócuít;

Dedic. Sor. 3:

Decumá factá polóucta — léiberéis lubéntes;

¹²²⁾ A kéziratokban „filiam“ találtatik, mi a görög szöveg szerint értelmet nem ad; Bücheler (id. h.) és Bartsch így osztják föl a verset

Nam divína Monétas — filiá i m dócuít.

elisióval összekötve El. Sc. III, 1 :

Quei apice insigné diális — fláminis gesistei; ¹²³⁾

hasonlóan El. Sc. III, 4 :

Quibus sei in longá licuisset — tibi utiér víta; ¹²⁴⁾

Mon. Caec. 3 így olvasandó :

Bene rém gerás et váleas — dórmias sine qúra. ¹²⁵⁾

Így a feliratokban. Livius és Naevius ellenben a kettős anacrusist nem használják. A következő helyek ellentmondani látszanak ez állításnak, de csak látszanak, mert mindenütt oly szóval kezdődik a sor, melyben vagy synaeresisnek van helye, vagy mely mint a fentebbi 'bene', 'male' stb. (l. 125-ik jegyz.) egytagúnak ejtetett ki; így olvasandó Prisciannál VI (p. 231, 10 H.) Liv. Od. I, 64 :

Mea puer, quid vérbi éx tuo — óre súpéra fúgit?

Egytagúnak mondatott ki simul; így áll Festusnál (p. 174 M.) Livius Od. VIII, 88-ban :

Simulác lacrimás de óre — nóegeó detérsit; ¹²⁶⁾

és így a Naevius B. P. VI K.-ból Nonius által (p. 325 M.) idézett versben, melyet így tartok helyesen felosztandónak :

Convénit régnum

simulác locós ut habérent. ¹²⁷⁾

¹²³⁾ E verset R i t s c h l így olvassa :

Quei apice insigne diális — fláminis gesistei ;

A vers különben, mint azt több okból bizonyítani lehet (l. B ü c h e l e r t), később toldatott a sírkőre ; a 'quei' szó balfelől a sorok kezdetén kívül áll.

¹²⁴⁾ S p e n g e l (id. h.) szerint ; R i t s c h l ellenben így hangsúlyozza a verset :

Quibus sei in lónga Meui — sét tibi útiér víta —

a saturniusban meg nem engedett caesurával. L. a köv. jegyzetet.

¹²⁵⁾ A vígjátékirók szerte egytaguaknak használják a 'bene', 'male' s egyéb szókat, p. a névmásokat, 'ejus', 'cujus' stb. ; így 'quibus' is egytagúnak olvastathatik s az előbb említett versben (El. Sc. III, 4) az elisionak hihetősége, mint Dünzer (id. h.) nevezi, elenyézik.

¹²⁶⁾ Nem mértékes B a r t s c h n a k olvasása (id. h.) :

Simúl ac lácrimas de óre — stb.

¹²⁷⁾ A kéziratok a t'q'u e-t mutatnak a c helyett. Bartsch az előbbi versben követett mérés:el ellenkezőleg így olvassa e szókat :

Convénit régnum símul at — qué locós ut habéret.

Ide tartozik Epigr. Naev. 3 is.

Synicesissel olvasandó a Festus által s. v. „quianam“ Naeviusból idézett vers:

Súmme deúm regnátor

quianám genuísti;

hasonlóul az Atil. Fortunatianus által Regillus feliratából idézett vers (p. 2679 P.):

Duelló magnó diriméndo — régibús subigéndis,
és Velius Longus (p. 2234 P.) szavai:

Oriéns consúl magístrum — pópulí dícat.¹²⁸⁾

A költőkből felhozott egyéb példák a kéttagú anacrusisra mind, többnyire más okokból is, máskép olvasandók; így Liv. Od. III, 110 Gelliusnál Noct. Att. 6, 7, 11:

Ibídémqué vir súmmus — ádrímús Patrícólus;¹²⁹⁾

Liv. Od. III, 422 versében Isid. Origg. 19, 4 vagy hiányzik egy szótag a vers elején:

∪ Túncque rémos jússit — réligáre strúppis
vagy Spengel szer. kiesett egy szó p. „ille“ t u n c q u e után;¹³⁰⁾
Liv. Od. V, 297 Serviusnál ad Virg. Aen. I, 92:

Ígitur démum Ulíxi

cor fríxít práe pavóre¹³¹⁾

Festus (p. 352) idézete Liviusból a kéziratok szerint olvasandó szöveggel:

Simúl duóna eórum — pórtant ád návis;¹³²⁾

¹²⁸⁾ Hogy e szókbán saturnusi mérték rejlik, azt Reifferscheidt fedezte föl. L. Rheinisches Museum XV p. 627.

¹²⁹⁾ Bartsch szerint (thesiselnyomással az első félversben, l. a.):

Ibídémqué vír súmmus — st.

¹³⁰⁾ Bartsch szerint két sorban:

Túncque rémos jússit

reiligáre strúppis.

¹³¹⁾ Bartsch minden rhythmicus érzék nélkül így:

Ígitúr démum Ulíxi cor — fríxít práe pavóre.

¹³²⁾ Bücheler (id. h.) ily javítást (?) ajánl:

famuláe doná eórum — stb.

melyben a kettős anacrusison fölül a többes seml. a hosszúnak vétetik, mint azt Livius és Naevius nem használják. L. a. bővebben.

Probus ad Verg. Buc. VI, 31 (p. 14 Keil) idézetének Naevius B. P. I-ből egy versét Bartsch (id. h.) olvassa:

Immolábat áurátam — víctimám púlcram¹³³⁾

A Priscian VI, 8 (p. 247 K.) idézte vers a Bell. Pun. II könyvéből így hangzik:

Prima incédit Cereris Pro — sérpina puer;¹³⁴⁾

Naevius B. P. VI könyvének szavai, melyeket Nonius s. v. ilico (p. 325) őrzött meg, nem teljes verset képeznek:

o Séptimúm decimum ánnum — ilicó sedént,¹³⁵⁾

épen úgy mint a Festus által p. 382 (Müll.) idézettek:

o — Oneráriæ onústæ — stábant ín flústris¹³⁶⁾

hol p. n a v e s vagy hasonlót egészíthetünk ki.

Az anacrusissal szoros kapcsolatban áll az első arsis. Általában ritkán oldatnak fel az arsisok, hanem a szabályszerű

¹³³⁾ trochaeusi alappal és az első félvers harmadik thesisének elhanyagolásával. Ennyire a különben a szabálytalanságig szabad Vahlen (Cn. Naevide bello Pun. rell.) sem ment e helyen, hanem áthelyezést hoz javaslatba ily formán:

Aurátamque immolábat — stb.

A sor így olvasandó (i. a. az egész idézetet.):

Immolábat

aurátam víctimám pul — cram.

¹³⁴⁾ a mint már Hermann (El. doctr. metr. p. 631) helyesen felosztotta. Spengel és Bartsch szerint (id. hh.):

Prima incédit

Cereris Prosérpiná por; •

Vahlen (id. h.) borzasztó ékezésével a scansio nem csekély fáradságba kerül:

Prima incédit Céreris — Prósérpiná puer.

Ha évekig tartó buvárlat után azon eredményhez jutunk, hogy a saturniust így lehet vagy épen kell olvasni, akkor megfoghatatlan, miként lehet versnek mondani azt, mi nem egyéb elcsavart prózánál, mikép lehet elméletének megállapítására egy percet is vesztegetni. Ennyire még Dünzer, Lersch és követők sem mennek, midőn állítják, hogy a saturniusban csak a szótagok számát kell olvasni.

¹³⁵⁾ L. Hermann G., Spengel és Bartsch lejtése szerint:

Séptumúm decumum ánnum

ilicó sedént; —

az első láb cretens.

¹³⁶⁾ Vahlen és Bartsch szerint:

Oneráriæ onústæ — stábant ín flústris.

hosszú szótagot rendesen megőrzik; fordulnak elő oly egy- vagy kéttagú rövid szók, melyek megnyujtva használatnak, de ezek többnyire a későbbi költészetben is kétesek. Így nevezetesen a

q u e szócska a következő összetételekben :

a t q u ē Liv. Od. IV, 213 v.-ben Prisciannál VI (p. 679 P.):

Altqué escás habeámus — méntiónem;¹³⁷⁾

és Naevius B. P. I. Prisciannál u. o.:

Atqué Purpúreus filii — Térras; (l. a.)

n e q u ē Liv. Od. I, 65 (?) Prisc. VII (5 p. 303 K.):

Nequé tamén te oblítus — súm Laértie nóster;¹³⁸⁾

i t a q u ē Naevius sírírata 3-ik sorában.

d e q u ē Nonius idézetében s. v. dextrabus:

Dequé maníbús dextrábús — ;

így használatik i b í Liv. Od. VI, 295 Charisiusnál II (p. 197, 16 K.):

Ibí manéns sedéto — dónícúm vidébis (l. f.)

és Liv. Od. III, 110 Gellius szerint Noct. Att. 6, 7, 11:

Ibídemqué vir súmms — ádprimús Patrícólus;

továbbé t i b í Liv. Od. X, 64 (?) versében Prisciannál VII (9 p. 402 K.), mely hexameternek is olvasható; mi így véljük olvasandónak:

Íferus án superús fert

tibí deús fúnera Ulíxes?¹³⁹⁾

Minde megnyujtásokat, mint a példákbl kitünik, az első arsis mutatja; feloldására két rövid szótagra a feliratokban példa nincs, mert nem lehet az El. Sc. III, 1-ső versét Ritschl szerint olvasni, mivel akkor az El. Sc. III, 4 olvasásában is öt kellene követnünk, pedig itt a caesura megsértése miatt határozottan téved (l. f.). A mi a Livius- és Naeviusnál előforduló idetartozó

¹³⁷⁾ H e r m a n n a l a görög eredeti után, a kéziratban: habemus áll; S p e n g e l így olvassa:

Atque escas

habemus méntiónem.

¹³⁸⁾ D ü n z e r (id. h.) áthelyezéssel írja:

Nequé tamen óblitús te — sum stb.

S p e n g e l (id. h.) pedig változtat:

Neque enim oblítus súm te stb.

¹³⁹⁾ A kéziratban „tibi fert”.

verseket illeti: vagy a syncesis szünteti meg a feloldást, vagy a szokottól eltérő helyes olvasás. Lássuk a példákat!

Liv. Od. VIII, 322-ik versében Prisciannál VI (1 p. 221 K.) a „rex” szót Dünzerrel a görög szöveg értelmében betoldva, segít a syncesis:

Mercúrius cümque eó [rex] — fliús Latónas ¹⁴⁰);
hasonlóképen Nonius idézetében Naeviusból:

Siciliensés pacéscit — óbsidés ut réddant;
Bartsch szerinti olvasása Livius versének Od. XXII, 82 (?),
melyet Priscian VI (3 p. 229 K.) közöl:

At céler hastá voláns per — rúmpit péctora férro
megdől ¹⁴¹), s mi így véljük felosztandónak e különben hatmé-
retű lengedi rhythmussal bíró verset (ha ugyan Liviusból szár-
mazik?):

Át céler hásta

voláns perrúmpit férro — péctora;
Naevius verse Noniusnál s. v. auspiciari (p. 468 M.) így olvasandó:
Vérum — práetor ádvénit

et áuspiciát auspicium — próserum. ¹⁴²)
Liv. Od. x, 34-ik verséről már volt alkalmunk szólni, valamint
Naevius verséről is a B. P. II könyvéből Prisc. VI, (8 p. 247
K.); Naevius versénél a B. P. VI k.-ból, melyet Nonius s. v.
pacisco idéz, a kézirat szövege bizonytalan ¹⁴³);

¹⁴⁰) Spengel szerint:

v — Mercúrius cümque eo — fliús Latónas.

¹⁴¹) már csak azon okból is, mivel a nőnemű *a* hosszúnak vétetik, mint
azt Livius és Naevius már nem használták. L. a. Hermann így olvassa:

At céleris

hastá voláns perrúmpit — péctorá férro.

¹⁴²) Vahlen szerint: Vérum práetor
ádvénit et áuspiciát au — spicium próserum.

¹⁴³) A kézirat ezt adja: „Id quoque paciscunt urmoenia sint quae
Lutatium reconciliant captivos plurimos”; Bartsch, Vahlen és t. sze-
rint az első arsis feloldásával kell olvasni, de a szöveg változtatásával is:

Id quoque paciscunt móenia — út sint quae Lútátium st. Talán hibás
vonatkozással idézett Nonius, s „paciscuntur”-nak kell állni, mi mögött az
„ut” könnyen kimaradhatott, s akkor így vélném olvasandónak:

Íd quoque

paciscuntúr ut móenia — sint quae Lútátium
reconciliánt captivos — plúrimós.

Liv. od. VIII, 138-ik s k. versei, melyeket Festus s. v. top-
per (p. 352 M.) őrzött meg, Bartsch szerint anacrusissal sem
birnak :

Námque núllum péjus — mácerát humánum

[pectús] quamdé mare sáevom — víres cui sint mágnae
tópper cónfringent — importúnae úndae ; ¹⁴⁴⁾

talán Bücheler szerint állítandó helyre az első sor :

Nam núllum péius [pectus] — mácerát humánum

quamdé mare sáevom : víres — quói sint mágnae, tópper
confringent importúnae — úndae.

Látjuk e példákból, hogy sehol sem szükséges, sőt hogy legtöbb
esetben nem szabad az első thesis feloldásával olvasni; nehéz-
séget egyedül Naevius versei a B. P. I k.-ból Prisciannál VI
(p. 679 P.) okoznak; már Dünzer (id. h.) észrevette, hogy
a töredék elején hiányzik egy szó, s eszerint az első verset így
kellene olvasni :

U Ínerant sígna expréssa — quómodó Titáni ;

különbösen rendesen így olvastatnak a versek :

Ineránt sígna expréssa — quómodó Titáni ¹⁴⁵⁾

bicórporés Gigántes — mágniqué Atlántes ¹⁴⁶⁾

Runcús atqué Purpúreus — filii Térras ; ¹⁴⁷⁾

¹⁴⁴⁾ Hermann és Dünzer (id. h.) kísérlete nem állhat meg :

Námque núllum péjus

macérát hemónem, quámde — máre saevóm ; víres quoi

sunt mágnae, tópper cónfrin — gént impórtunae ímdae,

a quóoi-nak állása és a harmadik sorban a caesura megsértése miatt.

¹⁴⁵⁾ E helyett Spengel: Ineránt signá expréssa — stb. a semleges
többes a megnyújtásával; mindkét mód szerint kettős anacrusis fogadtatik
el, mely nem állhat a költőknél.

¹⁴⁶⁾ Ezen s a következő verset így vélem olvasandóknak :

bicórporés Gigántes — mágni Atlántes, Runcus

atqué Purpúreus filii — Térras ;

„magni” mellől elhagytam a „que” szócskát hason okból, melyből Dünzer s
m. azt bicórporés-hez kiegészíteni akarják.

¹⁴⁷⁾ E sor nehézségei fentebbi olvasásunk által elenyésznek; fölösle-
gessé válik Bücheler javaslata is, mely szerint az első arsis feloldva
kellene olvasni; szerinte így olvasandó e sor :

Purpúreus átque Runcus — stb.

Nem merünk határozott ítéletet hozni, mert ily alakban kétség kívül el kell fogadnunk az első arsis feloldásának lehetőségét a költőknél; de hát ha hiányos a szöveg? ha „inerant” egy versor végét képezi, s a következő sornak elejéről három szótag kiesett (p. „in illis”, vagy hasonló)? Traditionk hiányos voltát s a régi grammatikusok gondatlanságát ismerve, ezt legalább is lehetségesnek fogjuk találni, s akkor a töredéket így fogjuk olvasni:

Ínerant

v — v signa expréssa — quómodó Titáni
bicórporés Gigántes — magni Atlántes, Rúncus
atqué Punpúreus filii — Térras;

s nem leszünk kénytelenek a költőknek oly szabadságot tulajdonítani, melyet a feliratokban nem találunk, hanem összefoglalva az anacrusisra nézve tett vizsgálatunk eredményét, azt fogjuk állíthatni, hogy a vers első lábának (jambusi vagy spondeusi) tisztasága mindig megőriztetett.

A második, harmadik, negyedik és ötödik arsis feloldva találatnak — bár mindössze ritkán.

A második arsis csak Liv. Od. VI, 142-ik versében, melyet Diomedesnél I (p. 379 P.) találunk, van feloldva, miután egyedül helyes olvasásnak ezt tartjuk:

v Útrum genua amplóctens — virginum óráret¹⁴⁸⁾

Bartschtól eltérőleg olvassuk az általunk már felhozott Livius-féle verset Festusnál s. v. noegeum, és Liv. Od. VIII, 332-ik versét (l. f.), bár ebben az ő olvasása szerint is elenyészik synicis által a feloldás.

A harmadik arsis csak Mon. Caec. 3-ben van feloldva:

Bene rém gerás et váleas — dórmiás sine qúra.

A negyedik arsis feloldva találjuk a következő helyeken:

El. Sc. I, 2:

Duónoro óptumó fu — ise viró [viróro] ¹⁴⁹⁾

¹⁴⁸⁾ Spengel a többes seml. o megnyújtásával így olvas:

Utrum genuá amplóctens — stb.

Bartsch az első félversben meg nem engedett thesisenyomással:

Utrum genua ámplóctens — stb.

¹⁴⁹⁾ „viroro” Ritschl kiegészítése; a verset így is lehet ékezni:

Duonóro óptumó fu — ise viró viróro

synaeresissel az anacrusisban és hiatussal a második lábban.

El. Sc. II, 3:

Quoius formá virtútei — párisumá fúit;

Livius Od. V, 297 versében Serviusnál ad. Aen. I, 92:

Ígitur démum Ulxi

cor frixit práe pavóre (l. f.);

Liv. Od. X, 64-ik hexam. versét mint véljük felosztandónak,
már fentebb említettük;

feloldva van a negyedik arsis Naevius B. P. I e verseiben Ser-
viusnál ad Verg. Aen. III, 10:

Ambórum uxóres¹⁵⁰⁾

noctú Troiád exíbant — cápítibús opértis

flentés ambáe abeúntes — lácrimis cúm múltis;

Naevius B. P. II verseit Macrobiusnál Sat. VI, (5 p. 181 B.) a
kézirat szerigt így olvassuk:

Déinde póllens

sagíttis ínclutús ar — quítenens sánctus Délphis

prógnátus Pútiús'A — póllo.¹⁵¹⁾

Oly olvasása a saturniusnak, minő Bartsché Naevius versei-
nél B. P. I. (Prisc. VII, 16 p. 342 K.):

Sénex fretús pietátei

deum ádlocútus súmmi — stb.

chimaera, melynél kevésbé merész azon állítás, hogy a második
félversben is meg volt engedve az auacrusis, melyek támoga-
tására (?) épen e verset hozhatta volna fel.¹⁵²⁾

¹⁵⁰⁾ Szükségtelen Bartsch ily ékezése:

Ámborum úxóres stb.

¹⁵¹⁾ azon különbséggel, hogy a que-t 'sanctus' mellől elhagyjuk.
Vahlen így:

Dein pólléns sagíttis.— stb.

Bartsch így olvas:

Deindé pólléns sagíttis — ínclutús arquítenens

Sanctús Delphis prógnátus — Pýthiús Apóllo.

Fleckeisen (Jahrb. für Philologie 1861. p. 148) 'Delphis'-t hibásnak
tartja, s Bücheler (u. o. 812 l.) helyette 'Jove'-t hoz javaslatba.

¹⁵²⁾ A versre alább visszatérünk. — Hogy mennyire meg gyakran a
tudós elfogultsága, azt ugyancsak Bartsch bizonyítja, ki Naevius B. P.
III verseit, melyeket Charisius Inst. gram. I (p. 73 L.) őrzött meg, így
olvassa:

Az ötödik arsis feloldva találtatik

El. Sc. I, 6-ban :

Dedēt Tempēstatēbus — áide méreto [d vótam] ¹⁵³⁾;

Liv. Od. I, 64-ben Charisiusnál (p. 46 L.):

Mea puer, quid vérbi éx tuo — óre súpera fúgit?
és Liv. Od. XX, 19 (?) Prisciannál VIII (9 p. 402 K.):

Cum sócios nóstros

mandísset ímpius Cýclops.

Látni való ezekből, hogy bizonyos gond volt az arsisok tisztán tartására fordítva, mert azok feloldása nem gyakori, sokkal gyérebb, mint a thesiséké.

A második thesis feloldva találtatik: El. Sc. IV, 1-ben (melyet azonban synacresissal is lehet olvasni); Liv. Od. VIII, 88-ban (l. f.); u. o. VIII, 138 (l. f.); Naev. B. P. I a Servius által ad Verg. Aen. II, 797 idézett versben, melyet így olvasok:

Múltí alíí e Tróia — strénui viri ¹⁵⁴⁾;

Naevius idézett verseit a B. P. IV könyvből így hiszem olvasandóknak:

Tránsit Mélitam

Románus exércitús [et] — ínsulam intégram

urít, populátur, vástat — rém hostiúm concínnat ¹⁵⁵⁾;

Naevius versében, melyet Fest. (p. 257 M.) idéz (l. f.); Nonius szavaiban s. v. dextrabus (l. f.); Naviusnak Fest. (p. 382 M.) által idézett versében (l. f.); végre Naeviusnak Prisc. által VI (9 p. 250 K. idézett versében, melyet így kell olvasni:

M á r c u s V a l é r i u s c ó n s u l

partém exércití in — e x p e d í t i ó n e m d ú c i t,

k é t t a g ú a n a c r u s i s t e n g e d v é n m e g a m á s o d i k f é l v e r s b e n . C u r i o s u m - k é p m é g m e g e m l í t j ú k N a e v i u s i s m e r t v e r s e i t , á l t a l a í g y o l v a s v a :

Tránsit Melitám Románu' — e x é r c i t u ' í n s u l a m í n t e g r a m
Urít, populátur, vástat — rem hóstiúm concínnat.

¹⁵³⁾ R i t s c h l kiegészítése szerint.

¹⁵⁴⁾ B a r t s c h (id. h.) ily felosztást ajánl:

Múlti alíí e Tróia

strenuí virí.

¹⁵⁵⁾ Az utolsó sort így is lehet olvasni:

urít, populátur, vástat — rem hóstiúm concínnat.

Magnámque

Domúm decorémque dítem — véxarúnt ¹⁵⁶⁾.

Feloldott harmadik thesist mutatnak a következő helyek :
El. Sc. I, 5 (l. a.); Men. Cacc. 3 (l. a.); a többször idézett Liv. Od. X, 64; Naevius verse Prisciannál VII (16 p. 342 K.) a mi olvasásunk szerint (l. f.); Naevius Prisc. VI (11 p. 255 K.) a mi fölöstásunk szerint (l. f.); a Nonius által s. v. ilico idézett Nae-
viusféle vers így felosztva :

o Séptimúm decimum ánnum — ilicó sedént ō ¹⁵⁷⁾;
Naevius (B. P. VI) versét Noniusnál (p. 325 M.) l. f.; Naevius
versét Donatusnál ad Terent. Andr. I, 128 l. a.

Az ötödik thesis feloldva van a következő versekben :
El. Sc. I, 5 (l. a.); El. Sc. IV, 6 :

Ne quáirátis honóre — quéi minus sít mandátus
hol a ‚minus‘ szó egytagúnak olvastathatik ; Tit. Mum. 2 (l. a.);
Naevius Festusnál s. v. quianam (l. f.), hol azonban synaeresis is
lehetséges ; Naevius verse (B. P. I) Prisciannál VI (1 p. 221 K.)
így olvasandó :

o — o Éi venit in — méntem homínúm fortúnas ¹⁵⁸⁾;
és Liv. Od. V, 411 Festusnál s. v. ocrem (p. 181 M.) a mi olva-
sásunk szerint (l. a.)

A hatodik thesis is több helyen találtatik feloldva, bár
nagyobbára synicesissel is lehet ezeket olvasni, mint :
El. Sc. II, 2 :

Gnaivód patré prognátus — fórtis vír sapiénsque ;
El. Sc. III, 2 (l. a.); Atil. Fortun. ‚ex Acilii Glabronis tabula
(p. 2679 P.) :

Fundít, fugát, prostérnit — máximas legiónes ;
és a hasonló Naeviusféle vers Noniusnál s. v. superbiter (p. 515 M.) :
Supérbitér contéptim — cónterít legiónes ;

¹⁵⁶⁾ Spengel (id. h.) szerint :

Magnámque domúm decorémque — dítem véxarúnt.

¹⁵⁷⁾ Dünzer így akarja átídomítani a verset :

Séptumúm decumum ilico ánnum

sedent.

Hogy Bartsch kettős anacrusissal olvassa, már említettük.

¹⁵⁸⁾ Spengel, Bücheler és Bartsch szerint :

Éi venit in méntem — hóminum fórtúnas.

Liv. Od. I, 65 Prisciannál VII, 5 (l. f.). — Feloldva találhatók a hatodik thesis még e helyeken: Mon. Caec. 3 (l. a.) Atil. Fortunianus idézetében ‚ex Regilli tabula‘ (p. 2679 P.):

Duelló magnó diriméndo — régibús subigéndis;

Naevius versében (B. P. III) Festusnál s. v. stuprum (p. 317 M.):

Seséque eí perire — mávolúnt ibídem

quam cúm stupró redire — ád suós populáris.

A kérdés most az, hogy az utolsó arsiszt és a félverseket befejező thesiseket is szabad volt-e feloldani?

Hogy az utolsó arsiszt fel lehetett oldani, azt feliratok és költők emlékei egyaránt bizonyítják; legnagyobb részében ezeknek synaeresissel is lehet olvasni, mint:

El. Sc. III, 2 (l. a.); III, 3 (l. a.); Mon. Caec. 1:

Hoc ést factúm monumentum — Máarco Cáecílio ;

Tit. Mumm. 3:

Ob háscé rés bene géstas — quód [is] in bello voverat ¹⁵⁹⁾; és Naevius versében Donatusnál ad Ter. Andr. I, 128:

Pleríque omnés subigúntur — súb suúm júdicium;

de tiszta pyrrhichius áll a hosszú szótag helyett ezekben:

El. Sc. III, 6 (l. a.); Ded. Sor. 4:

Donú danúnt Hercólei — máxsumé méreto, mindkét esetben az ötödik thesis elnyomásával); továbbá Liv. Od. III, 110 Gelliusnál Noct. Att. 6, 7, 11 (l. f.):

Ibídemque vir súmmus — ádprimús Patrícólus;

Naevius említett versében (B. P. IV):

Tránsit Mélitam

Románus exércitus stb.

így Varro szavaiban Paulusnál (p. 51 M.), melyekben saturnusi mértéket észlelt Fröhner ¹⁶⁰⁾:

Culígnam in féno gráeco — pónito út bene óleat;

¹⁵⁹⁾ ‚is‘ Ritschl által pótolgatott. L. Index lectt. Bonn. 1852.

¹⁶⁰⁾ L. Philologus XV p. 350. Ugyanő a saturnusi rhythmust a történetírónál a népdalok használatából magyarázza ki, így Cato Orig. V Noniusnál p. 103 s. v. ‚pisculentum‘ ily rhythmust mutat:

Fluviúm Narónem mágnum — púlerum písculéntum; nem oly szerencsés Cato e mondatának idézésében;

Aediffícium aestáte frígídum — híeme fórmídum, hol alliteratio ugyan fordul elő, de mérték nem.

vége a Mon. Eur. 1-ső sorában, ha versnek tekinthetjük (l. f.):

Est hóc moniméntum Márcei — Vérgiléi Eurýsacis.

Az utolsó thesis soha sem oldathatik fel, már csak azért sem, mert az utolsó szótag kétes természeténél fogva az utolsó láb lehetne creticus, mely a saturniuban sehol elő nem fordul. A látszólag ellentmondó helyek synicesissel olvasandók, így:

Liv. Od. I, 225 Prisciannál VII (8 p. 318):

Quáo haec — dáps est, qui festús dies? ¹⁶¹⁾

Naevius verseit Noniusnál (p. 476, 16) l. f.; Livius Od. V, 411-ről Festusnál s. v. ocrem (p. 181 M.) alább lesz szó.

A mi a negyedik, vagyis az első félverset záró thesist illeti, nincs a feliratokban egyetlen példa a feloldásra, ha csak El. Sc. I, 5-t nem akarjuk Bücheler és Bartschsal felosztani így:

Hec cépit Córscia Alériaque — úrbe [púgnándod];

az ellenében egyelőre Spengel olvasásában nyugszunk meg:

Hec cépit Córscia A — lériaque úrbe — v ¹⁶²⁾

(l. alább); a feliratok többi példáiban, valamint a költők számos verseiben synicesis által elenyészik a vélt föloldás. A példák a következők:

El. Sc. III, 6 (l. a.); Mon. Caec. 2:

Hospés gratum ést, quom apúd meas — réstitítei séedes

Liv. Od. I, 6 Prisciannál VI (p. 231, 10):

Mea puer, quid vérbi éx tuo — óre súpera fúgit?

Liv. Od. II, 99 Gelliusnál Noct. Att. 3, 16, 11:

Quandó diés advéniet — quém profáta Mórta est?

Liv. Od. II, 317 (l. a.); Liv. Od. IV, 678 Diomedesnél I (p. 369 K.) Spengel szerint így osztandó föl:

Ne — xébant múlta intéer se

flexú nodórum dúbio;

¹⁶¹⁾ E vers többféle módon olvastathatik; Spengel szerint:

Quae haec dáps est, qui festús dies —

vagy:

Quae haec dáps est

qui féstus diés;

Bartsch szerint: Quae haec daps ést, qui féstus — diés?

¹⁶²⁾ Oly hosszú szó hiánya ellen, minő 'pugnandod', már a kövön mutatkozó csekély üres tér is bizonyít.

Naevius verseit (B. P. VII) Noniusnál (p. 476) l. f.; Naevius szavai u. a. így olvasandók Bücheler szerint:

Vérum — praetor advénit

et áuspiciát auspicium — próserum; ¹⁶³⁾

Ez okból nem lehet Liv. Odysziájának kezdőversét Herman n és D ün z e r r e l így olvasni:

Virúm mi, Cásmena ínsece — vórsutum . . .

Az eddigi idézetekből is kitűnik, hogy ugyanazon versben több thesis (El. Sc. III, 4. 5; Atil. Fort. ex Reg. tab; Tit. Mum. 3; stb.), s arsis és thesis (Tit. Mum. 1; Naev. apud Serv. ad Aen. III, 10 stb.) feloldható. Nehézséget okoz a Carmen Arvale 2-ik verse; valamint az értelmet nem tudjuk határozottan megállapítani az avult alakokból, úgy a mérték sem biztos az aránylag késő időből reánk származott, talán megrontott szókban; mindamellett megkísértjük olvasását:

Neue lúe rue Mármar síns in — cúrrere ín pleóris. ¹⁶⁴⁾

(Vége a IV. füzetben.)

Dr. H ó m a n O.

¹⁶³⁾ Vagy így: Ve — rúm praetór advénit stb.

V a h l e n és B a r t s c h elhagyják az ,et' szót; a m a z így olvas;

Vérum praetor

advénit áuspiciát au — spícium próserum:

e z : Vérum praetór advénit — áuspiciát auspicium

¹⁶⁴⁾ ,pleoris' (régí alakja pluris-nak) háromtagúnak vétetett. B a r t s c h így osztja fel a verset:

Nevé lúé, rue, Mármar, — síns incúrrere in pleóris;

D ü n z e r (id. h.) azt mondja, hogy ez inkább hét-, mint hatlábú vers:

SOPHOKLES

három thebaei tragoediájáról.

A tragikai versenyeknél, melyek Athenben a Dionysos ünnepeken szoktak tartatni, Phrynichus óta (500 k. K. e.) azon szabály létezett, hogy minden versenyző négy drámával lépjen a küzdőterre. E négy dráma állt három tragoediából azaz egy tragoediai trilogiából, melyet egy satyrjáték zárt be, mi által a drámacsoport tetralogiává lön.¹⁾ A trilogiához tartozó minden egyes dráma önmagában egészset képezett; azonban a három fő cselekvény közt nem volt nagy hézag és történeti távolság, azért hogy egy nagy egész részeinek tekintethessenek s a valószínűség és egység megsértése nélkül egymás után egy napon előadathassanak.²⁾ A negyedik dráma vagyis a satyrjáték azért adatott hozzá, hogy a 3 tragoedia megindító benyomása után a kedélyek felviduljanak s vidámabb kedélyvel távozzanak a hallgatók; továbbá, nehogy a tragoediák által a dionysziák egészen komor színezetet nyerjenek. Azonban ezen negyedik dráma is rendszeren a 3 előbbinek folytatása volt és azért a trilogiát s tetralogiát egy módon lehet meghatározni. A tetralogia négy drámának összefoglalata melyek a bennök feldolgozott mythosi anyag összefüggőse, a cselekmény alapjául szolgáló eszme egysége s a szerkezeteknek egymásra vonatkozása által egy nagy egységgé köttetnek össze.³⁾ Miután ily szoros tárgyi összefüggésnek kell lenni a trilogia- vagy tetralogiában, hihetetlen, hogy

1) Lübker. Reallexikon d. class. Alterth. „tetralogia“ szó alatt.

2) Pierer. Univ. Lexikon „trilogia“ szó alatt.

3) Conversations-Lexik. Brockhaus Leipzig 1868. „tetralogia“ szó alatt.

pl. két különböző mondakör regéi is egy trilogiává dolgozthattak volna föl. Sőt a trilogiák fenlevő címeiből is látjuk, hogy csak egy s ugyanazon mondakör mondája képezte meséjüket. A monda egységén kívül még a főszöveg és a szerkezet egysége is megkívántatik. Szükséges tehát, hogy az egyes drámák közt szoros kapocs legyen; hogy az 1-sőben vonatkozás, előkészítés legyen a 2-ikra, a 2-ikről a 3-ikra s viszont hogy az utóbbiakban visszatekintés, hivatkozás legyen az előbbiekre. Különösen pedig szükséges az, hogy minden drámának vége a következőnek elejével szoros kapcsolatban legyen s bár némi időköz az egyik és másik meséje közt lehet, mégis egymás folytatása és pedig majdnem szükséges folytatása kell hogy legyenek.

A görög classica irodalomból csak egyetlen trilogia maradt fön teljesen, t. i. Aeschylus Orestiója, melynek részei: Agamemnon, Choëphorok és Eumenidák. A hozzá tartozó satyr-játék Proteus elveszett. Több tetralogiának csak címeit ismerjük, így pl. Aeschylutól: 1) a Persáknak (Phineus, Persák, Glaucus és Prometheus); 2) a Lykurgeának (Edonok, Bassaridák, Ifjak és Lykurg); 3) az Oedipodeának (Laïos, Oedipus, Hetek Thebae ellen és Sphinx) stb. Általában el van fogadva, hogy a drámáknak ilyféle csoportosítása Phrynichus idejétől kezdve volt szokásban; de hogy meddig tartott, azt pontosan meghatározni nem lehet; Sophoklesről tudjuk, hogy ő a régibb szokástól eltért s tetralogiák mellett egészen önálló egyes darabokat is bocsátott versenyre.*) Később is adattak elő tetralogiák; ilye-

*) L. Westerman Βιόγραφοι-ban βλος Σοφοκλοῦς. A Dionysos-ünnep három részre oszlott, u. m. Διονύσια τὰ κατ' ἀγροῦς ἢ τὰ μικρά, Λήναια ἔς Δ. τὰ κατ' ἄστου ἢ τὰ μεγάλα-ρα; egyes drámák előadása valószínűleg csak a Lenaëkon volt megengedve. — Aristoteles hármas egységéhez, melyet a drámától megkiván, tartozik az idő egysége is; legalább ily értelemben magyaráztatik általánosan a μῆχος szó (L. Arist. Poëtic.). Teichmüller a philologusok 25-ik gyűlésén Halléban (1867-ben) hozta szőnyegre e kérdést, s támaszkodva a ,τραγῳδία' szó azon értelmére, melyben Plato használja (l. Plat. Symposion értelm. Sauppe H.), hogy nemcsak ,szomorujátékot' jelent, hanem egész tragikai játékot, azaz: tetralogiát, azt állítja, hogy Aristotelesnél is ily értelemben kell felfogni — s a μῆχος-t erre vonatkoztatni. E szerint ,μῆχος' annyit jelentene, mint azon időtartamot, mely alatt

nek voltak: Oedipodea Meletostól, Pandionis Philoklestől; Euripides tragoediai közül összetartoztak: 1) A phoeniciai nők, Oenomaos és Chrysis, a 4-ik címe elveszett. 2) Iphigenia Aulisban, Alkmaeon Korinthban és Bacchae.*) — Tetralogiák előadatásának biztos nyomai vannak a IV-ik század közepéig.

Mint hogy Sophokles három thebai tragoediájában (Oedipus király, Oedipus Kolonoson és Antigone) egy monda van feldolgozva, lássuk, mennyire vannak meg bennök a trilogiai kellékek.

Ha Sophokles e három thebai tragoediájának meséjét tekintjük, első pillanatra szoros összeköttetést vélünk köztük fel találni, sőt még érveket is találhatunk, melyek ezen véleményt támogatják. Ily nézet mellett harcol Schöll A., s mind Soph. fordításához irt bevezetéseiben⁵⁾ mind más műveiben⁶⁾ a három tragoediát mint trológiát tünteti föl sőt még a tetralogia eszméjét is megemlíti, azt állítván, hogy a három darab hihetőleg valamely Ismene című drámával volt kiegészítve. Azonban Kvičala J. ellenkező nézeten van s röviden bonckés alá veszi Schoell érveléseit.⁷⁾ Különösen Kvičala értekezésének nyomán akarunk e tárgyról néhány szót mondani. — Könnyebb tájékozás végett előrebocsátjuk az Oedipus-mondának rövid vázlatát.⁸⁾

Laïos thebai királynak, kinek neje Jokaste (Homer szerint Epikaste) volt, a jésda megjövendelte, hogy, ha fia születik, ez atyjának gyilkosa lesz. Midőn tehát neje fiat szült, Laïos megkötözteté és átszuratván lábait a Kithaeron hegyre kitéteté.

egy tetralogia előadatott; s miután Aristoteles szerint ebben egységnek kell lennie, ez annyit tenne, hogy a tetralogiának megszakasztás nélkül kellett előadatnia. V. ö. Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen. Berlin. 1868. p. 163. s.

Hóman O.

* Lübk er. Reallexikon. „tetralogia“ szó alatt.

⁵⁾ Sophokles Werke verdeutscht von Adolf Schöll. Lieferung. 1. 3. 4. 7. 8.

⁶⁾ Schöll. Die Tetralogien der att. Tragiker. Berlin 1839. — Sophokles Leben u. Wirken. Frankfurt. 1841.

⁷⁾ Zeitschrift für die oestr. Gymn. 1870. VIII. Heft. pag. 595. ss.

⁸⁾ Lübk er. Reallexikon d. class. Alterth. „Oedipus“ szó alatt; és Stoll. Götter u. Heroen. II. pag. 131. ss. Preller Mythologie d. Gr.

Azonban a gyermek a könyörülő szolga által egy pásztor kezébe jutván, ez átadta a gyermektelen Polybos korinthus királynak s nejének Meropenak. Ezek a gyermeket dagadt lábától Oedipusnak nevezték s saját gyermekükként nevelték. Midőn már ifjúvá fejlődött, egy korinthusi őt talált gyermeknek nevezé. Megboszankodván e fölött Oedipus, s nevelő szülőitől nem nyervén felvilágosítást, elment a delphii jósdához, megtudakolandó származását. A jósdá azonban kérdését mellőzve csak azt felelte, hogy atyját meg fogja gyilkolni, anyját nőül veszi s nemzetsége az emberek előtt utálat tárgya lesz. Az ifju Polybost és Mero-pét híven szülőinek, — hogy a jósoltakat kikerülje, Thebae felé indult. Daulis környéken egy szűk hegyi uton szembe jő vele az ismeretlen Laïos kísérvével, s midőn Oedipust az utból kiszorítani akarnák, Oedipus bántalmazá a kocsist, miért Laïos Oedipust megfenyíté, ez pedig felindulva Laïost és kísérvőit egynek ki vételével agyon verte; ez épen azon szolga volt, ki Oedipust egykor a Kithaeron hegyre vitte. Thebae közelébe jutván Oedipus, megtudá a rettenetes okát, melybe a Sphinx ejtette e várost, s megfejtván a szörny talányát, hogy azon állat, mely reggel négy lábon, délben kettőn és este három jár nem más mint az ember — megmenté a várost további áldozatoktól. E jótettért Oedipus az uralkodó Kreontól a Thebae fölötti uralmat s az özvegy Jokaste királynőnek (saját anyjának) kezét nyerte jutalmul. Evvel nemzé Eteoclest, Polynicest, Antigonét és Ismenét. (A régiebb monda szerint e hazasságból gyermek nem származott, hanem Eurygania nejétől.) — Több évi boldoglét után nagy döghalál és éhség pusztította Thebaet s ennek elhárítása céljából megkérdezettvén a delphii jósdát, ettől azon választ nyerte, hogy Thebae a véstől csak úgy fog megmenekülni, ha Laïos gyilkosa száműzetéssel vagy halállal lakol. Oedipus buzgóságában maga is nagy átkot mond a gyilkosra s a legszigorubb itéllettel fenyegeti. A gyilkos felől megkérdezetik Tiresias jósa, ki azonban nem akarja a gyilkost megnevezni, miért Oedipus gyanakodik, hogy Tiresias Kreonnal szövetségben ármányt szöttek ellene s e miatt halállal fenyegeti őket. Ekkor Tiresias kimondja, hogy a gyilkos maga Oedipus. Erre eszébe jut Oedipusnak a jóslat, de hogy az üldözö eszmétől, miszerint ő atya-

gyilkos, menekülhessen, előhivatja a szolgát, ki Laios kíséretéből megmenekült, s ez fölfedezi, hogy Oedipus Laiosnak fia és gyilkosa, anyjának pedig férje.

E fölfedezésre Jokaste meggyilkolja magát; Oedipusról pedig innen kezdve igen különböztek a mondák. Homér szerint (Hom. Od. XI, 271. ss.) még ezután sokáig uralkodott Thebaeben üldöztetve az Eumenidák által. Más monda szerint magát megvakította s a jóslat ítélete szerint száműzetett vagy azonnal, vagy csak későbbben, és Kolonoson élt Antigone társaságában, hol Theseus attikai király igen jól bánt vele. — Minthogy azonban a jóslat azt hirdette, hogy áldás leszen a földön, melyben sirját leli, s vész éri száműzöttit, — Polynices, ki ez időben haddal jött Thebae ellen, kéri atyját, hogy részére állván biztosítsa neki a győzelmet; de Oedipus fiait, kik őt nyomorában elhagyták, megátkozza, hogy egymást gyilkolják meg. Ezután dörgés és villámlás közt egy örvényhez megy egyedül Theseustól kísértetve s ott bevégzi életét. — Az atyai átok beteljesedett; *) mert midőn Adrastos vezérlete alatt a Hetek Thebae ellen jövének, Eteocles és Polynices egymás karjai által lelték halálukat. Az uralkodó Kreon megtiltá, hogy Polynices mint saját hounak ellensége eltemettessék; azonban Antigone, a szerető nővér porral behinté tetemeit, miért Kreon szigorú ítéletét vonja magára, tettéért mély börtönnel lakol s itt önkénytes halállal mulik ki.

E mondát dolgozta fel Sophokles az „Oedipus kir.“ „Oed. Kolonoson“ és „Antigone“ című tragoediákban.

Az „Oed. kir.“-ban fölfödöttnek Oedipusnak előre megjósolt, de mégis öntudat nélkül elkövetett bűnei. Küzdésben van itt az önszeretet s önbizalom a hazaszeretettel, és miután az utóbbi győz, Oedipus önkényt, sőt akarva aláveti magát a bűnhődésnek. Mindenesetre téves azon nézet, mintha a fatum játszanék e tragoediában szerepet. Sophokles bizonyára nem tartá Oedipus bűnének, hogy a jóslat után óvatos nem volt s oly cselekedetekbe bonyolódott, melyek által épen teljesült a jóslat, melyet kerülni akart; mert hiszen a jóslat nem volt föltétes: „Ha óvatos nem leszesz . . .“ hanem határozottan

*) L ü b k e r. Reallex. d. class. Alt. „Adraatos“ és „Antigone“ szók alatt.

mondá „meg fogod gyilkolni atyádat és nőül veszed anyádat.“ Tehát a jóslat szerint annak szükségképen meg kellett történni. Azonban nem a tények elkövetése e tragoediánk tárgya, hanem a tettes kutatása s önküzdelemmel fölfedezése, — a mi egy-szersmind a bűnhődést is magában foglalja és mint Schöll mondja: látjuk a hőst magasságából, önbizalmából a hallatlan ocsmányság, önelitélés s vakság örvényébe süllyedni. ¹⁰⁾ Ha tehát az előzmény fatalis volna is, a dráma tárgya nem az; hanem egyrészt az isteni gondviselés, másrészt Oedipus határozott ténykedése szerepel, midőn a bűnöst fölfedezni törekszik s azt minden tekintet nélkül megbüntetni igéri. Azonban hibája Oedipusnak, hogy a jóslatokat, különösen Tiresiasét nem hiszi, sőt a látnokot korholja s Kreont gyanuból meg akarja ölni. Azért kellett a jóslatnak érvényesülnie, Oedipusnak pedig lakolnia. De hogy a végmegnyugvás is meglegyen, Kreon a tettes fölfedezése után ujjal kérdést intéz a jósdához, vajjon bűnhődjék-e a bűnös.

Ez utolsó tényben látja Schöll az átmenetet a második drámához, melynek címe „Oedipus Kolonoson.“ Schöll szerint e befejezés csak megnyugvás, vagy inkább várakozásunknak fölkeltése a következők iránt. Igaz, hogy itt hézagot vélünk észrevenni, mert, ha e dráma befejezett egész, nem tudjuk meg Oed. jövő sorsát, a jósda válaszát; — azonban a jósda válaszát határozottan következtethetjük az előzményekből. Nem hangozhatott az másképen, mint hogy „Oedipus hagyja el honát“ — mert különben Apolló önmagával jó ellenkezésbe, ha visszavonja előbbi határozott jóslatát, miszerint Thebae csak úgy menekülhet meg a dühöngő véstől, ha Laios király gyilkosa száműzetik vagy halállal bűnhődik. Még az sem mentő ok, hogy Oedipus akaratlanul követé el a tettet; mert a mindentudó jósdának ezt is kellett tudnia, s ha ez mentő körülmény lett volna, bizonyára ítéletét is szelidebbre szabta volna. De meg másrészt Oedipus maga mondja ki esküvel erősített ítéletét s ezt azután is ismétli, midőn már tudva van, hogy ő maga a bűnös. Sophoklesnek meg kellett említeni, hogy a jósdához még egyszer kérdés intéztetett,

¹⁰⁾ Soph. Werke übersetzt v. Schöll. „Oed. Kol.“ 3. Lief. pag. 23.

de nem nyujthatta drámájának meséjét annyira, hogy a választ is beleilleszthette volna. Pedig, ha Soph. csak föltehette volna is, hogy hallgatói fölmentő s kedvező ítéletet is várhatnának, meg kellett volna a választ említenie akár már „Oed. kir.”-ban, akár utólagosan a második drámában. — Épen azon körülmény, hogy csak azon választ várhatjuk, miszerint Oedipus száműzessék, és másrészt, hogy Soph. ellenkező jóslatról említést nem tesz, nem is tehet, érvül szolgál annak bebizonyítására, hogy „Oed. kir.” és „Oed. Kol.” szoros összefüggésben nincsenek.

Az „Oed. Kol.” című drámában ugyanis Oedipus úgy lép fel, mintha a vészes titok felfedeztetése után még sokáig Thebaeben maradt volna, s csak később — Schöll szerint, valamely országos bajban emlékeztek meg, hogy ennek is ő lehet oka és ekkor száműzték. Így Soph. ellenkezésbe jött a delphii jóslattal, mely Thebaenek nyugalmat csak a tettes bűnhődésének föltételével ígért, és ellenkezésbe Tiresiás jóslatával, kinek szavaiból kivehető, hogy Oedipus nem sokáig maradhat Thebaeben (Oed. kir. 417 s k. vv. 449 s k. v.). Ez ellenmondások csak úgy tűnhetnek s nem annyira feltűnők, ha „Oed. kir.” és „Oed. Kol.” nem egy trilogia részeinek képzeltetnek. Föltéve tehát, de meg nem engedve, hogy „Oed. kir.” drámának kell folytatásának lenni, akkor sem lehet az „Oed. Kol.” miután ez egészen más álláspontból indul ki, s az összefüggés hiányát épen abban is kitünteti, hogy Oedipusnak Thebaeben tovább maradása sem a jósdá válaszával sem mással indokolva nincsen. Az egész „Oed. kir.”-ból azt kell következtetnünk, hogy a bűnös, bár ki is legyen az, meg fog büntettetni azonnal. S hogy Kreon mégis mintegy reményt gerjesztve Oedipusban kérdést intéz Apollóhoz, evvel Sophokles csak Kreonnak egy szép jellemvonását akarta kitüntetni, ki nem torolta meg Oedipus hirtelenkedéseit hatalmának sulyával, hanem kész megbocsátani, ha az istenek megengedik. Bizonyos, hogy sem Kreon, sem Soph. nem hibette, s a hallgatók nem is várhatták, hogy Apolló most fölmentse Oedipust. Ha azonban a jósdá válasza mégis kedvező lett volna, ezt nyíltan kifejezve kellene látnunk; ha pedig ismét csak az előbbi jóslatot erősíté meg, úgy a száműzetés azonnal foganatosítottatott volna. Hogyan értsük tehát a két dráma összefüggése esetében, hogy

Oedipus, ki az „Oed. kir.“-ban még java korában van kis leányai körében, már „Oed. Kol.“-ban mint ösz²vak koldus jelenik meg felnőtt leányával Kolonoson? Tehát „Oed. Kol.“ eleje nincs kellő összefüggésben az „Oed. kir.“ drámával.

Ha helyben hagynók is, hogy „Oed. kir.“-ban nem kielégítő a befejezés, hanem szorosan összefüggvén az „Oed. Kol.“ drámával, a büntetlenül szenvedő hős csak emebben találja meg nyugalma saját akarata és vágya szerint választván meg tartózkodási helyét: miért nem tette Sophokles az „Oed. Kol.“ című tragoediát egy trilogia befejezőjeül, s miért hurcolja a nézőt újra a szenvedések, bajok színhelyére a harmadik darabban? Ha a megnyugvás hiánya miatt befejezetlen „Oed. Kir.“ akkor „Antigone“ dráma éppen e hibában szenved, s csak „Oed. Kol.“ van helyesen befejezve, melyben Oed. — mint Schöll maga is bevallja, — bűnössége esetében önkényt, vagy legalább akaratával megférő érzettel távozik és pedig azért, hogy nyugalmat nyerjen. Kibékül élte nek keserítőivel az Eumenidákkal, s e rettenes istennők berkében települ le. Annál feltűnőbb, hogy Schöll nézete szerint nem végződik e darab sem belső sem külső kibeküléssel, hanem a bűn növekedésével. E bűnösséget abban találja, hogy Oedipus kimondá az átkot, mely gyermekeit, Tebaet s Kreont szerencsétlenné teszi; hogy nem bocsát meg sem fiainak, sem rokonának, sem hazájának; továbbá hogy azon véleményben van, miszerint ő teljesen ártatlan. Mindezek azonban vétkül nem róhatók fel neki. Oedipus a második tragoediában (Oed. Kol.), ha nem is ártatlannak, de mégis olyannak tüntettetik föl mint ki büntetlenül lón a gonosz tettek részese s a szenvedések, bajok után meg fog dicsőülni. Továbbá, hogy Oed. tettei nagy bűnül be nem számíthatók és hogy legalább nagy részben ártatlan, azt bizonyítják magok az istenek is, hiszen ígérték, hogy áldás leszen a földön, mely Oedipus holttestét befogadja: S ha Oedipus büntelensége érzetében panaszkodik is, ezt nem az istenek s nem scrsa ellen, hanem végzete ellen teszi.

Az sem roható fel bűnül, hogy hazájába térni nem akar, noka tudja, hogy ez által más földnek leszen előnye hazája fölött, mert Oedipus e határozata is az isten akaratján alapszik; 88 s k. vv-ben mondja:

ὅς μοι, τὰ πόλλ' ἐκεῖν' ὅτ' ἐξέχρη κακά,
 τάντην ἔλεξο παῦλαν ἐν χρόνῳ μακρῷ,
 ἐλθόντι χώραν τερμίαν, ὅπου θεῶν
 σεμνῶν ἔδραν λάβοιμι καὶ ξενόστασιν,
 ἐνταῦθα κάμψειν τὸν ταλαίπωρον βίον,
 κέρδη μὲν οἰκήσαντα τοῖς δεδευμένοις,
 ἄτην δὲ τοῖς πέμψασιν, οἳ μ' ἀπήλασαν.

E versekből, melyekben Oedipus a nyert jóslatot hirdeti, kitűnik, hogy maga Apolló adta Oedipusnak tudtul, miszerint Attikában maradjon; hogy ez az athenieknek előnyül, a thebaeieknek hátrányul szolgált, nem Oed. vétke, hanem a száműzőké. Tette eléggé indokolt az által, hogy inkább engedelmeskedett az isteneknek, mint hazájának. Ezt kitűnteté maga Sophokles is kiemelvén azon gondolatot, hogy a thebaeiek nem annyira Oedipus iránti tiszteletből hívák hazájokba mint inkább azon okból, hogy ez által fölényöket bizt. sítsák ellenségeik fölött (Oed. Kol. 399 és 784 vv.)

Polynices iránti viselete csak az átok szigoru kifolyása, mely ha felfogásunk szerint nem is megérdemlett büntetés, de méltó következménye Polynices önző viseletének, melynek indító oka nem az atya iránti szeretet volt, hanem az, hogy Oedipus bocsánatát kinyerve annak hajlamával győzelmet nyerjen a harcban fivére fölött s így az uralmat saját részére hódítsa. Sőt Theseus és Antigone is igazságosnak látják az atyai átkot, s ha kérik is Oedipust, hogy hallgassa meg Polynicest, nem kérik, hogy bocsásson meg neki. — Sophokles nyugalmat ígért Oedipusnak, s e szomoru jelenetet csak azért szőtte közbe, hogy a szenvedő hős érdemeit a megdicsőülére jobban kiemelje. És kellett is Sophoklesnek Polynicest itt fölléptetni, mert mindkét testvér hallván a jóslatot, mely szerint atyjok sírja áldást hozó leend, — miután Eteokles vagy legalább annak részéről Kreon megjelent, atyját részére megnyerendő, szükségképen várjuk a másik testvér megjelenését és kérelmét is.

Legkevésbé méltatlan pedig Oedipusnak viselete Kreou irányában. Kreon szavaiban és viseletében színlelés rejlik és

habovza hallgat Oedipus vádjára, mely a 761 s. k. vv.-ben foglaltatik:

ὦ πάντα τολμῶν κἀπὸ παντὸς ἄν φέρων
 λόγον δίκαιον μηχάνημα ποικίλον
 τί ταῦτα πειρᾷ καμὲ δεύτερον θέλεις
 ἐλεῖν —

Ebből látszik, hogy a szemrehányásokat magától elhárítani önvádja miatt nincs bátorsága. Különb en bánásmódot eléggé megérdemelte már Kreon az által, hogy elcsábítja Ismenét, elragadja Oedipus egyetlen vigaszát és támaszát Antigonét, mi elég világosságot vet jellemére, melynek fonákasága, ocsmányasága még jobban kirí Theseus nemes és nyugalmas viselete mellett. Kreon még Theseust is izgatja Oedipus ellen, mit azonban az önérettel utasít vissza.

Általában Kreon kedvezőtlen jelleme itt igen nagy ellentétben áll azzal, melyet „Oed. Kir.“ drámában látunk; mi már magában elég érv arra, hogy „Oed. Kol.“ nem lehet szorosan vett folytatása „Oed. kir.“-nak. „Oed. kir.“-ban Kreon türelmes sőt gyáva Oedipus gyanúsítása ellenében; nagy lelkű, midőn Oedipust megmenteni akarván a jósdához még egyszer kérdést intéz; nemes keblű, hogy Oedipusszal nem érezteti hatalmát. Ellenben az „Oed. Kol.“-ban alattomos, színlelő, midőn Oedipust megnyerni akarja; szivtelen, midőn Antigonét elragadja, jellemtelen, midőn Ismenét elcsábítja stb. E jellemkülönbség már világos jele, hogy Sophokles szoros összeköttetést a két dráma között nem akart létesíteni, különben a jellem egységére vagy legalább fokozatos átváltozására tekintettel volt volna. Hiába törekszik Schöll már „Oed. kir.“ végén Kreonban feltalálni a következő jellemtelenség csiráját. Igen természetes, hogy Schöllnek ilyféle átmenetet erővel kelle keresni, nehogy egy személynek ily ellentétes jellemzései közt hézag legyen; azért akar Kreon tettoi és szavaiban változást felmutatni. Azonban a mit Kreon „Oed. kir.“ végén tesz és mond, nagyon méltó előbbi jelleméhez és változást épen nem árul el; mert itt csak önéretteljesen, de nemesen nyilatkozik jelleme tettek és sza-

vakban. Ha nem is sir, nem jajgat Oedipus és Jokaste fölött, de látszik, hogy sajnálja őket.

Épen ily erőtett átmenetet talál Schöll „Oed. Kol.“ alapszméjéből „Antigoné“-ra, tagadván, hogy „Oed. Kol.“ alapszméje a kielégítés, kibékülés; hanem úgy velekedik, hogy átmenet az „a kibékülhetetlenből az átok daemonára,“¹¹⁾ miután, úgy mond, Oedipus átka kíséri „Ant.“-ban gyermekeinek minden léptét és még sirja is örökké rettegés tárgya marad honfitársaira nézve. E véleményét csupán gyanúsítással védheti, t. i. becsempészetteknek tartja azon helyeket, melyekben Oedipus a kiengesztelődés felé látszik hajolni. Hogy azon helyek, hol Oedipus kibékül a rettenetes istennőkkel, hol Oedipus mint jámbor, büntelen tüntettetik fel, hol haláláról dicsőítve tétetik említés, mind becsempészettek lennének; hogy több máson kívül azon helyet is, melyben Oedipus, midőn Theseus nem hiszi a jövődölt ellenségeskedéseket, a gondolkodásmódok s viszonyok időnkinti megváltozásáról szól, Sophocles unokája csempészte volna be, csak azért, mert már akkor Thebae Athennel barátságban élt, s ez által a békét, szövetséget még inkább ajánlani akarta: ezek oly állítások, melyeket felhozni könnyű, de bebizonyítani Schöllnek nem sikerült.

Valamint tarthatatlan azon állítás, hogy „Oed. kir.“ vége előkészületi kapocs az „Oed. Kol.“ című tragoediához; úgy nem áll az, hogy az „Oed. Kol.“ tragoediában előforduló atyai átok s az abból kifolyó viszonyok szerkezetre nézve is szoros kapcsolatban lennének „Ant.“-val, csak azért, mert ebben az átok teljesedik Oedipus gyermekein és Kreonon, s Antigone teljesíti Polynices kérését, hogy t. i. őt eltemesse. A miket Schöll a két szerkezetben egészen hasonlóknak talál,¹²⁾ azok igen természetesen megmagyarázhatók, miután egy szerző művéről van szó; de másrészt épen ez ellenérv is lehet, miután hihetetlen, hogy Soph. egy trilogiának tagjaiban úgy szólván ugyanazon jelene-tek ismételte volna. Hogy Sophokles a harmadik drámában („Ant.“) Oedipus átkát teljesezésbe hagyja menni, ez a monda

¹¹⁾ Soph. Werke übers. v. Schöll. 3. Lief. p. 44.

¹²⁾ Soph. Werke, übers. v. Schöll. Lief. 7. pag. 7. ss.

tartalmából majdnem szükségkép foly, és a trilogián kívül, sőt ha két külön írótól származnának is a drámák, hasonló okoskodást könnyen kezdhethénk.

A mit Schöll „Ant.“-ben jelzői s egyéb ilyféle hivatkozásoknak tart pl. hogy Ant. „a szerencsétlen Oedipus szerencsétlen gyermekének“ neveztetik (379. v.), kinek bajai „fékezhetetlen atyjától“ származnak (471.) s kinek sorsa „az atyától örökségül hagyott harc, melyen át kell küzdenie magát“ (835. v.) — ezek Antigone sorsának egyszerű indokolásai s a mese alapeszméjéből oly önkényt folynak, hogy csak nagy erőszakkal láthatunk ezekben szerkezeti összefüggést egy meséjére nézve omezt megelőző darabbal.

Egyenesen ellene szól a trilogiai összefüggésnek az, hogy Sophokles „Antig.“ drámát egészen más álláspontból s más viszonyokból kezdi, mint ez „Oed. kir.“ és „Oed. Kol.“-ból következnék. — „Ant.“-ban jele sincs annak, hogy Antigone vak atyját kísérte volna, vagy, hogy ez Kolonoson halt volna meg. Sőt ellenkezőleg a 49. s k. vv. szerint

*οἶμι· φρόνησον, ὦ κασιγνήτη, πατήρ
ὡς νῦν ἀπεχθῆς δυσκλεῆς τ' ἀπώλετο,
πρὸς ἀντοφώρων ἀμπλακημάτων διπλᾶς
ὄψεις ἀράξας ἀπὸς ἀντορογῶ χειρὶ —*

Oedipus halála összeesik sajátkezü megvakításával. Itt Sophokles a monda azon alakját követé, melyet Hyginus is (Fab. 242.) említ: Oedipus ipse se occidit ablati oculis,¹³⁾ — holott az „Oed. Kol.“ meséje evvel egészen ellenkező mondát követ. Továbbá Antigone a 900. s k. vv-ben maga azt mondja, hogy atyját és anyját haláluk után megfűröszté, feldiszíté s nekik síri áldozatokat hozott; pedig „Oed. kir.“ és „Oed. Kol.“-ból azt tudjuk, hogy Jokaste rögtön férje bűneinek fölfedezése után meghalt s Kreon temetteté el, mikor még Ant. kis gyermek volt; Oedipus halálát pedig csak Theseus látta, sírját csak ez ismerte

¹³⁾ Schneidewin: Antigone Einl. 6. és Anm. zu v. 50 etc.

s azért habár „Oed. Kol.“-ban Antigonét illetőleg mondatik is (1602. v.):

λουτροῖς τέ νιν
ἐσθῆτι τ' ἐξήσκησαν ἢ νομίζεται

de ezt nem lehet egyenértékesíteni *ἐπιτυμβίους χάας δοῦναι*-val, mint „Ant.“-ban (901. v.) áll. ¹⁴⁾

Egy másik érve Schöllnek az, hogy midőn Antigone a hazatérésről gondolkodik, mintegy a következő drámára utalva mondja, miszerint minden eddigénél nagyobb bajok néznek eléje s Theseustól biztatva elmegy a testvérgyilkosságot megakadályozni, midőn az 1769. s k. vv.-ben mondja

Θήβας δ' ἡμᾶς
τὰς ἄγγιους πέμψον, εἴαν πως
διακωλύσωμεν ἴοντα φόρον
τοῖσιν ὀμείμοις.

Ez azonban csak a mesére vonatkozik s legkevésbé sem a tragoediára. Hiszen „Ant.“-ban a testvérek harca csak háttér a többi cselekvényhez; de meg kellett ezt is említenie Sophoklesnek, hogy a mese kiegészítve legyen.

Schöllnek főérve a trilogia védésében az, hogy Ant. veszte, bukása csak úgy lehet tragikailag igazolt, ha Oedipusnak „Oed. Kol.“-ban szem elé állított vétsegeiért bűnhődik, miután úgy mond, Antigonének saját vétsége önmagában oly csekély, hogy egészen eltűnik. Azonban mélyebben vizsgálva Antigone viseletét, sokkal bűnösebbnek fog az feltűnni, mint hogy bukása, bűnködése indokolt nem volna. Sőt, hogy Kreon makacsúl gonosz jelleműnek tűnik fel, sokban Antigonének tulajdonítható, ki heveskedései, kevélysége (pl. 469. s k. v.) által nem enged, hogy Kreon megváltozzék, szive meglágyuljon. Ha van is joga Antigonének fájlalni Kreon viseletét s szigorúságát, de őt gyalázní, nyilvánosan a legtekintélyesebb thebaiek előtt gúnyolni semmi joga. Ez Kreon királyi tekintélyét igen sértheté, s ha különben tilalmának áthágását, hogy Ant. eltemeté Polynicest,

¹⁴⁾ K o v i č a l a. Zeitschrift f. oest. Gymn. 1870. VIII. Heft pag. 612.

megbocsátotta volna is, ily viselet bizonyosan büntetésre ingerelheté. — Igaz, hogy a holtak eltemetése a legkötelezőbb tisztelet s vallásos tény volt; a holtat el nem temetni a kegyeletnek s vallásnak megsértése — talán ez indítá Antigonét is a tilalom áthágására — ; azonban Kreonnak tilalma tökéletesen jogos és igazságos. Polynices mint honáruló, mint saját hazájának ellensége lép föl; pedig ilyeneknek épen az volt büntetésök, hogy tőlük a temetési szertartás megvonatott s testök a vadak marta-lékául hagyatott.¹⁵⁾ Heveskedik Antigone testvére ellen is úgy, mint Kreon ellen, s úgy látszik, a kar ki is mondja Sophokles ítéletét (471. v.):

*ἠλοῖ τὸ γέννημ' ὤμων ἐξ ὠμοῦ πατρὸς
τῆς παιδὸς· εἶκειν δ' οὐκ ἐπίσταται κακοῖς·*

De az sem érv a trilogia mellett, mintha Antigone az ösz-szefüggés következtében azért temetné el Polynicest, mert ez „Oed. Kol.“-ban arra fölkeríte; mert ha a felszólítás és annak teljesítése közt ily szoros kapocs volna, ez „Ant.“-ban föl volna említve, s Antigone cselekvése nem egyszerűen úgy tünnék föl, mint a szerető szív sugallata.

Mindezekből látjuk, hogy amint nem áll, miszerint „Oed. kir.“ drámának folytatása „Oed. Kol.“, úgy annál kevesebb lehet emennek folytatása „Ant.“ De Schöll annyira megy a következtetésekben, hogy még „Antigone“-nak is folytatását keresi valamely „Ismene“ című drámában.¹⁶⁾ A négy dráma tehát egy tetralogiát képezne. Ismene szerepe úgy mond, sokkal érdekesebb s fontosabb, mint hogy azt Sophoklesnek szabad lett volna oly egyszerre elejteni, mert ez által hiányt érzünk, melynek helyrehozása csak úgy lehetséges, ha Ismene egy 4-ik drámában újra föllép s szerepét bevégez. Schöll szerint ugyanis Sophokles azon eszmét akarta keresztül vinni, hogy az atyai átok, bár akarata ellen leányain is teljesedik, azért Ismenének

¹⁵⁾ Guhl u. Kon. 337. v. — Lübker. Reallexikon d. class. Alterth. „Bestattung“ szó alatt.

¹⁶⁾ Soph. Werke übers. v. Schöll. Lief. 7. pag. 44. ss.

is áldozatul kell esni, s ezt a 4-ik drámában állította volna a költő szem elé. E dráma tehát a szokott satyr-játékot pótolta volna. Azonban ezt még képzelni is nehéz, ha meggondoljuk hogy „Ant.“-ban nem Antigone, hanem Kreon bukása a fővonás, evvel pedig Ismene további szereplése semmi összefüggésben nincsen.

Láthatjuk ezekből is, mennyire mesterkétek Schöllnek érvelései; bár Kvičalával mi sem terjeszkedünk ki Schöll minden egyes érvének cáfolatára. — Még csak néhány szót a tragoediáknak keletkezési idejéről.

Igen természetes, hogy Schöll, mint a trilogiának védője, a mese menetét tekintve, keletkezésre nézve is elsőnek állítja „Oed. kir.“-t, 2-iknek az „Oed. Kol.“ címűt s utolsónak „Ant.“-t. Azok ellen, kik „Antigonét“ tartják az elsőnek a három dráma közül, Schöll főkép arra utal, hogy sok hamis adat lopta be magát az irodalom történetébe; mindennek dacára azonban oly adatokra, melyek az ő véleménye mellett látszanak bizonyítani, épen nem vonakodik határozottan hivatkozni. Valamint ő, úgy mi is felállíthatjuk azon kérdést: mely adatok hitelesek? Az adatok többsége a mi véleményünk mellett szól, hogy t. i. „Ant.“ az első darab, és pedig a nélkül, hogy azokat értelmezgetnünk kellene; és hogy épen és kizárólag ezek volnának hamisak, nincsen okunk hinni. — Valerius Maximus¹⁷⁾ írja, hogy Sophokles közel a 100 éves korhoz (azaz késő öregségében; mert Soph. 91 éves volt)¹⁸⁾ fél lábbal a sirban írta „Oed. Kol.“-t s ezt fia az emlékkövön följegyzé. Igaz, hogy Soph. kézirati életrajza¹⁹⁾ egészen más sirfeliratot közöl; de hogy melyik adat hiteles, azt eldöteni nem lehet. — Más kéziratok szerint is Sophokles kevéssel halála előtt írta e tragoediát s halála után hasonnevű unokája hozta azt színre. Igen sajátságos volna, ha ezzel az adat írója azt értené, mit Schöll, hogy t. i. Sophokles unokája is színre hozta e tragoediát. — „Antigonét“ illetőleg byzanci Aristophanes szerint „mondják, hogy Sopho-

¹⁷⁾ Anecdotae 8, 7, 12.

¹⁸⁾ Lübker. Reallexikon. „Sophokles“ szó alatt.

¹⁹⁾ L. Westermann Βίographiei p. 131.

kles vezérségi állását a samosi harcban a tetszésnek köszönhető, melyet „Antig.“ színrehozatala nyert.“ — Ha ezen adoma nem is szorosan véve igaz, annyi mégis látszik belőle, hogy „Antigone“ ez időtájban már ismeretes volt s így keletkezése K. e. 440. év körül tehető. Minden esetre sokkal előbb ismert volt „Ant.“ mint „Oed. kir.“ és „Oed. Kol.“ s ha azon helyek, melyeket Schöll felhoz²⁰⁾, vonatkoztathatók is a peloponesusi háború első éveire, ez csak azt bizonyítaná, hogy előbb nem irattak a tragoediák; mert miért ne lehetne valamely háború körülményeit hiven leírni vagy azokra hivatkozni akár utána sok évekkel is?

Nézetünk tehát az, hogy Sophokles e három thebai tragoediájában csak a tárgy függ össze, de a kidolgozás, szerkezet nem. Ha felteszszük, hogy Sophokles e drámái trilogiák részeit képezték, akkor is inkább „Oed. Kol.“ lehet egy trilogia befejezése, s akkor fel kell tennünk, hogy mind „Oed. kir.“ mind „Oed. Kol.“ drámán később némi változtatások történtek, mert, mint láttuk, e két dráma sem tartoztatik szorosan együvé. Azonban nézetünk szerint valószínűbb, hogy Sophokles e három drámájának mindegyike önálló; megírta ugyanis először „Ant.“-t, s midőn az Oedipus-drámákat dolgozta ki, minthogy meséjük amazzal viszonyban van, néhány összekötő kapcsot használt, a nélkül azonban, hogy a három tragoediát egy trilogia részeinek akarta volna föltüntetni.

Malmosi Károly.

²⁰⁾ Soph. Werke übers. v. Schöll. Lief. 3. pag. 13. ss.

MUTATVÁNY

Fustel de Coulanges „La cité antique“ című művéből.

(Folytatás. L. I. füz. 28 s k. II.)

De ki mondhatja meg azt, hogy mit gondolnak vala az emberek tíz vagy öt századdal a mi időszámításunk előtt? Tudjuk ugyan, miképen gondolkodtak az áriák keleten 23 század előtt és pedig Veda hymnusaiból, melyek tagadhatatlanul igen régiek; valamint Manunak törvényeiből. De hol vannak a régi görögök hymnusai? Voltak ezeknek is mint az italoeknek régi énekeik, régi szent könyveik; de mind ebből semmi sem maradt fenn számunkra. Mily emléket hagyhatott tehát hátra azon nemzetiség, melytől egy írott emléket sem kaptunk?

A mult nem hal ki teljesen az emberre nézve. Az ember felejtheti ugyan, de folytonosan megőrzi azt magában. Mert az ember minden korszakban csak a mult korszakoknak foglalatját és eredményeit tünteti fel magában. Ha lelkébe száll, megtalálhatja és megkülönböztetheti ezen különböző korszakokat azon nyomok után, melyeket az egyesek benne hátrahagytak.

Nézzük a görögöket Pericles és a rómaiakat Cicero idejében: ők a régen elmúlt századok leghitelesebb bélyegét és legbiztosabb nyomait viselik magukon. Cicero kortársának (természetesen csak a köznépből) képzelődése teli legendákkal; ezen legendák átszállottak reá a legrégebb korból és így a gondolkodás azon módjáról tanuskodnak, mely abban az időben uralkodott. Ciceronak kortársai élnek oly nyelvvvel, melynek gyökei igen régiek; ezen nyelv, mely az őskornak gondolatait fejezi ki, azok szerint idomult és megtartá az alakot, mely szádról századra szállott. E gyöknek eredeti jelentése gyakran

hozhat napfényre egy régi fogalmat vagy régi szokást. Az eszmék átváltoztak és az emlék elhalványult vagy egészen elenyészett, de a szók megmaradtak, mint rendíthetetlen tanui azon hitnek, mely már egészen eltűnt. Ciceronak kortársai élnek szertartásokkal az áldozatoknál, temetéseknel, menyegrőknél; ezen szertartások régiebbek azoknál, kik velők élének és csak azt bizonyítják, hogy nem felelnek meg azon hitnek, melyet az illetők vallanak. De ha behatóbban vizsgáljuk ezen szertartásokat, melyeket gyakorolnak és a formulákat, melyeket elmondanak, nyomait fogjuk találni annak, mit az emberek tizenöt vagy husz századdal előbb hittek volt.

ELSŐ KÖNYV.

Ö s - h i t.

I. FEJEZET.

A lélek és halálról való hit.

A görög és római történet utolsó idejeig lehet látni, hogy a köznépnél oly gondolatok és szokások valának általánosan elterjedve, melyek okvetlen nagyon távol korszakra utalnak, és melyek segítségével minden biztonsággal meghatározhatni, mily fogalmakat képeze magának az ember saját természete, lelke és a halál titkairól. Akármily messze hatolunk az indoeurópai népek történetében, melyeknek egyes ágait a görög és italiai népek képezik, sehol sem fogjuk azt tapasztalni, hogy ezen népek azt hitték volna, miszerint ezen rövid élettel már minden be volna fejezve. Mindezen ősnépek, mielőtt még bölcsészek léteztek volna, azt hiszik vala, hogy ezen életen kívül még egy jövő élet létez. Ők a halált nem tekintették a lét felbomlasztójának, hanem csak az élet egyszerű átváltoztatójának.

De mily helyen és mily módon vala töltendő ezen jövő élet? Hitték-e, hogy a halhatatlan lélek, kibontakozva egyszer a test bilincseiből, egy más testbe száll, hogy azt elevenítse? Nem; a lélekvándorlásról (metempsychosis) való hit sohasem verhetett gyökeret a graeco-italiai népeknél; de az ős áriai népeknek hite sem lehetett ez, a mennyiben a Vedák ezen hittel

ellenkezőt tartalmaznak. Azt hiszik vala tehát, hogy a lélek a mennybe, a világosság országába száll? Korántsem; azon gondolat, hogy a léleknek hazája a mennyország, egy aránylag későbbi korszakból való nyugaton, a mennyiben azt először a költő Phokylides által találjuk kifejezve. A mennyben való létet, sem tekintették másnak mint jutalmazásnak, melyben nagy férfiak, az emberiség jótevői részesülnek. Az italog és görögök ős hite szerint nem vala az idegen, túl-világ, melyben a lélek jövő életét töltendő vala; a lélek maradt az emberek körében azok közelében és a föld alatt folytatá életét. *)

Hosszabb időn át még azt is hiszik vala az emberek, hogy ezen második életben a lélek egyesítve marad a testtel. Vele születve levén, a halál nem választja el azt tőle; a sír egyaránt tartja elzárva a lelket és testet.

Akármily régi legyen is ezen hit, mégis hiteles bizonyságokkal birunk róla. Ezek a temetkezési szertartások, melyek ezen ősrégi hitet jóval túléltek, de a melyek épen e hit következtében keletkeztek és annak megértésére legbiztosabb támpontokat nyújtanak.

A temetkezési szertartások világosan mutatják, hogy az emberek azt hitték, miszerint ugyanakkor, midőn a test a sírba tétetik le, valami étellel bíró dolog az, mely sírba száll. — Vergil, ki a legnagyobb pontossággal és lelkiismeretességgel írja le a vallási szertartásokat, Polydoros temetkezési szertartásáról szóló leírását ezen szavakkal végzi: „animamque sepulcro condimus et magna supremum voce cimus.“

Ugyanezen kifejezés található Quid- s az ifj. Pliniusnál mely nem felel ugyan meg azon fogalmaknak, melyeket ezen írók magoknak a lélekről képeztek, de azon ősrégi hitről tanuskodik, mely évszázadokon át nemzedékről nemzedékre szállott. ¹⁾ Szokás vala a temetkezési szertartás végeztével háromszor azon

*) Sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. Cicero Tusc. I, 16. Eurip. Alcest. 163. Hecuba több helyütt.

¹⁾ Ovid. Fast. V, 451; Plin. Epist. VII, 27; Verg. Aen. III, 67; Eurip. Helena 1061. 1240; Schol. ad Pindar. Pyth. IV, 284; Verg. Aen. VI, 505; XII, 214.

néven szólítani meg a lelket, melyet visel vala. Kivántak neki boldog életet a föld alatt. Háromszor hangoztatták: 'élj boldogul.' Hozzá vala csatolva: hogy a föld könnyű legyen neki; ²⁾ anynyira hiszik vala, hogy az emberi lélek folytatja életét ezen föld alatt, és hogy megtartja a jóllétnek és fájdalomnak érzelmeit. A sírra fel vala írva: 'itt nyugszik az ember'; oly kifejezés, mely túlélte ezen hitet, és mely századról századra egészen mi reánk elszármazott. Mi jelenleg is használjuk, anélkül, hogy valaki is hinné, miszerint valami halhatatlan lény nyugodnék a sírban. De az őskorban oly erős vala a hit, mely szerint az ember a sírban él, hogy nem mulasztották el mind azt eltemetni vele, miről hitték, hogy szüksége vagyon reá, úgymint: ruhát, edényeket és fegyvereket. Bort hintettek sírjára, hogy eloltsák szomját; ételeket raktak reá, hogy enyhítsék éhségét. Megfojtották lovait és rabszolgáit azon hiedelemben, hogy ezek elzárva a sírban a halottal, úgy lesznek szolgálatára mint voltak életében. Trojának elfoglalása után haza készülnek a görögök, mindeuki magával viszi szép fogolnőjét; de Achilles is, ki már föld alatt nyugszik, követeli a maga női foglyát; oda adják Polyxenát. ³⁾ Pindárnak egyik verse megőrzé az ős nemzedék gondolkodásmódjának sajtáságos nyomát. Phryxos ugyanis Görögországot elhagyni kényszerült és Colchisba menekült. Itt lelé halálát; de daczára ennek vissza akar térni Görögországba. Megjelenik tehát Pelias előtt, és felszólítja őt, hogy menjen Colchisba, onnan hazájába hozandó lelkét. Természetes, hogy a lélek lekötve levén a testhez, csakis evvel hagyható el Colchist. ⁴⁾

Ezen őshitből származott a temetkezésnek szükségessége. Hogy a lélek állandóan leköttesék ezen földalatti székhelyéhez, mely is második életének megfelelt, megkivántatott, hogy a test,

²⁾ Ilias XXIII, 221; Pausan. II, 7, 2; Eurip. Alc. 463; Verg. Aen. III, 68; Catul. 98, 10; Ovid. Trist. III, 3, 43; Fast. IV, 852; Metam. X, 62; Juvenal. VII, 207; Martial I, 89; V, 35; IV, 30; Serv. ad Aen. II, 644; III, 68; XI, 97; Tac. Agric. 46.

³⁾ Eurip. Hec. több hely. Alc. 618; Iphig. 162; Ilias XXIII, 166; Verg. Aen. V, 77; VI, 221; XI, 81; Plin. Hist. N. VIII, 40; Svet. Caes. 84; Lucian, de luctu 14.

⁴⁾ Pindar. Pyth. IV, 284 (edit. Heyne); l. a scholiast.

melyhez le vala kötve, földdel befödessék. Azon léleknek, melynek nem vala sírja, nem volt lakhelye, nyugta. Folytonosan bolyonga. Hiába kívánczozék nyugalom után, mely kívánatos volt reá az életnek hánykódásai és fáradalmi után; szakadatlanul kelle bolyongania lidérc és rém alakjában, anélkül, hogy megpihenhetnék, anélkül hogy részt vehetne az áldozatokban, az étkekben, melyekre oly nagy szüksége vala. Szerencsétlen levén, természetes, hogy roszakaratuvá vált. Ő zaklatja az élőket, reájok bocsátja a betegségeket, pusztítja terméseiket, ijesztgeti őket vészthozó megjelenéseivel és ezt mind azért, hogy figyelmeztesse az élőket, miszerint részesítsék testét és evvel együtt bolygó lelkét a temetésben. Az egész őskor meg vala győződve, hogy a lélek temetés nélkül szerencsétlen, és hogy temetés által örökké boldoggá lesz: Tehát nem bánatuk enyhítése céljából végezték a temetkezési szertartásokat, hanem csakis a halott nyugosztalása és boldogítása végett. ⁵⁾

Meg kell jegyezni, hogy nem volt elegendő csak a testet földbe temetni; ezenkívül kellett még a hagyományos szertartásokat megtartani, valamint a meghatározott formulákat is elmondani. Plautusiál olvasható egy visszatérő léleknek története ⁶⁾; ez bolyong, mert teste eltemettetett ugyan, de anélkül, hogy a temetkezési szertartás megtartatott volna, miből következett, hogy lelke bolyongván, megjelent az élőknek mindaddig, míg el nem határozzák testét kiásni és azt a szertartások pontos megtartása mellett eltemetni.

Ily tények világosan mutatják, mily hatást tulajdonítottak a régiek a temetési szertartások és formuláknak. Mert a mint ezek nélkül a lelkek bolyongókká tételve megjelentek az élőknek, úgy lettek ezek által oda kötve és elzárva a sírokba. És a mint a régiek olyan varázsmondatok birtokában voltak, melyek az említett hatással bírtak, úgy találunk evvel ellenkező hatásu

⁵⁾ Odys. XI, 72. Eurip. Tro. 1085. Herod. V, 92; Verg. Aen. VI, 371, 379; Hor. Od. I, 23; Ovid. Fast. V, 483; Plin. Ep. VII, 27; Sveton. Calg. 59; Serv. ad Aen. III, 68.

⁶⁾ Plautus: Mostellaria.

formulákat a régieknél, melyeknek segítségével a lelkeket idézhették és őket sírjuk elhagyására birhatták.

A régi írónál olvashatni, mennyire gyötörtetett az ember azon félelem által, hogy halála után a szertartások nem fognak pontos lelkiismeretességgel megtartatni. A régiek kevésbé tartottak a haláltól, mint inkább attól, hogy talán meg fognak fosztatni a temetéstől.

Ezek következtében nem fogunk csodalkozni, hogy az athenbeliek kivégeztették ama hadvezéreket, kik győzelmes tengeri ütközet után elmulasztották a halottakat eltemetni. Ezen hadvezérek, a bölcsészek tanítványai, teljesen megkülönböztették a lelket a testől, s a mint nem hitték, hogy az egyiknek sorsa hozzá van kötve a másiknak sorsához, úgy tetszett nekik, hogy a testre nézve valóságban nem tesz különbséget, akár a földben, akár pedig a vízben bomlik fel. Ők tehát nem dacoltak a zivatarral csak azért, hogy az üres formalitásnak eleget téve, a halottakat összeszedhessék és eltámozhassák. De a köznép Athenben ragaszkodott őshitéhez, vallástalanságról vádolta őket és halállal büntette meg. Győzedelmük által megmentették Athent, de hanyagságuk által elvesztettek több ezer lelket. A halottaknak rokonai, gondolván azon hosszú szenvedésre, melynek a lelkek ki lesznek téve, gyászruhában jelentek meg a törvényszék előtt és kiáltoztak boszuállás után.

A régi államban a törvény sujtá a nagy bűnösöket a súlyosnak vélt büntetéssel, t. i. a temetés megtagadásával. Evvel sujtatott a lélek, a mennyiben reá majdnem örökkévaló büntetést szabtak.

Meg kell jegyezni, hogy a régieknél még egy másik hit is terjedett el a halottak [tartózkodási helyét illetőleg. Szerintök létezett egy vidék, szintén föld alatt, de végtelen nagyobb mint a sír, melyben a lelkek mind, távol testeiktől, egyesülten élnek, és a hol a jutalmak és büntetések azon életmód arányához képest, melyet a földön töltöttek, ki valának osztva. De a temetkezési szertartások, melyeket imént említettünk, világos ellentétben állnak ezen hittel, mi csak arra mutat, hogy azon időben, midőn ezen szertartások behozattak, az emberek sem a Tartarus sem pedig az Elysium létezését nem hitték. Ezen régi nemzedékek-

nek első hite tehát az vala, hogy az emberi lény a sírban él, hogy a lélek nem válik el a testtől, hogy oda van bilincselve azon földhöz, melyben a test nyugodott. Az ember szerintök nem adott számot előbbi életéről. Egyszer leszállva a sírba, nem várt sem jutalmat sem büntetést. — Azon lény, mely e szerint él vala a föld alatt, nem vala annyira kivetköztetve emberi természetéből, hogy élélmezésre nem szorult volna. Azért is az év bizonyos napjain ételek tétettek le minden egyes sírra. Ovid és Vergil leírnak ilyféle szertartásokat, melyek korukig tarták fenn magukat, jóllehet az e részben való hit már egészen átváltozott. Ezen írók említik, hogy a sírok nagy virágkoszorúkkal ékesítettek, hogy azokra sütemények, gyümölcs és só rakattak le, és azonkívül tej, bor, s némelykor az áldozat-marhák vére is ontatott. ⁷⁾

Nagyon hibás volna azon föltevés, mintha ezen halotti torok csak a megemlékezés kifejezései volnának. Az étkek, melyeket a család hozott, valóban csakis a halott számára és kizárólag csak neki szolgáltak. Ezt azon körülmény is bizonyítja, hogy a tej és bor a sír földjére hintettek; hogy gödör vala ásva, melyen át az étkek valának leszállítandók egészen a halottig; hogy, ha marha áldoztatott, az egész husa ott elégettett. hogy az élőnek épen semmi része se legyen benne; hogy bizonyos formulák ejtettek ki, melyekkel a halott étkezésre és ivásra szólíttatott fel; hogy, bár az egész család volt jelen a tornál, semki sem nyult az ételekhez, és hogy végre, távozván, nagy gondja volt, hogy az edényekben kevés tej és egynéhány darab sütemény maradjon hátra, s hogy istentelenségnek tartották, ha valaki ezen, a halott szükségletére szentelt maradványhoz nyult. ⁸⁾

Ezen szokások a leghitelesebb adatokkal be vannak bizonyítva; „öntök a föld sírjára,“ szól Iphigenia Euripidesnél, „tejet, mézet, bort, mert ez az, mivel a halottat megörvendeztetjük.“ ⁹⁾ A görögöknél minden sír előtt hely vala rendelve a

⁷⁾ Verg. Aen. III, 300 stb.; V, 77; Ovid. Fast. II, 535—542.

⁸⁾ Herod. II, 40; Eurip. Hecub. 536; Pausan II, 10; Verg. Aen. V, 98; Ovid. Fast. II, 566. Lucian, Charon.

⁹⁾ Aeschyl. Choeph. 476; Eurip. Iphig. 162.

marhák leöletésére és a hús megsütésére.¹⁰⁾ A római sírnak szintén volt saját culina-ja, azaz a konyhának saját neme, mely is egyedül a halott számára vala felállítva.¹¹⁾ Plutarch beszéli, hogy a plataeaei ütközet után a harcosok el levén temetve a csatatéren, a plataeaebeliek elhatározták, számukra minden évben halotti tort hozni. Ennek következtében az évfordulat napján nagy menetben vonulának hatóságaik vezetése mellett a sírhalomhoz, mely alatt a halottak nyugvának. Hozának számukra tejet, bort, olajat, illatszereket és levágának áldozati marhát. Miután az étkek oda valának állítva, a plataeaebeliek egy formulát ejtének ki, melylyel meghítták a halottakat, hogy nyuljanak ezen lakomához. Ezen szertartás még Plutarch idejében is megtartatott, ki e szerint a szokás hatszázadik évfordulatának volt szemlélője.¹²⁾

Valamivel később Lucian kigunyolván ezen hitet és szokásokat, épen ez által bizonyítja, minő gyökeret vert ezen hit a köznépnél. „A halottak,“ így szól ő, „éldelődnek azon étkekből, melyeket sírjaikra teszünk, és isznak a borból, melyet ott öntünk; miből következik, hogy azon halott, kinek nem nyújtunk semmit, örökkévaló éhségre vagyon kárhozthatva.“¹³⁾

Ime a régi hit, mely előttünk ugyan hibásnak és fölötte nevetségesnek tünik fel, mely azonban sok századon át gyakorolta uralmát az emberek fölött! Ezent hit uralkodott a lelkekben; látni fogjuk, hogy a társadalmat is igazgatá és hogy a régiek házi és társadalmi intézményeinek nagyobb része ezen forrásból eredt.

II. FEJEZET.

A halottak tisztelete.

Ezen hit már jó korán alapítá meg az eljárási módot. Miután a halottnak szüksége volt ételre és italra, meggyőződtek az élők, hogy kötelességek eleget tenni ezen szükségletnek. A

¹⁰⁾ Eurip. Elektr. 513.

¹¹⁾ Festus s. v. Culina.

¹²⁾ Plutarch. Arist. 21.

¹³⁾ Lucian, de luctu.

gond, mely szerint a halottaknak oda kellett vinni az étkeket, nem rendeltetett alá az emberek szeszélyének vagy változó érzelmeinek, hanem kötelességgé lön. Így alapított a halálnak *cultusa*, melynek dogmái korán homályosulhattak ugyan el, de melynek szertartásai egészen a kereszténység győzelméig tartottak.

A halottak szent lényeknek tekintettek. A régiek a legtisztességesebb jelzőkkel illették azokat, nevezvén őket jók-, szentek- és boldogoknak. Mind azon tisztelettel viseltettek iránjukban, mint a melylyel az ember az istenség iránt viseltetik, kit szeret vagy a kitől fél. Felfogásuk szerint minden halott isten volt.¹⁴⁾

Az istenítésnek (apothoeosis) ezen neme nem volt csak a nagy embereknek kiváltsága, mert nem létezett különbség a halottak közt. Cicero mondja: „A mi elődeink azt akarák, hogy azon emberek, kik az életből eltávoztak, az istenek közé soroztassanak.“ Erre nézve nem volt szükséges, hogy valaki erényes legyen; a gonosz ép úgy lön istenné mint a jó, csak azon különbséggel, hogy ő második életében is megtartá a hajlamot a rosra, melylyel már előbbi életében birt volt..

A görögök önként nevezték a halottakat alvilági isteneknek. Aeschylusnál így szólítja meg a fiú halott atyját: „Ó te, ki isten vagy a föld alatt“ Euripides, szólván Alcestisről, ezeket mondja: „Sirod közelében az utas meg fog állani és így szólani: ez itt már most boldog istenség.“¹⁵⁾

A sírok valának ezen istenségek templomai, azért is el valának látva következő szent feliratokkal: „Dis manibus“ és görögül: „*Θεοῖς χριστοῖσις*.“ Itt él vala az isten eltemetve, a mint Vergil mondja: „*manesque sepulti*.“ Sírjaik előtt létezének az áldozatokra szánt oltárok, mint az istenek templomai előtt.¹⁶⁾

¹⁴⁾ Cicero, de leg. II, 22; Szt. Á goston de civ. Dei IX, 11; VIII, 26.

¹⁵⁾ Eurip. Alcest. 1003. 1015.

¹⁶⁾ Verg. Aen. IV, 34; Aulus Gell. X, 19. Plut. Quaest. rom. 14. Eurip. Troi. 96; Electra 513; Sveton. Nero 50.

A halottak ezen tiszteletét találjuk a görögök-, latinok-, sabinok- és etruscoknak szertartásaiban; ¹⁷⁾ nem különben az ind-áriaknál; legalább a Rig-Vedának énekei tesznek erről említést. Manu törvénykönyve is szól ezen tiszteletről, mint legrégibbről, melylyel az emberek birtak. Ezen könyvből látjuk, hogy a lélekvándorlás tana tulhaladta ezen régi hitet; már a Brahma tana is gyökeret vert és mégis mindezen tanok uralma alatt is megmaradt a régi vallás épségben, mely is Manu törvényeinek szerkesztőjét arra kényszeríti, hogy ezen hitet is számba véve, erre nézve a szabályzatokat is megírja. Még mai nap, annyi sok változás után sem szűnnek meg a hinduk elődeiknek áldozatot hozni. Ezen hit és ezek a szertartások a legrégibbek az indo-german néptörzseknél.

Ezen tisztelet ugyanaz volt Indiában, mint Görögország- és Italiában. A hinduk is készítettek a halottak számára lakomát, melynek neve szaddha. „Hogy a háznak ura készítse a szaddhát rozs-, tej-, szőlő- és gyümölcsökből, hogy a halottak jóindulatát magának kieszközölje.“ A hinduk hite vala, hogy azon pillanatban, melyben a halotti lakomát hozzák, az elődök lelkei jönnek és melléjük ülven, magokhoz veszik az ételeket, melyek eléjük tálatattak. Ők hiszik vala, hogy ezen lakoma kimondhatatlan élvezetet nyújt nekik: „Mihelyt a szaddha a kívánt szertartások szerint elkészült, kimondhatatlan megelégedést tanusítanak annak ősei, ki a lakomát adja.“ ¹⁸⁾

A keleti áriak kezdetben ép úgy gondolkodtak mint a nyugatiak, a halál utáni rendeltetést illetőleg. Mielőtt még a lélekvándorlásban hittek, mely a léleknek tökéletes elválását a testtől tételezi föl, hittek az emberi lénynek határozatlan létezésében, mely ugyan láthatatlan, de nem anyag nélküli, s mely az élőkől élelmet és áldozatokat követel.

A hinduk úgy mint a görögök, isteni lényeknek tekintették a halottakat, melyek boldogságos lételben részesülnek. De boldogságuk egy feltételtől függött, melynél fogva az élők adomány-hozásra köteleztettek. Ha megszűnt a szaddhának nyúj-

¹⁷⁾ Varro L. L. V, 74.

¹⁸⁾ Manu törv. I, 95; III, 82, 122, 127, 146, 189, 274.

tása, ezen halottnak lelke elhagyá nyugalmas helyét és bolyongóvá lett, hogy nyugtalanítsa az élőket. Hogy ez épen így vala a rómaiak és görögöknél, elébb említettük. ¹⁹⁾

Amint a halott, ki el vala hanyagolva, gonosz lénynyé vált, úgy lön ábból, kit tiszteltek, örökös istenség. Ő szereti vala azokat, kik neki élelmi szereket hozának; hogy őket megőrízze, nem szünt meg részt venni az emberi dolgokban; halott levén, mégis tudott erőt s tevékenységet kifejteni. Kérések intéztettek hozzá; esedeztek hozzá, hogy támogassa őket és kedvezzon nekik. Valahányszor sírra akadtak, megállottak, mondván: „Alvilági isten, légy nekünk kegyelmes!” Hogy mily nagy befolyást tulajdonítottak a régiek a halottakhoz intézett kéréseknek, kiténik azon imából, melyet Electra atyjának lelkéhez intézett; „Könyörülj rajtam és Orestes fivéremen; vezesd őt ezen vidékre; halljad kérésemet, oh atyám! hallgasd meg kívánataimat, elfogadván áldozatomat.” Ezen hatalmas istenek nem egyedül anyagi javakat nyújtanak, mert Electra még e szavakat is csátolja az előbbiekhöz: „Adj nekem sokkal tisztább szívet mint milyen az anyámé, és sokkal tisztább kezeket. ²⁰⁾ Ilyen kérést intéznek a hinduk is halottaikhoz: „hogy családjukban az emberek és javak száma jóval gyarapodjék és hogy sok adakozni valójok legyen.”

Ezen a halál által istenített emberi lelkek valának azok, melyeket a görögök daemonok ²¹⁾ — vagy herosoknak neveztek. ²²⁾ A latinok Lares, Manes és Genii névvel tisztelték meg, „Elődeink hiszik vala,” úgy szól Apuleius, „hogy a Maneseket, ha roszakaratuak, Larvaknak kell nevezni, különben Lareseknek nevezék őket, minthogy jóakaratuak és kegyesek valának.” ²³⁾

¹⁹⁾ Ovid. Fast. II, 549—556. L. Aeschyl.

²⁰⁾ Aeschyl. Choeph. 122—135.

²¹⁾ Eurip. Alcest. 1140 és Schol. ad Aeschyl. Pers. 620; Paus. VI. 6.

²²⁾ Ezen utolsó szó eredetileg, úgy látszik, „holt ember” jelente; legalább a feliratokban, melyek nyelve azonos a görög köznyelvvél, gyakran fordul elő ily értelemben; l. Boeckh, Corp. inscr. 1629. 1781. 1784. 1786. 1789. 3398. — Ph. Lebas, Monum. de Morée p. 205. Theognis. ed. Welker V. 513.

²³⁾ Serv. ad Aen. III, 63.

És másutt ezt olvassuk: „Genius és Lar egy és ugyanazon lény, így hiszik vala ezt elődeink.“²⁴⁾ Cicerónál pedig: „Azokat, kiket a görögök Daemonoknak neveznek, mi Lareseknek nevezük.“²⁵⁾ Ebből kiténik, hogy az ember, mielőtt Indrát vagy Zeust imádta, istenének a halottat tartotta, ahhoz intézvén imáit; úgy, hogy a vallási érzelem itt vevé kezdetét. A halál vala az emberre nézve az első csodálatos titok. Ez emelé gondolatát a láthatóról a láthatatlanig, a mulandótól az örökkévalóig, az embertől az istenig.

Bartal A.

²⁴⁾ Censorin. 3.

²⁵⁾ Cicero. Timaeus 11. Hal. Dénes Ant. Rom. IV, 2 a „lar familiarist“ „ὁ κατ' οὐρανὸν ἦρωσ“ által fordítja.

Pindár életrajza.

Eredeti kútfők után.

(Vége.)

E körülményeknek megfelelő volt az első nevelés és oktatás, melyet a fuvolajátékban nyert atyjától. Ez azonban látván a gyermek fényes tehetségeit — „ἐπι εἶδος μείζονος ἔξωτος ὄντα“ mint Thomas Mag. mondja, — hermionei Lasusra bízta további képzését. A néprege szerint a muzsák avatták fel költőnek, mint más költők is isteni sugallat által térítették a művészetre; Aeschylus p. Dionysus által szólíttatott el a szőlőpásztorságtól²³⁾, Stesichorus bájdalát a fülmilének köszöni, mely reája szállott stb. e. A Γένο; írja, hogy midőn mind szendergő gyermeket anyja a földre tette, egy méh röpdöste körül mintha kasra akarna szállani, hogy kisedd ormányával sejtet építsen; Γέρ. 6 :

*τὸν μὲν ὅτε κνώσσοιτα ποτὶ χθόνα κάτθετο μήτηρ
εἰσέτι παιδὸν ἔοντα, μέλισσά τις ὡς ἐπὶ σίμβλῳ
χειλεσι νηπιάχοισι τιθαιβώσσοισα ποταῖτο.*

Majd úgy beszéltek, hogy a Heliconon jártában eltikkadva álomba merült, s ekkor épített ajkaira sejtet a méh; mások szerint pedig (l. Eustath. és Anonym.) álmot látott, hogy sejtrel s mézzel van telve szája. Bármint tekintjük is e mondákat, a költészet isteni sugallatát akarják jelképezni: a méz édje és ereje mindig a költészet symbolumának tartatott, s az istenekkel vagy a muzsákkal hozatott kapcsolatba.²⁴⁾ Az istenek itala, a nectár

²³⁾ L. P a u s a n. I, 21.

²⁴⁾ L. H o m e r hymnusát Mercurra, v. 552.

mézédü. Mézzel táplálja egy kigyópár az erdő sötét rejtekében született Jamust, Apollo és Euadne sarját.²⁵⁾ A mézédü szavak költője Sophocles maga *μέλισσα*-nak neveztetett. Hogy a nép, a dal csoda hatását akarván ábrázolni, más költők életéhez is fűzött mondákat, annak bizonyosságául csak Amphionra s Arionra kell emlékeztetnem.

Hermionei Lasus volt tehát első oktatója a költészetben, vagyis annak bizonyos meghatározott törvényhoz kötött szabályaiban, melyek *τεθμοί*-nek neveztettek.

Az eposköltészet mellett a görög nép különbféle, de a szépre egyiránt fogékony törzsei, czeknek élénk állami élete, változatos, részben viszontagságos története szülte már a K. e. nyolcadik században az alanyi fölfogásnak, az egyéni érzelmeknek kifejezését költői szavakban, egybekötve a nép sajátosságához képest zenével, majd tánccal is: az általunk hiányosan lantosnak nevezett *melicai* vagy *dalköltészet*.²⁶⁾

Nem célunk a *μέλος* különbféle fejlődési szakait, történetét vázlatban is előadni, csak a legfőbb mozzanatokra akarunk szorítkozni. Nem tartozunk azok közé, kik az egyes fajok származását bizonyos időhöz és személyhez kötik, mint ezt a régiek is teszik; nézetünk szerint az egyes dalkedvelő görög városokban bizonyos ünnepi alkalmakkor mintegy maguktól származtak egyes fajok — lehet, különböző helyeken egyazon időben, — mígnem kitünő lángelmék, kik azokban kiválólag működtek, s rendszerhez, bizonyos művészi törvényekhez kötötték, támadtak, a kiknek nevéhez azután magát a találmányt kapcsolta az utókor. Fájdalom, hogy még ezeknek művei is elenyésztek csekély töredékek kivételével; a ragyogó magaslat tetőpontján legalább egy oldalról láthatjuk s bámulhatjuk a művészt, ki meghaladta minden társait, az egyes fokokat azonban sohasem fogjuk telje-

²⁵⁾ Pind. Ol. VI, 45.

²⁶⁾ Plato Res publ. III p. 308 l. írja: „τὸ μέλος ἐκ τριῶν ἐστὶ συγκεῖμενον, λόγου καὶ ἁρμονίας καὶ ῥυθμοῦ.“ Ugyanígy Aristoteles Rhet. III, 1, 4: „τρία γὰρ ἐστὶ περὶ ὧν σκοποῦσι (ἑ. μελοποιῶσι) ταῦτα δ' ἐστὶ μέγεθος, ἁρμονία, ῥυθμός.“ Aristoxenus így fejezi ki a három kelléket Elem. rhythm. (ed. Morelli p. 278): „λέξις, μέλος (= ének), κίνησις σωματικῆ.“

sen megkülönböztethetni; s őt magát is csak egy oldalról — mondom, — mert nem említve, hogy fenmaradt művei csak töredékei sokoldalú, a melicai költészet minden ágára kiterjedő munkásságának, a művészi hármasságból csak a szót ismerjük, a kisérő művészeteknek, a tánc és zenének búbájos titkai rejtvék előttünk.

A melicai költészet elemei a cultushoz csatlakoztak, úgy látszik, kezdetben Spartában (s itt különösen az ének és zenével) és Cretában (főként tánccal egybekötve, melyről a sziget mindig híres volt — *ἰπὸρχημα* —), tehát a görög nemzet két törzsénél: a dórok- és aeoloknál. Az első kiválóbb zenész, ki művészetével, a fuvolajátékkal Cretából Spartába jött, s annak itt általánosabb érvényt szerzett, Thaletas. A dór hangfaj és vele a *μελος* megalapítása a lesbosi Terpander, a héthúru cithara — barbiton — feltalálója nevéhez köttetik. Nagyobb lendületet nyert költészet és előadás Alcman *antistrophicus* szerkezete által, melyet legnagyobb tökélyre Stesichorus, az epodusi szerkezet mestere vitt. A természettől komoly dóroknál a vallás és állam maradt: a melicai költészet középpontja, de a könnyed, hővérű aeolok, különösen Lesbos szigetén emberibbé, egyénibbé tévék: a társadalmi állapotok, az egyéni érzelmek a költészet körébe vonattak, bú és öröm, barátság az önfeláldozásig és szerelem az érzék mámoráig egyiránt helyet találtak Alcaeus, Sapphos m. költészetében, s gyakran a lelkesedés legmagasb fokára ragadtak költőt és hallgatót. A kedvező állami viszonyok, a jólét, a biztonság érzete kedveztek ez iránynak. Anacreon ama képzelemdús tartalom bájával az *ioni dialectus* simaságát kötö össze, — míg végre két heros, Pindar és Simonides lángelméje szárnyaival a melicai költészet minden ágát körülölelte, s tartalom és alak tekintében a legnagyobb tökélyre emelte.

Hogy természeti adomány a dalköltészet ily állásánál nem volt elegendő, hogy a hangszerek kezeléséhez, a zene különböző fajainak (a dór, phrygiai, lydiai, ion és aeoli fajnak) alkalmazásához — a *μελοποιία*-hoz, — melyhez a tánc és kar vezetése is járult, tanulmány, és pedig beható, komoly tanulmány volt szükséges, az a dolog természetében fekszik. A görög költő irott

elmeszüleményeivel nem léphetett a közönség elé (többnyire versenyre), ha azok nem voltak a művészi szabályok szerint szerkesztve, ha szöveg, zene és tánc nem volt a műértő hallgatóság igényeihez képest tökéletes összhangzatban.

S csakugyan Thaletastól vagy Terpandertől kezdve Görög-hon különböző vidékein léteznek daliskolák, melyekben a költészet s az azt kísérő művészetek szabályai tanítottak. Nagy hírtiek voltak többek közt Alcman- és Sapphoé.

Hermionei Lasus Athenben a Pisistratidák védnöksége alatt nyitott u. n. melopoeiai iskolát mint e téren akkor legnagyobb mester s különösen mint dithyrambköltő is kitűnő, mely fajt ő honosított meg Athenben.²⁷⁾

Hogy Pindárra befolyást gyakorolt Lasos és iskolája azt minden költeménye bizonyítja, de hogy Athen is volt reá befolyással, és pedig nyelv tekintetében, azt mutatja K o r i n n a, az egykorú boeot költésznő ítélete, melyben Pindárnak első költeményeiben, a *Παρθέναια*-ban uralgó atticai szólamokat gáncsolja, míg ő — úgymond — honi hangzatu nyelvével gyönyörködteti a várost:

*καλὰ γέροια εἰσομένα
Ταναγρίδεσσι λευκοπέπλοις
μέγα δ' ἔμης γέγαθε πόλις
λιγουροκωτίλης ἐνόπης.²⁸⁾*

l. Corinna Fg. 11 (Schneidewin), és Fg 13 (u. o.)

Τὸ δέ τις οὐμίωv ἀκουσάτω

hol az *οὐμίωv* szót mint boeotot említi Apollonius (382 B).²⁹⁾ Athen iránti tiszteletét is hajlamát később is megőrizte a költő (l. a).

Korinna más tekintetből is bírálólág lépett fel Pindár irányában; szemére veté, hogy a honi mythost elhanyagolja. Erre vonatkoznak a *Γένος* szavai: „*Κόριννα θεμελία ὄπασε*

²⁷⁾ L. Schneidewin in Prooemio lectt. hib. univ. Gottingens. 1843.

²⁸⁾ „Szép ajándokokat hozva a fénylő öltönyű tanagrai nőknek. Örömben ujjongott a város tisztán csengő dalomuk.”

²⁹⁾ V. ö. Plutarch. de glor. Athen. c. 4. p. 347.

μύθων τὸ προῶτον s midőn később e tanácsot követte, akkor mértéket nem tudott tartani, s szelid rendreutasításban részesült a költésznőtől: „*ἡελάσασα ἐκείνη τῇ χειρὶ δεῖν ἔφη σπείρειν, ἀλλὰ μὴ ὄλω τῷ θυλάκῳ.*“³⁰⁾

De térjünk vissza Athenre, mely a költő képzésére még tovább is befolyt, és pedig mind Anonymus, mind a *Γένος* szerint *Agathocles* által, ki feje volt egy Athenben virágzó tanodának, melyben a „*σμενὴ μουσικῆ*“ taníttatott, és ez „*κατέδειξεν ὁδὸν καὶ μέτρον ἀοιδῆς*“³¹⁾ Anonymus még *Apollodort* is említi, ki körkarénekeket — *κύκλιοι χοροὶ* — azaz dithyrambokat költött, és *Suidas* szerint azokat versenyre bocsátotta, sőt „*περὶ μουσικῆς*“ munkát is irt.³²⁾ A mester távollétében a dithyrambok rendezésével s előadásával *Pindárt* bízta meg, tehát *χοροδιδάσκαλος* — azaz karmesterré tette, dacára — úgymond a kút'ő — ifjúságának.

Thebaeben töltötte a költő élete legnagyobb részét. E város a dalköltészet hő ápolója volt, bár *Pindár* saját vallomása szerint³³⁾ *Dirce* dicskörnyezte forrásánál később tünt föl mint egyebütt; költemények előadására mint a boeot szövetség székhelyén sok alkalom nyílt, s ünnepein már régi időben az *αὐλός* — fuvola³⁴⁾ — szerepelt, a *νόμοι ἀλωδοικοὶ* is Thebaeben találtattak fel, mígnem a görög törzsek gyakoribb érintkezése alkalmával a különbözőféle dalfajok és zeneeszközök kicseréltettek s általános érvényre emelkedtek. Ily kedvező érintkezési alkalmak, melyek az egész nemzet míveltsége előmozdítására a legelőnyösebb befolyást gyakorolták, voltak a *dalversenyek* — *ἀγῶνες μουσικοί*, — melyek egyes vallási ünnepekhez, ezeknek kiegészítő részeiül csatlakoztak. Itt mutatta be a dalköltő szerzeményét, s nyert dicsőséget vagy legalább buzdítást, itt gyönyörkö-

³⁰⁾ „Kézzel kell vetni, nem az egész zsákkal.“

³¹⁾ *L. Γένος* v. 11 s.

³²⁾ *L. Suidas* t e szó a.

³³⁾ *Ol. XI, 84* :

χλιθῶσα δὲ μοῦσά πρὸς κάλαμον ἀντιτάξει μελέων,

τὰ παρ' ἐκκλητῆ Δίρκῃ χρόνῳ μὲν φάνεν.

³⁴⁾ Így fordítottuk jobb szó hiányában, alakra nézve inkább hasonlított a klarinet- vagy hautboisboz.

dött s épült a hallgatóság a nemzeti genius halhatatlan műveiben. Aristoteles tiz kiváló helyet sorol föl, hol ily *ἀγῶνες μουσικοί* tartattak, de kétség kívül a legtöbb, talán minden nagyobb városban, mely a kiállítási költségek fedezésére képes volt, dívott e szokás; ³⁵⁾ legnagyobb fényvel tartattak a versenyek Athenben, legtöbb verseny pedig Boeotiában volt ³⁶⁾, különösen Koronea- és Thebaeben ³⁷⁾; még Thessaliában is hangzott dal és lant és fuvola, kísérve szüzek táncától. ³⁸⁾

Említettük már, hogy Pindár első dalai *παρθέναια* voltak, azaz oly dalok, melyek úgy mint a *προσόδια* ünnepi körmenetek alkalmával ajándék — vagy templomszentelésnél fuvolahangok és tánc kíséretében adattak elő, ³⁹⁾ s az utóbbiaktól csak annyiban különböztek, hogy az előadók kara szüzekből állott. Ezeket követték az istenek tiszteletére írt *hymnusoik* — *ῥυμοί*, — melyek cithara mellett énekeltek; továbbá a *paeanoik* — *παιᾶνες* — vallásos, szigoru erkölcsi tartalmu dalok, ⁴⁰⁾ melyekben vagy kérés vagy hálaadás vagy diadal foglaltatott, s az előadás (tánccal és cithara- vagy fuvolazenével összekötve) a tartalomhoz illőleg higgadt, szenvedély nélküli volt. Ennek ellentéte a víg tartalmu *ὑπόρχημα*, melynek előadásánál főszerepet játszott a deli, szenvedélyes cretai tánc. Harsogó zene, élénk tánc és víg dal közt adattak elő a *dithyrambokoik*, melyeknél karkép az istenek kísérete, különösen satyrok szerepeltek. A *θρηνημοί* gyászdalok voltak, melyek az elhúnyt fölötti fájdalmat fejezték ki, s a világ mulandóságának és a túlvilág örömeinek ecsetelése által vigaszt vagy megnyugvást keltettek. *Ἐγκώμια* dicsdalok voltak kitünő férfiakra, fejedelmekre, melyek ünnepi alkalmakkor adattak elő; hozzájuk

³⁵⁾ Coosi Simonides egy epigrammája így kezdődik: „Ἐξ ἐπὶ πεντήκοντα, Σιμωνίδῃ, ἤραο νίκης καὶ τριποδᾶς“ miből a versenyek számára lehet következtetést vonni. L. Delectus. Schneidewin p. 377. — V. ö. Bergk Poetae lyr. gr. III p. 1173.

³⁶⁾ L. Scholion t a VII ol. ó. 53-ik verséhez.

³⁷⁾ Bővebben Ottf. Müller. Orchomenos.

³⁸⁾ L. Pythion. X, 37 ss.

³⁹⁾ Boeotiában *δαφνηφορικά*-nak is neveztek.

⁴⁰⁾ Ilyen már Homérnál fordul elő; I. Il. A, 472.

tartoztak a győzelmi dalok — *ἐπινίκια* —, melyek, főleg a négy nagy nemzeti versenyek alkalmával nyert diadalokat ünneplék, s a győztest magasztalák. *Σκόλια* lakomáknál előadott alkalmi víg dalok voltak, tartalmuk: vagy nevezetes cselekedetek vagy bor és szerelem.⁴¹⁾

A költemények vagy bizonyos alkalomra, néha megrendelés után irattak, vagy a már említett dalversenyek alkalmával adattak elő. Pindár számtalanszor lépett föl, de többször, különösen ifjabb korában meg is győzetett, névleg Korinna által, kiről már volt alkalmunk szólni. Pausanias írja, hogy ő Tanagrában, a költésznek szülővárosában látott egy festményt, mely Korinnát koszorúzottan ábrázolja mint győztest Pindár fölött⁴²⁾. Suidas Korinna életrajzában őt ily győzelmet említ, de megjegyzi „*ὡς λόγος*“ (mint mondják), miből azt lehet következtetni, hogy ő maga kételkedett valóságán; de ha meggondoljuk, hogy Pindár igen gyakran lépett a versenyterre, különösen szülővárosában Thebaeben és Koroneában, hol a nálánál idősb Korinna szépsége, hazai tárgy⁴³⁾, főleg tisztán boeot tájnyelven írt költeményei által nem csak a nép kegyét, hanem méltó dicsőséget is vívott ki magának, alig fogjuk kétségbe vonhatni, hogy Pindár fölött is diadalt aratott. Azon megjegyzést, melyet Myrtisnek Pindár ellen intézett támadására tett, s mely Boeckhöt és Schneidewint arra indította, hogy a fenebbi állítást koholmány-
nak tartsák, joggal tehette Korinna, mert ő nem gyalázta, sem meg nem támadta Pindárt, hanem illetékes bírák előtt lépett vele sorompóba; a kérdéses töredék így hangzik:

*μέμφομη δὲ κῆ λιγούραν Μούρτιδ' ἰώσγα
ὄτι βανά φουσ' ἔβα Πινδάραιο ποτ' ἔριν·*⁴⁴⁾

⁴¹⁾ Pindár ezeket is ἀντιστροφικῶς rendezte, s előadatásukat karra bízta.

⁴²⁾ P a u s a n. IX, 22, 3 írja: ἔστι δὲ ἐν τῷ γυμνασίῳ γραφή, ταινία τὴν κεφαλὴν ἢ Κόρινθα ἀναδουμένη τῆς νίκης εἴνεκα, ἣν Πίνδαρον ἄσματος ἐνίκησεν ἐν Θήβαις.

⁴³⁾ Több hagyomány bizonyítja, hogy Orion volt tárgya költészetének.

⁴⁴⁾ L. S c h n e i d e w i n Delectus. Korinna n. 21. „Roszalom én is, hogy a csengő dalú Myrtis, nő létére (βάνα boeot = att. γυνή) Pindárral kelt harcra.“ V. ö. a szöveget és jegyz. B e r g k nél Poëtae lyr. Gr. III p. 121í (Ed. III).

Hogy Pindár Korinnát a nem épen megtisztelő névvel *Βοιωτία* illette volna, mint azt Aelian ⁴⁵⁾ beszéli, valószínűleg félreértésen alapúl, s a kifejezés a bárdolatlan, de nyelvjárásukra büszke s azért részrehajló boeotiai versenybírákra vonatkozik.

Láttuk, hogy Pindár zene és költészeti tanulmányokat tett; hasonló szorgalmat kellett fordítania a regék — *μῦθος* — kutatására, részint helyben ⁴⁶⁾, hol támadtak s legalább nagyjában eredeti tisztaságukban megőriztettek, részint az irodalomból, mely azokat már feldolgozta volt. Homért ő maga is említi, többször vonatkozik reája és a cyclicusokra, különösen Hesiod munkáit, a *Θεογονία*-t, főleg a *Κατάλογος γυναικῶν* és a (*μεγάλαι*) *Ἥοιαι*-t, melyekben hellen és thessaliali nők és ezeknek istenektől nemzett utódai iratnak le, ismernie kellett ⁴⁷⁾. Az egykorú költőkkel is összeköttetésben volt; a dicsőségére féltékeny Bacchylidesre nem egy találó nyilat lött, s Simonidest, az egykoru vetélytársat ismerte, a nélkül azonban, hogy mint Thomas Magister állítja, hallgatója — *ἀκροατής* — azaz tanítványa lett volna; valószínűleg erre s nagybátyjára vonatkoznak a II ol. óda önbizalomteljes szavai (86 v.):

*σοφὸς ὁ πολλὰ εἰδὼς φρεῖ· μαθόντες δὲ λάβροι
παγγλωσσίᾳ, κόρακες ὡς ἄκραντα γαρούετον
Διὸς πρὸς ὄρνιχα θεῖον.⁴⁸⁾*

Természetadta tehetség s szorgalmas tanulmány szülik a tökélyt, s Pindár mindkettővel felkészülve a hír szárnyain csak hamar a dicsőség fénylő polcára emelkedett. Husz éves korában (Ol. 69,3-ban) készíté az első győzelmi dalt — *ἐπίνικος* — a pythiai játékokban nyertes Hippoclesre, nyolc évvel utóbb egyet Xenocratesre, majd Midasra, kik mind pythiai győztesek voltak.

⁴⁵⁾ *Variae histt.* XIII, 25 ; I. Ol. VI, 90.

⁴⁶⁾ *L. Pausan.* IX, 22.

⁴⁷⁾ Ezekről *L. Leutsch Theses* 60 ; *Philologus* XI p. 178.

⁴⁸⁾ „Bölcs az, kinek tudása önmagában rejlik: kik azt mástól lesték el, mohó fecsegéssel, mint a varjak, üres ízéket károgznak Zeus isteni madara ellen.“ *H. ö. Nemeon.* IV, 39 ss, mely versekben a scholionok Simonides irigységére vélnek vonatkozást látni.

Delphi általában kedvenc tárgya volt költészetének, a delphii istent, Apollot legtöbb dalban magasztalta. Midőn egy ízben kérdezték, mi áldozatajándékot hoz az istennek, azt felelé: paeant ⁴⁹). De Delphi is tisztelte dalkokat, s a *Θεοξενία*-ból (midőn Apollo lakomára hívta az isteneket Delphibe) ő rendesen részt kapott ⁵⁰); midőn az áldozár a lakoma vendégeit egybe-hívta, Pindárt is szólította „*Πίνδαρος ἔτω ἐπὶ τὸ δαῖπνον τοῦ θεοῦ*“, vagy hasonló szavakkal ⁵¹). Ő maga gyakorta volt Delphiben, mint ez némely *ἐπίνικος* természetéből foly (p. a VI és VIII pyth. od.), sőt neki Delphiben külön széke volt — *θρόνος Πινδαρόν* —. Mindezen körülmény azon következtetésre vezet, hogy Pindár a delphii szentélynek és jósdának költésze volt, minőket ez választani s valószínűleg díjazni is szokott, kik a jóslatokat kellő versalakba öntötték, bizonyos ünnepélyes alkal-makkor az istenséget s szentélyét dalban dicsőítették, s a kart és zenét, melyhez nagyszámú személyzetet — *ὑμνοδοί* — tartott, igazgatták ⁵²). Azért nevezi a költő Delphit mintegy második hazájának az I isth. odában (3. v.), hol szülőjéhez, Thebaehez tér vissza dalában, mert ez minden egyébnél becsesebb; azért, úgymond:

*μή μοι κραναὰ γεμισάσαι
Δαῖλος, ἐν ᾧ κέγνυμαι κτλ. ⁵³)*

Görögön egyéb helyein és külföldön is időzött, Olympiá-ban, az ott tartatni szokott fényes játéknál ⁵⁴), melyek sze-rinte is a nemzeti ünnepek közt első helyet foglalnak el, Nemeá-ban, az Isthmuson, — mindenütt a költészetnek legszebb gyöngyeivel gazdagítva nemzete dicsőségének koszoruját; Athenben, melyet dithyrambban dicsőített ⁵⁵), s Aeginában,

⁴⁹) L. Eustath. prol. c. 31.

⁵⁰) L. Eust. c. 27.

⁵¹) Eust. c. 27.

⁵²) L. Hermann Handbuch der griech. Antiquitäten II §. 27.

⁵³) „Ne neheztelj reám, szirtes Delos (= apolloi Delphi!), hol meg telepedtem; — bocsáss apollóniai föld (= hazám)!“ stb.

⁵⁴) Mi p. a IV és X olymp. győzelmi dal rögtönzött voltából tűnik ki.

⁵⁵) L. Bergk. Dithyr. fragm. 54.

melynek lakói közt sok vendégbarátja volt. A költő mindenki előtt a legnagyobb tisztelet tárgya volt; Boeotia s a szigetek (Rhodus, Aegina), Athen s a távol Cyrene, Thessalia dús kényurai s Macedonia és Sicilia hatalmas királyai kitüntetéssel s díjjal versenyeztek a kegyért, általa dalban örökíttetni meg. ⁵⁶⁾ Siciliában személyesen járt s Gelo és Hiero udvarában tartózkodott (általános megegyezés szerint Ol. 66, 3 v. 4—Ol. 77-ig), de nem sokára visszatért hazájába. Eustath (c. 26) őrzé meg a feleletet, melyet adott, midőn kérdeztetett, miért nem költözik Simonides példájára állandóan a siciliai királyok udvarába: „Mert“, úgymond, „magamnak akarok élni, nem másnak.“

Függetlenségét soha sem áldozta föl; díjért bár ⁵⁷⁾, soha hízelgésre nem pendíté meg lantját. „Hajdan nem volt pénzvagyó, nem dolgozott díjért a muzsa; bájhangú dalokat nem zengett pénzért az édesszavu Terpsichore bérelve ezüsttel; de most neki is jelszava: *χρήματα, χρήματ' ἀρήε*“ így ír a költő Isthm. II. 5. ⁵⁸⁾

Pindár költő volt a szó nemes, magasztos értelmében, valódi bölcs — σοφός, — ki egy kézzel babért oszt, elismeri s magasztalja a jót, de a másikkal int, óv, nem tekintve sem személyt, sem rangot ⁵⁹⁾; véleményét szabadon kimondja, mert érzi igazságát s becsét ⁶⁰⁾; nem lekötelezettje senkinek, hanem kora legkitünőbb férfiaival egy polcon áll ⁶¹⁾; így Xenocrates fiával, Trasybulussal meghitt viszonyban él, ⁶²⁾ Hierot barátjának szólítja ⁶³⁾ stb. Az istenek kegye megengedé ismernie az

⁵⁶⁾ L. a különbféle ódákat.

⁵⁷⁾ V. ö. Pyth. XI, 41.

⁵⁸⁾ H. ö. Horatius gyakorlati tanácsát „pecunia prima quaerenda est, virtus post nummos!“

⁵⁹⁾ Intést olvashatni Chromioshoz IX nem. 45 v-ben, Psaumishoz az V ol. óda végén, Theronhoz, Agrigent kényurához III ol. 44; Hierot, Syracusae királyát majd óvja tulságos vágytól (I ol. 114), majd kitartásra, béketűrésre inti, I. III ol. 81.

⁶⁰⁾ V. ö. Ol. IV, 14 ss.

⁶¹⁾ L. a II pyth. ódát.

⁶²⁾ L. a VI pyth. ódát.

⁶³⁾ Pyth. III, 69 s k. v.

élet helyes útját, ez a mindennapiság homályába burkolt emberek fölé helyezi s feljogosítja, hogy tanácssal útbaigazítsa a tévelygőket, nemesre, jóra, különösen az ősök erényei utánzására buzdítsa embertársait ⁶⁴⁾ — hisz a dalnok legjobb mester, a dal belopódzik az emberi szív legbenső rejtekébe, varázshatalmának nem képes ellenállani senki, „Apollo s az ibolyafürtös muzsák közös birtokának, az arany phorminxnak hangját lesi az örömnép megnyitója, a lejtő lépés, intésére vár az énekes; míg megzendülnek karbuzdító dala első ütemei; ő eloltja az örök tüzet szóró villámot, álomba szenderíti Zeus madarát — sőt maga a zord Ares is elhagyva a dárdák rengeteg tömegét, üdíti szivét az ünnepi öröm hangjain.” ⁶⁵⁾ Sőt a jeles tettek, maga a nemzeti játékban kivívott győzelem, mi e földön a legnagyobb tiszteletben részesít, a dalnok által nyer csak valódi dicsőséget s örök fényt. ⁶⁶⁾

Pindár a jó tanácsot annál inkább oszthatja, mert tettben is az egyenes uton jár, álnokság nem fér szívéhez: „Gaz család létezett hajdan is, — így zeng a VIII nemeai ódában, 32 s k. vv. — hízegő szavakba burkolt, álnok, rozszakaró rágalom. Soha ne adj ily lelkületet nekem, atyám Zeus, hanem engedj az élet egyenes utain járnom, nehogy halálom után örökül gyalázó hirt hagyjak gyermekeimre. Aranyt kívánnak, mások földet határ nélkül; az én csontjaimat polgártársaim becsülésével takarja a föld.“

Mint polgárt hasonló dicsőítő övezi Pindárt. A közügyek kormányzásában nem vett részt, de nézeteit azok iránt nyíltan kimondotta. Ő a dóroknál dívó államszerkezetet, különösen oly alakban, mint Spartában létezett, tartotta helyesnek s üdvösnek, ⁶⁷⁾ a születési aristocratiát hatalomra, uralkodásra hivatottnak, ⁶⁸⁾ azért kedvelte különösen Aeginát ⁶⁹⁾; a zsarnokságot megvetette

„μέμφομαι ἄσσαν τυραννίδων“

⁶⁴⁾ L. Ol. XIII, 11.

⁶⁵⁾ Pyth. I, 1—12.

⁶⁶⁾ L. I ol. o. 97; továbbá Ol. III, 3 ss; Pyth. V, 1.

⁶⁷⁾ Spartát „ὀβλα Λακεδαιμόνιον“ -nak mondja Pyth. X, 1-ben.

⁶⁸⁾ Ebben többek közt Theognissal van egy véleményen.

⁶⁹⁾ L. Ol. VII.

így szól a XI pyth. óda 53 v-ben; Athenhez, annak democraticus államszerkezete dacára ragaszkodott, nemcsak mert a művészet hazája, hanem mert Göröghon szabadságának védbástyája volt:

ὃ τὰ λιπαρὰ καὶ ἰστέφανοι καὶ ἀοίδιμοι

Ἑλλάδος ἔθρεια, κλειναὶ Ἀθῆναι, δαιμόνιον πολιέθρον.⁷⁰⁾

így hangzanak töredékei az Athenre készített dithyrambnak. Hogy e várost s a salamisi fényes győzelem által nyert dicsőségét megénekelte, azt maga is említi.⁷¹⁾ Nem is képzelhető, hogy oly fenkölt, nemesen érző lélekre benyomást nem gyakoroltak volna a hős tettek, melyek által a maroknyi nép Ázsia megszámlálhatatlan csordái ellen vítt küzdelmeiben megörökítette nevét, — dacára annak, hogy hazája kicsinyes féltékenységből az ellenség pártján állott. Tudjuk a történelemből, mily keserűen lakolt meg e miatt Thebae, de hogy Pindár határozottan a persák pártjára állott volna, mint azt nemcsak Polybius állítja, hanem az újabb korban T. Momsen is bizonyítani igyekszik,⁷²⁾ azt már csak azon okból sem hihetjük, mert ő soha nyilvános politikai szerepet nem viselt; hozzájárul, hogy ő békére, egyetértésre inti polgártársait, továbbá a fentidézett magasztalások Athenre, melyek miatt Eustath, a Vita Vratislaviensis, Isocrates és Aeschines levélíró szerint⁷³⁾ a thebaiak által ezer drachma birságra ítéltetett. Thebae akkori szomorú sorsa miatt, továbbá azon körülménynél fogva, hogy a democratia és vele Athen ültek a kormány rudján, nem biztos ez állítás, hihetőbb, hogy amaz összeggel mint tiszteletdíjjal jutalmazták az atheniek, kik ezen fölül *πρόξενος*-nak választották s ércszobrot emeltek neki.⁷⁴⁾ Hogy hazája szomorú sorsa mélyen hatott reája, az azon időben kelt dalaiból világlik ki.⁷⁵⁾

⁷⁰⁾ L. Eustath. c. 28 és Bergk fragm. 54.

⁷¹⁾ Pyth. I, 75.

⁷²⁾ L. Polyb. IV, 31, 6. Tycho Mummssen: Pindaros, zur Geschichte des Dichters u. der Parteikämpfe seiner Zeit. Kiel. 1845.

⁷³⁾ Eust. c. 28; Isocrates περί ἀντιόου. 166; Aeschines Epist. 4.

⁷⁴⁾ L. Aeschin. Ep. 4.

⁷⁵⁾ V. ö. Bergk Fragm. 179: ὦ ταλαίπωροι Θῆβαι, és a VII isthmiai óda kezdetét.

Pindár jellemének fővonása azonban a mély vallásosság, párosulva a legtisztább erkölcs érzetével; ez vörös fonalkint huzódik keresztül költeményein és tettein. „Már Philyra fia Chiron — így ír a VII pythiai ódában, 21 s k. v. — Achillesnek szívére kötötte

μάλιστα μὲν Κρονίδαυ,
βαρνώσαν στεροπαῖν κερανῶν τε πρότανιν
θεῶν σέβασθαι. ⁷⁶⁾

Az istenek tisztelete az ember első kötelme,⁷⁷⁾ mert tőlük függ léte, mindene; nélkülök „egynapi lény, árnyékálom vagyunk,

ἐπάμεροι·
σικῆς ὄναρ ἀνθρωπος· ἀλλ' ὅταν αἴγλα διόσδοτος ἔλθῃ,
λαμπρὸν φέγγος ἐπιστίν ἀνδρῶν.“

Az isten hatalma határtalan; ő meghaladja röptében a sást, s a delphint a tengerben;⁷⁸⁾ az istenek mindent tudnak: Helios a tengerfőveny szemeit, a kikelet virágainak számát, ő tudja a jövőndöt s multat;⁷⁹⁾ csalódik, ki azt véli, hogy az istent meg lehet csalni.⁸⁰⁾ Csak az istenek tisztelete, az erény és igazság utja vezet célhoz;⁸¹⁾ ki az erényt követi, ragyogó ösvényen halad,⁸²⁾ ki az igaz uton jár, azt a szerencse kíséri.⁸³⁾ Ragyogó színekkel ecseteli az igazak jutalmát a túlvilágon: „Kik háromszor itt és ott (a lélekvándorlást az orphicusok tanítottak, s Pindár is hisz benne) minden igaztalantól tisztán tartva lelküket futják meg pályájukat, azok Zeus útján jutnak Kronos várába, hol oceáni szellők lengik körül a boldogok szigeteit; aranyból

⁷⁶⁾ „Tiszteld mindenek fölött Kronos fiát, a villámok s menykövek messzelátó urát.“

⁷⁷⁾ Pyth. V, 25.

⁷⁸⁾ Pyth. II, 49.

⁷⁹⁾ Pyth. IX, 44 ss.

⁸⁰⁾ Ol. I, 64.

⁸¹⁾ Ol. IX, 37.

⁸²⁾ Ol. VI, 72.

⁸³⁾ Pyth. V, 14.

fakadnak virágok, száraz felől sugár fákon ezek, másokat víz táplál, — azokból fonnak koszorúkat karjaik s halántékaik körül“ stb.⁸⁴⁾ — A gonoszt, a rágalmazót azonban eléri a megérdemlett büntetés,⁸⁵⁾ ha e földön nem — a tulvilágon;⁸⁶⁾ szerencsétlenség itt üldözheti az embert, de a ki nem csügged, hanem bátran kitart, az győzedelmeskedik rajta;⁸⁷⁾ a szerencsében viszont mértéket kell tartani, mert, ha emberi irigységtől, mely kísérni szokta amazt,⁸⁸⁾ nincs is mit félni, hisz „*κρείσσων γὰρ οἰκτιροῦν φθόρος*“ (jobb irigyeltetni, mint szánatni),⁸⁹⁾ az istenek a fenhéjazót rettentően megbüntetik, mint azt Asclepias sorsa, ki nem elégedett meg betegeket gyógyító erejével, hanem a sors utjába vágva halottakat támasztott életre, intő példakép bizonyítja;⁹⁰⁾ az istenek sujtó keze éri utól a hálátlant is.⁹¹⁾ Legfényesb jutalma azoknak, kik e földön erényt, igazságot gyakoroltak, az, hogy haláluk után herosokká, félistenekké lesznek; ezek dicsőségét a legkiesb színben zengi a költő lántja, majd minden győzelmi dalban egy heros tetteit magasztalja, s utánzásukra bátorítja, ösztönzi az embereket, különösen a fejdelmeket, — mert e dísz érheti a tökéletes embert a mostani korban is; Battos herossá lön,⁹²⁾ félistenekként tiszteltettek holtuk után Hiero, Gelo s m.

De nemcsak szóval, tettben is nyilatkozott vallásossága Pindárnak, ki az istenek megjelenésében hitt, s maga is látta álmában Demetert, ki szemére veté, hogy ő az egyedüli az istenek közt, kit dalban még nem dicsőített, mire a „*Πόνια θεσμοφόρος χροσάριον*“ kezdetű himnust költötte;⁹³⁾ Pant pedig a Cithaeron halották Pindár egy paeanját énekelni; hálából írt az isten

⁸⁴⁾ Ol. II, 68 ss.

⁸⁵⁾ Ol. I, 53.

⁸⁶⁾ Ol. II, 59 s.

⁸⁷⁾ Ol. XII, 10 s.

⁸⁸⁾ Ol. VII, 20.

⁸⁹⁾ Pyth. I, 85.

⁹⁰⁾ Pyth. III, 55.

⁹¹⁾ L. Ixion megfenyítését Pyth. II, 24.

⁹²⁾ Pyth. V, 88.

⁹³⁾ L. E u s t a t h. prol. c. 27.

tiszteletére egy himnust, melynek kezdete: „*Πάν, Πάν, Ἀρκαδίας μεθέων και σεμνῶν ἀδύτων φύλαξ;*”⁹⁴⁾ mindkét istennek laka előtt oltárt emelt; ezen kívül számtalan ajándokot áldozott föl az isteneknek különösen Apollonak Delphiben, Jupiternek Olympiában s e.

Az istenek kiváló kegye kíséré egész életében. Neje Magaclea (a Vita vrat. szerint, — a *Γένος Τιμοξέλη*-nek nevezi) Lysitheus leánya volt. Gyermekei közül fiát Daïphantust már említettük, ezen kívül volt két leánya: Protomache és Eumetis, kik őszinte gyermeki szeretettel ragaszkodtak hozzá, az agg atyának utazásaiban kísérei voltak, s midőn kívánsága szerint⁹⁵⁾ szelid, csendes halállal mult ki Argosban 80 éves korában,⁹⁶⁾ tehát a 84 Ol. 3-ik évében v. 441-ben K. e., a kegyelet végső szolgálatában részesíték, megkönyezék s tetemeit visszaszállították a szülő földre :

ἦ μάλα Πρωτομάχη τε καὶ Εὐμητις λιγύφωνοι
ἐκλαυσαν, πιννταὶ Πινδαρίου θυγάτριες,
Ἄργοθεν ἤμος ἵκοντο κομιζοῦσ' ἔνδοθι κρωσσοῦ
λείψαν ἀπὸ ξείνης ἀθρόα πυρκαϊῆς. ⁹⁷⁾

A költő tisztelete általános volt Görögországban, s hogy emléke is szentnek tartatott az utódok által, azt bizonyítja a hagyomány, mely szerint Nagy Sándor⁹⁸⁾ hamuvá égetvén a lázongó Thebaet, egyedül a költő szülőházát kímélte meg, e szavakat iratván reája: „*Πινδάρου τοῖ μουσοποιῦ τὰν στεγὰν μὴ καίεται.*”⁹⁹⁾ Hogy Pausanias hasonló kegyelettel viseltetett iránta,¹⁰⁰⁾ az lehetséges, de a történelem mitsem tud arról, hogy a lacedaemoniak Thebaet föléggették volna.

⁹⁴⁾ L. E u s t a t h. prol. c. 27.

⁹⁵⁾ L. E u s t a t h. c. 29, 1 s.

⁹⁶⁾ A *Γένος* utolsó két verse így hangzik :

τοῖος ἔων καὶ τόσσα παθῶν καὶ τόσσα τελέσας
κάτθανεν, ὀγδώκοντα τελειομένων ἔνιαυτῶν.

⁹⁷⁾ E két distichon fejezi be a Vita V r a t i s l a v i e n s i s t.

⁹⁸⁾ L. A r r i a n Anab. I, 9 extr.

⁹⁹⁾ L. T h o m a s Mag. 25; S u i d. 17.

¹⁰⁰⁾ Mint E u s t. c. 28 és a Vita V r a t i s l. állítják.

Kora megértette s nagyrabecsülte Pindár költeményeit, s több dala valószínűleg halála után is előadatott, de a dalköltészet legragyogóbb csillaga egyszersmind utolsó volt, mert az őt követők bágyadt fénye amannak ragyogó világa mellett elenyészett. De sőt a költészet maga a drámában tőkélye felé közeledvén, a dalköltészet s vele Pindár költeményei is a nyilvános életből lassankint kiszorultak, főleg midőn a költő nézetei nem egyeztek meg többé a görög cultura élén álló nép modern politikai gyakorlatával,¹⁰¹⁾ — s o l v a s ó k kezére maradtak, főként a tudomány és művészet minden ágát ápoló Athenben.

De ebből épen nem lehet azt következtetni, még kevésbé bebizonyítani, hogy műveinek egy teljes gyűjteménye s felosztása forgott volna ott közkézen, mit több ujabbkori tudós állít.¹⁰²⁾ Tudjuk, hogy az atticai törvények gyűjtettek s az enyészet ellen megvédettek, hogy Pisistratus eszközlé a homeri költemények összegyűjtését, — lehetséges, sőt valószínű, hogy pindári költemények nemcsak egyenkint, hanem nagyobb számban is voltak Athenben elterjedve, de hogy teljes gyűjtemény létezett volna, hogy a költemények felosztása, a szöveg hiteles megállapítása, mint ez névleg az utóbbira nézve Homérral s Lycurg törvényjavaslatanyománá három tragikus darabjaival történt,¹⁰³⁾ eszközöltetett volna, azt, eltekintve a külső nehézségektől, eltekintve attól, hogy sehol erre vonatkozó bizonyítékot nem találunk, már csak azért is tagadnunk lehet, mert Pindár boeot költő volt. Különben is az alexandrinusok előtt élt görög, névleg atheni írók (p. Plato) idézeteiben Pindárból mindig csak a költő neve említettik az idézet mellett, a költeményfaj vagy a könyv száma soha, mit, ha teljes és faj s szám szerint felosztott gyűjtemény létezet volna, aligha elmulasztottak volna.

Mindamellett azonban történt változtatás Pindár költeményein Athenben, külső bár, de mégis fontos és pedig fájda-

¹⁰¹⁾ Pindár álta delén túl nem fordult meg többé Athenben, mivel ez az előtte kedves Aeginát, kol a hős öskor utolsó ép maradványai laktak, leigázta volt.

¹⁰²⁾ L. Bergk Poëtae lyr. gr. I p. 284.

¹⁰³⁾ L. Plutarch Vita Lycurgi; Sommerbrodt Rhein. Mus. XIX, 130.

lom, hátrányosan fontos. A 94-ik Olympias 4-ik évében ugyanis megszüntetett a régi irmodor¹⁰⁴⁾ s általános érvényre emelkedett az ioni, ez átírás alkalmával a gyakori olvasás után is nem ritkán értelmetlen vagy legalább nehézkes nyelvezet, párosulva a különböző dialectus sajátágaival zavarólag hatott az átíróra s tömérdek hibákat szült.¹⁰⁵⁾

Valamint Homér s a legtöbb régi görög író műveinek, úgy Pindár költeményeinek rendezése is az alexandrinusoktól származik; Pindár a legelső költők közé tartozott,¹⁰⁶⁾ kikre munkásságukat kiterjeszték, mely gyűjtésben, a szöveg megállapításában, magyarázásban és fölosztásban állott. Az alexandriai tudósok két coryphaeus, byzanci Aristophanes és Aristarchus vállalák magukra e munkát.

A gyűjtés könnyen eszközöltetett; némely költemény az eredeti alakban kőbe vésve létezett még, p. Jupiter Ammon templomában,¹⁰⁷⁾ nagy számban megvoltak még a régi kéziratok — *ἑδάκια*, — melyeknek segítségével a szöveg is megállapított. Már Zenodot kezdett e munkába, melyet Aristophanes annyi elmeéllel mint kitartással létesített; Aristarchus is foglalkozott a szövegcriticával, — mennyi és mily része volt mindeniknek, azt meghatározni többé nem lehet. Annyit tudunk, hogy a rendelkezésökre álló kéziratok már sok helyütt el voltak ferdítve, úgy hogy néhol épen nem tudtak eligazodni, mit azután egész őszintén be is vallottak. Különben az általuk megállapított szöveg kánonnak tartatott, úgy hogy a kik költeményeket másoltattak, javítás s mintegy hitelesítés végett Alexandriába küldötték.

¹⁰⁴⁾ Mely szerint p. ε = ε, ει, η; ο = ο, οι, ω stb.

¹⁰⁵⁾ Már az alexandrinusok figyelembe vették e körülményt, (innen az „*ἐν ἀρχαῖς σημασίαις*“ jegyzet oly helyeken, hol nem boldogultak, p. Nem. I, 24; Ol. I, 3 stb.) az újabb időben pedig Bergk az eredeti szöveg megállapítására mindenütt visszaállítja a régi irmodort, s ez által nem egy conjecturált fölöslegessé, nem egy corruptusnak tartott helyet derített föl.

¹⁰⁶⁾ A könyvtár tudvalevőleg a 124-ik Ol. 4-ik évében = 282-ikben K. e. nyitvatott meg.

¹⁰⁷⁾ L. Pausan. IX, 16, 1.

A költemények magyarázásával, mely különösen Pindárnál a legszükségesebb, de egyszersmind legnehezebb feladat volt, már a sophisták és socraticusok foglalkoztak, de teljes és minden tekintetben kielégítő muukat e téren is csak az alexandrinusok, Aristophanes és Aristarch nyújtottak. A magyarázat nemcsak a szöveg alakjára és tartalmára, hanem az előadásra: zenére és táncra is kiterjedt, — tehát nyelvészet és művészet tekintetében tökéletes volt. Ezen magyarázat szolgált alapul minden többi nagyszámú magyarázóknak, kik magukat Aristophaneusoknak vagy Aristarcheuskoknak nevezték, s a legkésőbbi időkig vagy amazok munkájából kivonatokat készítettek vagy az ő szellemükben magyaráztak. Minket csak Didymus, kiről már fönebb emlékeztünk, érdekel, ki Augustus korában élt és 3000-re menő munkái között Pindár költeményeihez írt magyarázatot is bagyott hátra, mely azért birt nagy becsűvel, mert Aristophanes és Aristarchból volt merítve, kiknek tudományos jegyzetei a könyvtár elpusztulásával elvesztek; Didymus munkája is elenyészett, de a következő magyarázóknak miud ez szolgált alapul, úgy hogy ha közvetlenül nem, közvetve mégis sok becses jegyzete maradt meg ama kiváló két könyvtárnoknak.

A felosztásnál is irányadók voltak az alexandriaiak. Forrásaink közül a Vita Vratislaviensis és Suidas két, egyes részletekben egymásból elütő felosztást mutatnak. Az előbbinek szerzője ismeretlen; Leutsch a felosztást cyrenei Callimachusnak tulajdonítja, ki a 120—140-ik Olympias közti időben virágzott, és „Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμπάντων καὶ ὧν συνέγραψαν“ című munkájában 120 könyvben¹⁰⁸⁾ az írókat s azok munkáit sorolja elő, följegyezve a mű tartalmát, sorainak számát s a kezdősor szövegét. Pindár 17 könyvben volt foglalva. E felosztást azonban Bergk (l. f.) már az atheniektől eszközöltnek tartja. Az utóbbi felosztás, szinte 17 könyvbe foglalva Pindár költeményeit, Aristophanestól származik és általános elfogadásban részesült; e szerint írt Pindár: προσόδια, παρθένια, ἐνθρο-

¹⁰⁸⁾ L. Suidast e név alatt.

πισμούς, Βακχικά, δασηφορικά, παιᾶνας, ὑπορχήματα, ὕμνους, διθυράμβους, σκολία, ἐγκώμια, θρήνοι, δράματα τραγικά,¹⁰⁹⁾ és győzelmi dalokat v. ἐπινίκια négy könyvben.

Azon nagy csapás után, mely a tudományt az alexandriai könyvtár elégeése által Caesar alatt érte, melynél annyi jeles teremtménye a görög lángésznek nyomtalanul elengészett, a pindári költemények ítészete is bizonytalan lett, mert alapja, a hiteles szöveg elveszett. Pindár mindamellet olvastatott, s tudósok s költők előtt ismert volt. Didymuson s forrásainkon kívül Athenaeus (a III században) gyakran idéz belőle;¹¹⁰⁾ Nazianzi Gergely (360 körül) sok helyt vonatkozik reá. A byzanci korszakban is műveltetett; így különösen a Tzetzes testvérek, Eustathius kortársai által (a XII században); a XIV és XV században Theodulos (Thomas Magister), Moschopulos és Demetrius Triklinios foglalkoztak szövegbirálással — bár minden tudományos érték nélkül.

Legelterjedtebb volt a győzelmi dalokat tartalmazó négy könyv, melyek περίοδος-t képeztek,¹¹¹⁾ mivel ezek, mint Eustath mondja, emberibbek, és sem oly áradozók sem annyira érthetetlenek, mint a többiek.¹¹²⁾

E periodus maradt főn számunkra nagyszámu kéziratban, többé kevésbé teljesen,¹¹³⁾ melyek közül legjelentékenyobbek: Vaticanus B, nem egészen jó szöveggel, de teljes (a XIII századból); Parisinus C, szinte teljes, de sok helyt interpolálva, különben elég jó;

¹⁰⁹⁾ Ezekről semmi közelebb tudomásunk nincs, s így nem is tudjuk, mit értsünk a gyanus cím alatt, mely a tudósoknak mindennemű sejtolmekre szolgáltatott alkalmat; annyit határozottan lehet állítani, hogy az atheni tragicusok modorában írt tragoediákat, bár ezek koetele Pindár korába esik, nem szabad értenünk.

¹¹⁰⁾ L. Leutsch a Götting. Gelehr.-Anzeiger-ben 1855, n. 27.

¹¹¹⁾ V. ö. Thomas Magister életleirását.

¹¹²⁾ „Οἱ καὶ περιάρονται μάλιστα διὰ τὸ ἀνθρωπικώτεροι εἶναι καὶ ὀλιγόμυθοι καὶ μηδὲ πᾶν ἔχειν ἀσαφῶς κατὰ γὰρ τὰ ἄλλα“ Eust. c. 34.

¹¹³⁾ A kéziratok száma meghaladja a másfél százat. L. a kimutatást Tycho Mommsen kiadásában.

Ambrosianus A, az első 12 olympiai dalt tartalmazza, jó;
Parisinus A, tartalmazza a ol. pyth. és részben a nemeai énekeket, szövege a legjobb;

Vindobonensis (a XIII v. XIV századból) **Caesareus A**, az ol. pyth. és részben a nemeai ódákat jó szöveggel tartalmazza;

Gotttingensis, tartalma: Olymp. Pythion. I—III; nagyrabecsültetik, (de alig kibetűzhető);

Palatinus C, papirkézirat, mely az Ol. és pyth. dalokat tartalmazza jól megőrzött állapotban.¹¹⁴⁾

A főlebb említett bizonytalanságnak, mely a szövegre nézve beállott, bizonyosságai e kéziratok mind, melyek nemcsak egy közös kútfőből nem eredtek, de sőt a törekvéssel, mely őket családokká akarja csoportosítani, dacolnak, s többnemű, egymástól különböző eredetre vezetnek. E hagyomány különben a szöveget meglehetősen tisztaságban és nagyobb hibáktól menten nyújtja; a hol pedig ilyek találkoznak, Pindár nyelvezete, különösen pedig a versmérték azonnal kitüntetik; ugyane két sajátság őrzé meg a szöveget interpolatiók és glossemáktól, melyek, ha előfordulnak, önmagukat árulják el.

Becsés adalékot Pindár magyarázatához szolgáltatnak a **scholionok**, melyek két részre oszlanak, u. m.

1) **scholia vetera**;¹¹⁵⁾ ezek Didymus és egy tudós ellenfele magyarázataiból vannak kivonva,¹¹⁶⁾ keletük: a III vagy IV század; különösen annyiban becsesek, a mennyiben sok helyt Aristophanesre és Aristarchra mennek vissza. Hephæstionra, a II században (k. u.) élt grammaticus és metricus íróra¹¹⁷⁾ is többször vonatkoznak;

2) **scholia recentia**, amazok átdolgozása byzanciak

¹¹⁴⁾ L. a collatior Kayser „Lectiones Pindaricæ.“ Heidelberg 1870.

¹¹⁵⁾ Ezek állanak α) a Vaticanus B-ből (Böckh által és az ed. princepsben) kiadott scholia vulgaris-ból, és β) a scholia vaticiana-ból (csak az Olympionicákra vonatkozókat l. Böckhnél); o scholionok eredetijét az Ambrosianus A. tartalmazza.

¹¹⁶⁾ Az isthm. ódákra vonatkozó scholionokban gyakran előfordul e két mondat: Δίδυμός φησι — és ó δὲ ἑτερός φησι.

¹¹⁷⁾ L. Suidast. Tőle van a meglevő „Ἐγχειρίδιον περὶ μέτρων καὶ ποιημάτων“ (talán nem teljesen).

által a XI századból; terjednek az olympiai ódákra és néhány pythaira.

Megemlítendők még a *scholia metrica*, melyek még kellőleg megvizsgálva s felhasználva nincsenek; nehezek, mert nincs kellő tudomásunk az ókor metricájáról, és mert sok helyen részben roncsolvák, részben elferdítvék. Egy részük a byzanci korból való, másik a IV századból; alapúl Hephaestion versmértana szolgált, ki ismét Aristophanes és Aristarchból merített;¹¹⁸⁾ továbbá az u. n. *paraphrases*, prózába átírása a költeményeknek (a II—IV századból) kevésbé képzett olvasók számára, kik az alak és néhol a tartalom nehézségeivel az eredetiben alig tudtak volna megmérközni. Ily prózai átdolgozás létezett az Iliasból is.¹¹⁹⁾ Böckh Pindar paraphrasisát a *scholia vetera* egy részének tartotta.¹²⁰⁾ Végül ha felemlítjük a csekély becsű *glossák* at, s ittott elszórt jegyzeteket az *Etimologicum Magnum*-ban, Suidas és Hesychiusnál, körülbelül elsoroltuk mindazt, miben Pindár költeményeire vonatkozó magyarázat vagy megjegyzés találtatik.

Az újabbkori kiadások közül a jelentékenyebbek következők:

Editio princeps: Pindari, Callimachi etc. Venetiae apud Aldum 1513.

Pindarus c. commentario Erasmi Schmidii, Viteb. 1616.

Pind. c. lect. var. et interpret. lat. cur. C. G. Heyne, Gottingae, 1773 (iterum 1797—1799. 1817).

Pind. recens. annot. crit. Schol. commentarium perpet. et ind. adjecit A. Boeckh. 1811—22. 4 r.

Pind. comm. perp. illustr. L. Dissen. Gothae. 1830. (Edit. II cur. Schneidewin. 1847—52).

Pind. carmin. rec., integram script. div. subj., annot. crit. add. C. J. T. Mommsen. Berolini. 1867.

Poetae lyrici Graeci. Tom. I. Pindarus. Th. Bergk. Editio 3-a 1866.

Dr. Hóman Ottó.

¹¹⁸⁾ L. Böckh kiadását.

¹¹⁹⁾ L. Bekker kiadását.

¹²⁰⁾ „Ὁ δὲ γρὸς“ szal kezdődnek. L. Bergk a *Philologus*ban XVI p. 598.

Jegyzetek

Curtius György előadásából az összehasonlító görög nyelvtan köréből. *)

Curtius a nyelvtényeket részint a görög nyelvből magából a régi görög dialectusok segítségével, részint a szanszkrit vagy az indogermán őnyelvből magyarázza ki. Négy korszakot különböztet meg, melyekben az indogermán nyelvesoport egyes családjai magukat individualisáltak, u. m.

I) az indogermán korszakot, az egység vagy közösség korszakát, melyben alakrendszer a lényeges nyelvtünetekben már fölismerhető;

II) az európai korszakot, midőn az indusok és régi persák már szorosabb egészet képeztek. Az elnevezés proleptice, nem pedig úgy értendő, mintha Európa már akkorában szükségkép hazája lett volna a nyugatindogermán nyelveknek; V. Ö. Fick Adolf: Wörterbuch der indogerm. Sprachen, Götting. 1870, hol főleg az európai nyelvek tárgyalatnak; Curtius: Über die Spaltung des A-Lautes (Monatsbericht der sächs. Gesellschaft der Wissenschaft. 1864);

III) a graeco-itáliai korszakot, melyben görögök és latinok képeztek szorosabb egészet;

IV) a panhellen korszakot, midőn a görögök már önálló, egységes egészet képeztek. Innen kezdődik a görög nyelv történeti, — emlékek által felderített kora, mely ismét három szakaszra oszlik:

*) Dr. Tély Iván egyetemi tanár és e. i. bölcsészkar dekán úr szivességéből közöljük e jegyzeteket a m. kormány költségén Lipcsében tartózkodó pályatársunknak, Straub Jósefnek a jelen iskolai év első és második haváról hozzá beküldött jelentéséből. Hóman O.

- 1) a dialectusokra való elválás,
- 2) a virágzó atticai irodalmi nyelv,
- 3) a görög köznyelv — *ἡ κοινὴ διάλεκτος*, — vagy Curtius szerint a hanyatlás korszakára.

1) A dialectusokra való elválás korszakát illetőleg Strabo négyeséget állított föl: *ἡ Αἰολία, ἡ Δωρική, ἡ Ἰαία* és *ἡ Ἀττικὴ*-t, pontusi Heraclides a hármassal mellett állapodott meg. A dialectológiára a döntő érveket a feliratok szolgáltatják, kevésbé a régi grammaticusok, minthogy ezek csak az irodalmi nyelvet vették tekintetbe, a nyelvtényeket csak logikai kategóriák szerint törekvének kimagyarázai, s a dialectusokat csak elferdítéseknek tarták. V. ö. Böckh: *Corp. Inscriptt. græc.*; Giese: *Über den aeol. Dialekt*, Berlin. 1857; Ahrens: *De dialectis graecis*; Curtius: *Zur gr. Dialektologie* (Götting. Gel. Anzeiger. 1862).

A) Az aeol dialectus feloszlik:

a) a thessálira; fősajátsága, hogy az *o*-hang gyakran *ov* által fejeztetik ki; a dat. sing. *o*-ra végződik, a gen. ellenben *o*-ra;

b) a boeotira; (L. Keil K. *Sylloge inscriptt. boeot. Lipsiae*. 1847.) e dialectusban *ov* helyettesíti az *v*-t, p. *τ ο υ* = *σ υ*; a *F* (digamma) igen elterjedt volt, mi miatt „gamma aeolicum”-nak nevezteték, p. *Ἔικασι* *Ἔίετα* = *εἴκοσι ἔτα*; a gen. *a*-ra végződik; *η* gyakran képviseli az *α*-t, p. *ἀρχῆος* = *ἀρχαῖος*; más helyütt ismét *ε* áll az atticai *η* helyett, p. *Ἔίρωος* = *ἠρώος*, ezen *ε* később egészen *ι*-be ment át; sok szóban az atticai *ο* helyén *v* áll (mintegy átmenetül az *i* hangra) p. *Ἔύκια* = *οἰκία*;

c) a lesbosira, mely „κατ' ἐξοχήν” aeol dialectus. L. Hitzel L: *Zur Beurtheilung des aeol. Dial.* Leipz. 1852. — Fősajátságai: a barynismus vagyis ellenszeny az oxytonismus ellen, a psylōsis, tulnyomó alkalmazása a spiritus lenisnek, és a kettőzés különösen a folyékony és orrhanguaknál, p. *ἔμμι* (= *εμί*), *κέννος* (= *κενός*), mely az *ὄς κενός*-ból származott; *j*-ről a régi grammaticusok mitsem tudnak, de nyomai megmaradtak, és szánszkrit gyökökkel bizonyítható: „ἔστειλα, att: ἔστειλα ἔστειλᾶ-ból, φθέρω, att: φθειρω φθέρω-ból. Továbbá

az att. ζ helyén áll σ δ (holott ζ épen δ σ--ből lett). V. ö. Blass: Über die Aussprache des Gr. (Naumburg. Gymn.-Progr.);

d) az arcadi dialectusra, melyet Ahrens nem sorol az aeolhoz és psueaeolnak nevez. Hogy ide tartozik, azt mutatja a tegeai fölirat. L. Bergk commentatio de titulo Arcadico. Hal. 1862; Curtius: Studien über gr. u. lat. Grammatik II köt. de dial. Arcadica. Az σ σ ι ο ι végzetű számnevek itt α σ ι ο ι-ra végződnek, és itt és stb.

e) a cyprusira. L. Schmidt M. in Kuhns Zeitschrift etc. IX Bd. ἄρα itt ἐρ, ἐν itt ἐν, βώλομαι = att. βοίλομαι, δ ι helyén áll ζ p. Κόρζα = att. Καρδία.

Valószínűleg ide sorolandó az elisi dialectus; περι alakja itt παρ; az augmentum a p. ἄδειρα = ἔδειρα Hesychiusnál.

Általában a legrégibb alakok az aeol dialectusban észlelhetők, az igék többnyire μι-végűek p. φίλημι stb.

B) A dór dialectus. V. ö. Herod. I, 56. Ahrens két főrészt osztja, u. m. a szigoru és az enyhe dorismusra.

1-ször. A szigoru dorismus — τὸ ἀκρῶς Δώριον — ; ebben meg kell különböztetni:

a) a crétai dialectust; itt az α túlsúlyt gyakorolt; különös a kettős θ használata p. θάλαθθα-ban, továbbá τ Τήρα-ban e helyett Δήρα v. Ζήρα;

b) a tarenti és heracleai dialectust, mely utóbbira a tabulae Heracleenses szolgáltatnak példát, l. Inscr. Gr. III, 5774. Találtnak dat. pl. alakok α σ ι végzettel, p. πρᾶσσόντασι;

c) a lakón dialectust, melyben az att. v-t ου helyettesíti. Főképviseleti Alkman, és Aristophanes Lysistrata c. darabjában. Az att. θ helyét pótolja σ, a vég-s-t ρ (rhotacismus), p. σιόρ = θεός. Továbbá a szókon belül nem ritkán a σ felcseréltetik a spiritus asper által, p. Μῶά = att. Μοῦσα.

2-szor. Az enyhe dorismus — ἀνεμιμένη Δωρίς, Doris remissa. — Ide tartozik:

a) a dorismus Argosban, Messenében, Corinthban;

b) a dór dialectus Görögország éjszaki részében — Doris-Septentrionalis. Ahr. — A Lokrok dialectusában birunk két föliratot, hol többek közt ἐν c. acc. fordul elő εἰς helyett;

c) a dorismus Siciliában; főhelyek voltak: Syracuse és Agrigent, képviselői az irodalomban: Epicharmus, Sophron és részben Theocrit. V. ö. Ahrens de dialecto Sicula.

Sok közös sajáttság létezett az összes dór dialectusokban; így p. és végzet az att. év helyén, p. φάμες = att. φάμεν; a többes 3-ik szem. ντι p. φαντί = att. φασί; a jövő idő σιω v. σεω-val végződik; nevezetes pél. ἐπιζῶ futuruma: ἐπιζῶ, aor: ἐπιξα.

C) Az ióni dialectus. Ez egészben véve a legkevésbé régi, a νεωτερισμός itt nagyon szembeötlő, úgy hogy inkább idői mint helyi különbségről lehet szó. Feloszlik:

a) ó-ionira v. epicusra. Középpontja e dialectusnak Chios (a homeridák iskolája), Homérnál keverten fordul elő újabb alakokkal;

b) új-ionira, melyet a jambographok használtak először, Archilochus, Simonides, Hipponax. Jellemzi e dialectust 1) hogy az aspiratio elmarad p ἀπ' οὔ = att. ἀφ' οὔ, 2) a x betű a kérdő szókban, p. κῶς = att. πῶς, κότε = att. πότε. V. ö Curtius Studien I: quaestiones dialecti poëseos elegiacae. — Prózában ennek főképviseelője Herodot. Mindkét ióni dialectusban közös az η, ει ου és τ iránti előszeretet.

2) Az atticai dialectus. Sokkal közelebb áll az ó-ionihoz mint az újhoz, úgy hogy Aristarch ennek nyomán Homért atheninek tartá. A legtöbb grammaticus a) ἡ πρώτη Ἀττις vagy régi és b) ἡ δευτέρα Ἀττις vagy újabb att. dialectust különböztet meg; némelyek szólnak közép-att. dialectusról is — οἱ μέσοι —. A régít képviselik: Solon, a tragicusok, Thucydides, az újabbat: a szónokok és comicusok. Ha középsőről van szó, Platót, Lysiaszt, Xenophont kell értenünk. A különbség csekély: a régiben dívó σσ az újban ττ, a régiben ρσ az az újban ρρ, a nom. és acc. plur. az εως végű főneveknél némelykor ης-nek hangzik, p. ἰππῆς az új ἰππεῖς (ill. ἰππέας) helyett.

3) A görög köznyelv. Nagy Sándor óta nagyon elterjedvén a görög nyelv, többféle árnyalat keletkezett, mely azonban mind az atticai irodalmi nyelven alapult. A régibb alakokat mindinkább kerülék, s többrendbeli újítást hoztak a nyelvbe; így az ω-végű igék annyira elszaporodtak, hogy

mu--végű már nem igen használtatott; oly alakok, mint *ἀριθότερος* elterjedtek; Kappadociában kapott lábrá az u. n. *ταχεία γλώσσα*, mely szerint a hosszú és rövid hangzók közt nem tétetett a kiejtésnél különbség, s e szokás alkalmasint másutt is elterjedt. E mellett keletkeztek különféle népdialectusok, melyek az atticai nyelv finom árnyalatait már nélkülözték, egyszóval hanyatlásnak indult a régi nyelv. V. ö. Mullach: Die Vulgärsprache, Berl. 1865 és Curtius bírálatát Kuhn folyóiratában. — A következő népdialectusokat meg lehet különböztetni:

- a) a macedont, mely azonban nem egy a régi macedon nyelvvel;
- b) az alexandriait, melyben a két aor. felcserélve használtatott;
- c) az egyptomit, az irodai nyelvet, mely hosszú szavai által tűnt ki, p. *δικαιοδότης* az egyszerű *δικαστής*, *κομασία* — *κῶμος* helyett;
- d) a mindezekről elütő *Ἑλληνισμός*-t, a keleti görög nyelvet, melyet olyanok használtak, kik orientalis gondolatmenet mellett görögül beszéltek.

Áttérve a görög alphabetumra, alakra nézve kétféle volt, t. i. keleti és nyugati; ez utóbbihoz a latin állott közel. Továbbá meg kell különböztetni régi, Euklides archon koráig használtat, és újat, Joniából átszarmazottat. A régi alphabetumban E-nek háromféle jelentése volt, állhatott *ε*, *η* és a nem sajátképi *ει*-ért (nem sajátképi p. az *ει* *εἰμί*-ben, mivel *εἰμί*-ből származott); tehát *δημος* ΔΕΜΟΣ-nak iratott, *ἔδει* ΕΔΕ-nek. O hasonlókép hármat képviselt *ο*, *ω* és a nem sajátképi *ου*-t p. ΒΟΑΕ = βολή (ellenben ΗΟΥΤΟΣ, ΤΟΥΤΟΣ, mert itt tiszta az *ου*). H a régi alphabetumban a spiritus asper jele volt, *χ* és *φ* aspiraták ily alakban fordulnak elő: KH, III. Két jel, *ψ* és *ω* egészen hiányzott. O (koppa) *ο*, *ου* és *ο* előtt a K-hang megjelölésére használtatott.

Az új v. ióni alphabetumban H hehezetét mindinkább vesztvén az *éta* jelévé lett. Az alsó-itáliai dóroknál még egy ideig ily alakban fordul elő a spir. asper: *ϕ*, p. *ϕο* = *ο*. Idővel az *ου* is divatba jött. A görög betük neveiről l. Schmidt: Beiträge zur Geschichte der griech. Grammatik.

A görög hangzók kiejtésére vonatkozólag Curtius nézetei a következőkbe vonhatók össze.

η kiejtésére nézve egy Syriában talált feliraton 350-ből K. u. *ἐκκλησία* így van írva: *ἐκλεισία*. V. ö. Wettstein: Ausgewählte gr. Inschriften auf Reisen gesammelt.

v , melyet a rómaiak a régi időben u -val irtak, u és i közt hangozhatott, s mivel e hangot a rómaiak nem tudták utánozni, hozták be Cicero idejében az y -t az alphabetumba. Különben Quintilian írja, hogy a rómaiak a legkellemesb hangzatú betűk hijában vannak.

ov minden ikerhangzók közt legelőbb vált hosszú hangzóvá, de nem az által származott, hogy o -hoz v lépett volna. Boeotoknál ov állott oly szókban, melyeket Attikában v -nal irtak, p. *κόνυες* = att. *κύνες* (szanszkr. *çunas*).

Az α -iota *ἀνεκφώνητον* v. *προσεγεγραμμένον*-nal képzett diphthongok régi idő óta nem ejtettek ki kettőshangzóknak; a boeotok v -t használtak φ és oi helyett, p. *τῷ δάμν* = att. *τῷ δήμῳ*.

ei már a K. e. IV században felcseréltetett i -vel, p. *τιμῆ* és *τειμῆ* egyiránt előfordul. L. Herodian „*περὶ ὀρθογραφίας*.”

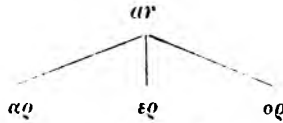
ai Curtius szerint a legjobb korban diphthong volt, mivel a crasisban (p. *καὶ ἐν*, *καὶ γὰρ* = *καὶ ἐγώ*) nem érvényesíti magát az e -hang, továbbá mivel a boeotokról mint feltűnő jelenség említetik, hogy náluk ai helyett η használtatt.

oi -nak Curtius csak a régi időre vindicálja a diphthong-szerű kiejtést; Herodián idejében oi és v már egyformán hangoztak; a feliratokon *ἐποιήσε* mellett *ἐπύησε* is előfordul; az Etimologicum Magnumban azon szabály állítatik föl (289, 11), hogy ξ előtt mindig v -t kell írni, az egy „*προίξ*” szó kivételével (ez kül. = *προίξι*).

av , ev , ηv -t illetőleg azt tartja Curtius, hogy ha azok av v. af -nak stb. hangzanak, akkor nem hosszú szótagok. Ellenben *ἀναπνόμενος* helyett *ἀναπαφόμενος* és *ἀναπαόμενος* is találtak. V. ö. Curtius Studien etc. II K. 445 l.

A magánhangzók rendszerére térve át Curtius bőven tárgyalta az A -hangnak, mely leginkább a szanszkritban praevalidal, a görög és latinban E és O -hanggá átváltozását. V. ö. Curtius: Über die Spaltg. des A -Lautes (Berichte der

sächs. Ges. d. Wiss. 1864). P. ar gyök a görögben így hasadt szét:

ar ezekben: ἀρορίσκω, ἄρσαι, ἄρμενος, ἀρθμός stb.

er „ ἐρέτης, ἐρετμός, ἐρέσειν stb.

or „ ὄρνυσθαι, ὀρίνω, ὄρτο, stb.

Némely szóalakok majd az *a*, majd az *e* és *o* hangot tüntetik elő, b. δέροκεσθαι, δέδροκα, (pf), ἔδροκον (aor); τρέφειν, ἔτραφον, τέτροφα stb. (H. ö. a német „Ablaut“-ot.)

A mássalhangzók rendszerének tárgyalásánál tünt ki, hogy Curtius az aspiraták jeleit illetőleg Ritschlétől eltérő nézeten van; míg t. i. ez a jeleket a semiticus alphabetből átvetteknek állítja, Curtius azt tanítja, hogy régenten így irattak *KH*, *PH*, *TH*. Evvel meggyező a kiejtési mód, mely szerint nem pusztán spiransokként hangzottak, hanem mint a kemény mássalhangzók, követve a hehezet által, tehát aspirata = tenuis + aspirata. V. ö. Dionys. Halicarn. c. 14. Bizonyosággal szolgál, hogy χαλκός gyakran így találtatik írva: χαλχός, Ἀχαιός helyett Ἀκαῖος fordul elő, βάρρα helyett βάρρα.

Érdekesek Curtius fejtegetései az elavult *F* (digamma) és az elhangzott *j* spiransokról.

A görög grammaticusok a digammát tévesen tartották aeol hangzónak, — közös volt az valamennyi dialectussal. Hogy az ioni dialectusban megvolt, azt bizonyítja Ἐλέα (l. Velea) város nevének régi alakja: Ἐλεη, mely etymologice is tökéletesen helyes, mert Strabo szerint (l. VI, 289) a város nevét a mocsároktól (ἐλος) nyerte, melyek környezték. Homérnál világosan fölleljük a digamma nyomait. A régieknek erről sejtelmök sem volt; Bentley Rikhard első jegyzé föl magának azon szókat, melyekben véleménye szerint digamma előfordult. V. ö. Hoffmann: Quaestiones Homericae, Klausthal. 1842 és 1848. Becker E. Homér kiadásában (Bonn, 1858) a szövegbe is felvette a digammát, mindössze valami 80 szónál; Curtius csak harminc néhányak vindicálja a digammát. V. ö.

Leskien, rationem, quam Becker secutus est in instituendo digammate. Lipsiae. 1868.

Források a digammára nézve első sorban a fölíratok, bár ezekben sok graphicus hiba találtatik (p. a régi locrisi feliraton olvasható *Φότι*). A grammaticusok is tartalmazzanak egyet mást, de többnyire téves fogalomra mutatót (p. Hal. Dénes azon állítása, hogy *Φαήρ* dór alak, alaptalan), egyedül Hesychius képez kivételt, kinek lexicona jó forrásokra támaszkodik. Hesychius elég saajátságosan, sohasem használja a *F* jelet, hanem vagy *φ* vagy *γ* által írja körül.

Legtovább tartotta magát a digamma a szók kezdetén. Az aeol lyricusok kézírataiban olvassuk e szót *Φέσπερος*. A szók közepén sokkal gyéribben fordul elő; feliratokban találjuk e szót: *κλέφος* (szanszkr. *gravas*), a boeotoknál *ῥαψάφυδος*-t, mi egyértelmű *ῥαψωδός* — szal. Homérnál bennhangzó digammának nincs biztos nyoma: Meyer Leo véleménye, hogy *ναῦς* genitivusa Homérnál *νηφος*-nak hangzott volna, hypothesis.

A digamma gyakran átváltozik *β*-vá, mi azonban meglönböztetendő a fenérintett graphicus tüneménytől. Hagyományozva van a lesbosi aeol alak *βρήτωρ*, melyben, hogy előbb *F* volt, azt mutatja az elisi *Φράτρα*; a homéri *νεβρός* valószínűleg nem egyéb, mint *ναρός*, *νεφαρός*. Hasonló példák: *βρέγειν* (*Φρέγειν*ből) *rigare* (*vrigare*) mellett (szanszkr. *varsh*, esni); *βρόχος* (góth *vrujō*) a lat. *laqueus* (*vlaqueus*-ből) mellett; az aeol *βράκος* (*Φράκος*-ből) = *ράκος*, *βροντίς* (*Φροντίς*-ből) = *όντίς*, ránc; *βροντήρ* (*Φροντήρ*-ből) = *όντήρ*, szij stb. *O* előtt is gyakran átment *β*-ba; így a régibb corcyrai feliraton olvasható: *ΟΠΛΟΣ* (*L* másik jele a digammának), a későbbin: *ΟΠΒΟΣ*.

Néha vocalisálva van a digamma *v*-ná, bár ez szók elején ritkán történik. Hesychius őrizte meg e szót *ύλλη* *Φλλη* helyett (*Φελ* gyökből), ugyancsak nála ily alakban is előfordul: *βειλη*. Gyakoribb e tünemény a szók bensejében: *ειλλώ* = lat. *volvo*; különösen aeol alakokban, p. *αῦηρ* (*ἄφηρ*-ből) = *άηρ*; így *αῦως* *ἄφος*-ből, *ναῦος* *νάφος*-ből; *γαῦος* *φαφος*-ből stb. Ilyenmű a homéri *εὔαδεν* szóban az *v* (*ἔφαδεν*); Hesiodnál Erga 666 fordul elő: *ναυάξαις* — *καταΦίξαις*. Ide számítandó a homéri imper. *οὔλε* (=

lat. *salve*), melynek eredetileg valószínűleg $\delta\lambda F\epsilon$ alak felelt meg. (Ugyane tőtől származott: $\acute{o}\lambda\acute{o}\varsigma = \text{salvus}$.)

Némelykór \omicron által képviseltetik a digamma; így p. latin tulajdonneveknél: Valerius $\acute{\omicron}\alpha\lambda\acute{\epsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$ -nak iratik. $\acute{\omicron}\alpha\lambda\acute{\epsilon}\varsigma$ ($F\acute{\alpha}\lambda\acute{\epsilon}\varsigma$ -ből) cretai város neve gyakran így van írva: $\acute{\omicron}\alpha\lambda\acute{\epsilon}\varsigma$, lakói feliratokban $F\acute{\alpha}\lambda\acute{\epsilon}\iota\omicron\iota$ -nak neveztetnek. $\acute{\omicron}\lambda\acute{\epsilon}\epsilon\varsigma$ nem más, mint $F\lambda\acute{\epsilon}\epsilon\varsigma$ ($\acute{\iota}\lambda\eta$ — csapat —). Alkmannál fordul elő ezen alak, $\delta\acute{o}\alpha\nu$ = $\delta\acute{\eta}\nu$, minek eredeti alakjául $\delta F\acute{\iota}\nu$ -t kell tekintenünk; bizonyítja ezt azon körülmény, hogy Homérnál $\delta\acute{\eta}\nu$ positiot eszközöl.

Gyakran a digammával kezdődő szóknál F előtt E hangzott (ez E tehát nem a F -ből lett!); p. $\acute{\epsilon}[F]\acute{\epsilon}\rho\sigma\eta$ $[F]\acute{\epsilon}\rho\sigma\eta$ mellett, $[F]\acute{\epsilon}\theta\nu\alpha$ mellett $\acute{\epsilon}[F]\acute{\epsilon}\theta\nu\alpha$, $[F]\acute{\epsilon}\rho\gamma\epsilon\iota\nu$ mellett $\acute{\epsilon}[F]\acute{\epsilon}\rho\gamma\epsilon\iota\nu$ stb.

Digamma gyakran spiritus asper ν . sp. lenisbe ment át anélkül, hogy biztos szabályt lehetne fölláztatni, mikor melyikbe; p. $\acute{o}\acute{\iota}\kappa\omicron\varsigma$ ($F\acute{o}\acute{\iota}\kappa\omicron\varsigma$), $\acute{\epsilon}\pi\omicron\varsigma$ ($F\acute{\epsilon}\pi\omicron\varsigma$), $\acute{\eta}\theta\omicron\varsigma$ ($F\acute{\eta}\theta\omicron\varsigma$), — $\acute{\alpha}\nu\delta\acute{\alpha}\rho\epsilon\iota\nu$ ($F\acute{\alpha}\nu\delta\acute{\alpha}\rho\epsilon\iota\nu$), $\acute{\iota}\delta\eta\acute{o}\varsigma$ ($F\acute{\iota}\delta\eta\acute{o}\varsigma$), $\acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}\alpha$ ($F\acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}\alpha$) stb.

Mely szók birtak Homérnál digammával, az leginkább kitetszik a hiatus illicitusból. Nem minden hiatusból lehet digammára következtetni. (Ide tartozik a harmadik láb női, és a 4-ik láb bucoli metszete. V. ö. Becker kiadását, és Leskien említett munk.)

Homér után is volt használatban a digamma, így — bár nem egyenlő mértékben — a homéri hymnusokban. V. ö. Windisch: de hymnis Homericis. Lips. 1867. Pindárnál a hiatus mutat a digammára. V. ö. Boeckh Pindar I, 2 p 309. Sőt még a tragicusoknál is találkoznak legalább a digamma utánhatásának egyes nyomai.

A mi a J elhangzott spiranst illeti, az egy görög dialectusban sincs írásjel által képviselve. A görög grammaticusok e hangzóról semmi tudomással sem birtak. A j utánhatása kiderítésére tanulságos példát nyújt az att. $\kappa\epsilon\nu\acute{o}\varsigma$, mely Homérnál $\kappa\epsilon\nu\epsilon\acute{o}\varsigma$ és $\kappa\epsilon\iota\nu\acute{o}\varsigma$ alakokban fordul elő, az aeol dialectusban $\kappa\epsilon\nu\nu\omicron\varsigma$. Ha alapalaknak $\kappa\epsilon\nu j\omicron\varsigma$ -t fogadjuk el a dialectusbeli alakok világosak lesznek: az egyik homéri alakban vocalisáztatott a j -né, a másikban helyet cserélt és a rokon i magánhangzóba ment át, az aeolban assimilálódott az előtteálló mássalhangzóval, a szanszkritban $c\acute{u}nyas$ (j a szanszkritban

y-nal jelöltetik), mely az indogermán kva nyas-ra vezet vissza.

Nyomai az elhangzott jotának a főbb pontokban ezek:

1) a kezdetbeli görög ζ, mely δσ-ból keletkezett; a latin legtöbb esetben megtartotta az űs j-t. Oly alakoknál tehát, hol a kezdetbeli ζ latin j-nek felel meg, bizton következtethetünk görög-latin j-ra; p. ζυγόν = jugum, szanszkr. yugám; ζευγύραι = lat. jungere, sz. yug; Ζεύς = Jupiter, sz. dyáus — az ég — stb.

2) A régi j helyére a görögben gyakran spiritus asper lépett; így ὄς = szan. yas, ἦ = sz. yâ, ὄ = sz. yád; ἡλικός = sz. yâdrcas; ἔως (régén εἶος) = sz. yâvat; ἡπαρ = jecur = sz. yakr't; ἔρα, a zend yâre, Jahr; ὑμᾶς = sz. yushmân.

3) A j elenyészett magánhangzók között mind a görögben, mind a latinban; tehát valószínűleg a graeco-italiban; a görög igékben ἄω-, ἔω-, ὄω-ra (ἄjω-, ἔjω-, ὄjω-ból) és a latin are végű infinitivusban; így lett τιμῆjω-ból τιμᾶω, ebből τιμᾶω; δομῆjω-ból δομᾶω, szan. damáyâmi, lat. domô (domajo domâo domaô). — A genetivusban is elenyészett a j, p. ἀγροῦ (ἀγρόο-ból), Homérnál még ἀγροῖο alakban fordul elő, mely ἀγροσjο-ból keletkezett.

4) Görögben a j folyékony és orrhanguak után gyakran áthasonult az öt megelőző mássalhangzóhoz; így származtak: λλ, ρρ, νν; σσ és ζ a jelenidejű igetők és némely névtők végén szintén ily úton keletkeztek; p. ἄλλος — ἄλjος-ból; az aeol κτείνω (= att. κτείνω) κτείνjω-ból; aeol φθείρω (= att. φθείρω) φθερίjω-ból; θάλασσα θάλαιjα-ból; πίσσα πικjα-ból; ὄρισσα ὀρικήjω-ból; ἐλάσσων ἐλάjων-ból; ἀρπάζω ἀρπάjω-ból; ἐπιζω ἐπιδjω-ból; μέζων μέjων-ból stb.

5) Utánhatása j-nak gyakran az ε is; p. az att. στερεός (más alakja: στερρός) στερjός-ból képződött; ily úton keletkezett a genetivus πόλειω; is; πολι a tö (szan. purî), gen. πολι-j-ος, (a spirans j a két magánhangzó közt), ebből πολῖος (szan. puryâs) aztán πολjος, végre quantitascsere által πόλειως. Vagy δο gyök futuruma a dór dialectusban: δωσιώ (δόςjω-ból), a második személyben j átment ε-ba: δωσειεῖς (a fut. a szanszkritban: dasyâmi).

Homérnál ὤς szócskánál (szan. yât) a j utánhatása a versmértékben tűnik ki, hol ὤς positiot eszközöl.

Külföldi cl. philol. folyóiratok kivonata.

(L. Philol. Közl. 37 s k. II.)

Haupt: Varia. XXIII. Non solum „ullius“ et „ullo“ saepius dicuntur ita ut significant „ullius rei, ulla re, ulli rei“ sed eodem modo etiam „ullum“ et „nullum,“ ut „quicquam“ et „nihil“ significant, quamque hoc sane raro fit. Cf. Non. p. 75; Fronto ad amic. I, 8 p. 179 (Nab.); idcirco tenendum est, quod H. in praefat. Frontini de aquis dixit, et scribendum „neque enim ullum homini satius certius fundatius crediderim,“ quum lib. Casinensis habeat: „ullū omīfactus certius fundatius.“ — **XXIV.** Taciti in dialogo c. 31 rectissime emendata a Lipsio sunt haec: „sed eum qui quasdam artes haurire (pro librr. „audire“), omnes libare (pro librr. „liberaliter“) debet,“ sed in iis quae antecedunt: „neque enim sapientem informamus neque Stoicorum civitatem,“ quum civitas (item quod alii voluerunt „civem“) absurde memoretur, „neque“ et „civitatem“ omittenda sunt. — **XXV.** Prob. in Verg. Georg. III, 293 quae leguntur „qui deorum curam egerat“ non possunt intelligi, possunt autem sic scripta „quod earum chorum regat.“ — **XXVI.** Emendanda quaedam in vetusto libro Salmasii. — **XXVII.** Epigrammatis Petronii ex libro eccl. Bellovacensis a Claud. Bineto editi distichon quintum sic emendandum esse videtur:
„flumine vicino stultus sitit, et riget (jam Bin. I: effugit) euro,
cum calidus tepido consonat igne tholus (l. „rogus,“ Buceheler „focus“).
De balnearum tholis cf. Aleiphr. Ep. I, 23; Thesaur. Stephani IV, p. 398; Theodoreti Hist. eccl. IV, 15; Ammian. Marcell. XXVIII, 4, 9; Claudian. Idyll VI, 59. — **XXVIII.** Nullas fuisse Ephemeridas C. J. Caesaris a Commentariis diversas, Nipperdeyus docuit, (V. in Quaestion. Caesarian. et ib. p. 35) idque Arator in Epist. ad Parthenium v. 39 confirmat (v. Ennodium, edid. Sirmondus p. 267 ss.):

Caesaris historias ibi primum te duce legi,
quas ut ephemeridas condidit ipse sibi. —

XXIX. De exordiis orationum Catonianar. Jordanus omisit quod Symmachus dicit Ep. III, 44. Idem p. 111 verba, quae in Sermonn. Augustino tributorum, quos Angelus Maius edidit, I tom (bibl. nov. patr.) XCIV. c. 6 p. 454, leguntur „si absque femina esset mundus, conversatio nostra absque diis non esset,“ inter memorabilia dicta Catonis rettulit, quamquam ipsis illis verbis Catonem usum non esse, perspicuum est. Ista verba Catonis exstant etiam in commentariis Aegidii Maserii ad Argonautica Val. Flacci, Paris. 1507 et 1619 p. XXVI^a. —

Hermes IV p. 326—345. XXX. In Moschionis versibus quos Stob. Ecl. phys. I, 8, 38 habet, nonnulla emendanda sunt; v. 3. *ὀπηρία* recte se habet (Meinekuis dedit: *ποθ' ἤνια*); v. 5. *δυσηλίους* servandum est (Nauckius mavult: *δυσανλίους*) cf. Aeschyl. Prom. 451 v. 13 depravatus est *ἀλλ' ἦν ἀκίμων κωφεύουσα ῥέουσα γῆ*, et hoc modo emendandus: *ἀλλ' ἦν ἀκίμων κἀφνωῶς ἀργούσα γῆ* (cf. Xen. Inst. Cyri I, 6, 11); v. 16. Canteri conjectura *δίκη* pro *νηί* sive *νηδία*, quod libri praebent, aptissima est; v. 17 defendi potest libror. lectio *ομεινόνων* (Nauck: *ἀρειόνων*); v. 20 Meinekii conjectura *πλάσας* pro librorum *σπάσας* apta videtur; v. 27. *ἄσση* Wesselingius scripsit, 1: *αὔτη*; ultimi versus intellegi possunt, quamquam concinna videntur esse, quae Meinekuis dedit v. 32—33: *νεκροῖς ἀθάπτοις, μηδ' ἐν ὀφθαλμοῖς ἔαν κτλ.* — XXXI. Alex. Trallianus IX, 4. p. 539 Bas: *λαβῶν χαλκὸν Σπανὸν ἢ Κύπριον κτλ.*, ubi Roeperus probabiliter scripsit *Ἰσπανόν*, deinde rectius fortasse scribetur: *Κύπριον*. Mox ib. legitur: *ὥστε φανῆναι δακτυλίῳ*, rectius legendum: *παγῆναι*; denique in: *„γράφον τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου“* ultimum verbum mutandum esse in *κυρίου* verisimile est. — XXXII. In Manilii qui dicitur versibus 236—242 pulcherrinae Bentleyi emendationes omnino tenendae sunt. Alibi quoque Semelen dici vitem, confirmant Schol. in Hes. Theog. 940, et Athenagoras in Legat. c. 19. — XXXIII. In Avieni Phaenom. Aratiis v. 402. „tunc Oceanum stata flamina caeli propellunt pelagus“ pro „Oceanum“ Georgius Valla scripsit „tunc coeancum,“ unde restituendum erit „tum cyancum“ (cf. id. Ora maritima v. 191, Descript. orbis v 370 et 769, 964; in Phaenomenis: „Alveus ocanoea est“ pro: „alvus cyanea“); Vallae lectio ib. v. 431 — „frons aequore surgit Oceani“ (nov: Oceano) retinenda est. In Vopisci Carino c. 19 instituente Salmasio scribendum est; „toechobaten (scrips: tichobaten, libri vet: thycobaten; gr. *τοιχοβάτης*), qui per parietem urso eluso

cucurrit.“ Ad multifariam illarum *oe* et *y* vocalium confusionem utile est attendere; sic probari potest Schneidewini conjectura ad *Prob* in Verg. Georg. I, 244; „Cyrillus cum ait Ῥουανός, ὃ πᾶσα περιήρηντος ἐνδέδεται χθών,“ *Probum* nominasse *Choerilum*. — In *Avieni* Prognosticis v. 182 Grotius scribit: „caelum super, aula deorum, axi compactum convolvitur,“ quum vero *Valla* hoc daret: „axea denteo convolvitur,“ scribendum erit: „axe adamanteo convolvitur.“ (Cf. v. 229) — XXXIV. Apud *Pacatum* *Drepan.* in *Panegy.* *Theodosio* dicto „non contentus ipse ultra vitia recessisse“ scribendum est „citra vitia“ (cf. *Cacs. de b. G. VI, 8*). — XXXV. In *Trebellii Pollionis* *Trig tyr. c. 26* „in intima et tuta *Isaurorum* loca munitus“ male additum „loca“ est. — XXXVI. In *Flavii Vop.* *Firmo c. 3* quae lectum ex eis fecisse narratur. quia et nunc scitur“ ante „quia“ inserendum est „quam.“ — XXXVII. Apud *Augustin.* de civ. dei VII, 24 in iis a *Varrone* quae dicuntur: „cymbalorum sonitus ferramentorum jactandorum ac manuum et ejus rei crepitus in colendo agro qui fit significant“ inserendum videtur post „manuum“ vox „usum“, et „fit“ mutandum in „fiunt.“ *Ib.* pro „quod sedes fingantur“ rectissime conjecit *Zoega* „quod sedens fingatur.“ — *Augustinus* de civ. dei X, 11 epistolam *Porphyrii* ad *Anebontem* *Aegypt.* tradens, in fine „aut humanum omne commentum“ male addit; v. ipsa verba epist. πρὸς Ἀνεβὼ τὸν Ἀλύππιον apud *Euseb.* Praep. euang. v. 10 p. 199 Vig. et *Theodoret.* Graec. adf. cur. p. 49 Sylb. — XXXVIII. Scholion ad Verg. Georg. IV, 289, quod in l. *Bernensi* ita scriptum est „phaselis. genus navium picturam (cod. Par. „pictarum“), sicut phasillus ille quem agiunt auctorem esse navium cālaetarum quem habuit hospes serenus“ scribendum est: „phaselis. genus navium pictarum, sicut phaselus ille quem ait auctor esse navium celerrimum quem“ etc. — XXXIX. In *Quintil.* VII, 2, 33 „neminem non aliquando coepisse peccare nec pro encenia ducendum scelus primum“ pro „encenia scribendum est: naenia.“ Cf. *Phacdr.* III prol. 10, et IV, 1, 14; *Arnob* VI, 12. — *Id.* in prooemio l. VIII depravata habet haec „certa quaedam varia est,“ quae mutanda videntur esse in „aperta quaedam arca est.“ — *Ib.* VIII, 2, 3 „navis saecaria“ videtur mutari posse in „navis stlataria.“ *Ib.* VIII, 3, 24 in iis vocabulis, quae e *Vergilio* proferuntur, legitur etiam „pollicerent,“ quod *Vergilii* esse nequit; scribendum videtur „porricere.“ Cf. *Aen.* V, 238. 776 et *Macrob.* Sat. III, 2. — In *Quintil.*

VIII, 3, 54 pro verbo mirabili *sapasī* „stasin“ videtur scriptum fuisse. — *Id.* VIII, 6, 41 quae libri praebent „nam fit longa et impedita uti quaestionibus eam jungas“ corrupta sunt; scribendum est „nam fit longa et impedita ubi congestioribus eam jungas.“ — *Id.* VIII, 6, 64 librorum lectio „significat plurimis modis scripta, quod eum quoque maxime facere experiretur“ mutanda est in „s. plurimis modis scripta quam quo eum qui maxime placeret experiretur.“ — XL. In Apuleji *Metamorph.* I, 2 „equi sudorem frontem curiose exfrico“ legendum est „sudoram.“ C. Cf. *Met.* IV, 7. — *Id.* *Met.* I, 7 Florent. lib. quod profert „enī his“ legendum est „me nimis.“ — *Id.* *Met.* V, 19 in verbis quae leguntur: „meque magnopere semper a suis terret“ mutandum est „meque“ in „nempe.“ — XLI. *Eurip.* *Aeolo ap. Stob. Ecl. phys.* I, 8 p. 234 (Heer.) alter versus ita legendus est

λάλος; ἐστὶ καὶ τὸς; (l. ἐστὶν οὗτος) οὐκ ἐρωτῶσιν λέγει.

Vers. *Eur. Alem.* apud schol. ad *Aristoph. Ran.* 93 v. *Meinekiūm.* — Ad *Statii Theb.* 163 v. *Porsonum* in *Eur. Or.* v. 667. — XLII. *Plato* de leg. V p. 747^d ὡς; οὐκ εἰσὶν ἄλλοι τιρῆς — scripsisse videtur ὡς; *πεφύκασιν α. τ.* — XLIII. In *Aristotelis* ap. *Athenaeum* XV p. 696 et ap. *Diog. Laert.* V, 7 versu^o septimo recte se habet „καρπὸν ἀθάνατον“, sed versus octavus sic corrigendus esse videtur „καὶ πόσειν μαλακηνητοιό θ' ἵπρον.“ — XLIV. In carmine int. *Theocrit.* XXVII v. 23 legitur: πολλοὶ μ' ἐμνώοντο, νόον δ' ἐμὸν οὔτις αἰδεῖ; postremum verbum mutandum est in ἀρέσκει. — XLV. Ad schol. p. 531 verba ad *Oribasii* XLVI, 11. IV p. 157 (*Dar.*) cod. *Vat.* addit haec: τούτῳ καὶ οἱ λιθοξόοι τῷ τρόπῳ χρῶνται εἰς τὴν τῶν φα. μάκων κατέτριψιν' ultima verba sic corrigenda sunt εἰς τὴν τῶν μαρμάκων κατέτριψιν. — XLVI. In schol. ad *Persii* 3, 50 adscripto pro „ludo nucum orcae collum ponitur“ scribendum est „vel ordo nucum“ etc. — XLVII. In *Laude Messallae* v. 146 nomen populi „Magynos“ ignotum legitur, *Mosyni* certe non intelliguntur. *Seymni* (g. d.) v. 901 sic componendus est οἱ λεγόμενοι Μόσσυρες ὡμοῖς εἶθεσι βαρβαρώτατοι. — XLVIII. In iis, quae *Aelianus* de animal. VI, 63 scribit ἐνθηρον ἦν τοῦτο παραπέμφας ᾗτετο legendum est ἐνθηρον ἦν τοῦ τόπου κτλ. — XLIX. *Euseb.* verba in *Stob. Eclog. physic.* II, 8, 6 p. 413 (*Heer*) legenda sunt οἶά τε μέντοι εὐτυχεῖ (l. εὐτυχέι) πόνῳ ἀνυσθῆναι. — I b. mox pro ὥστε καὶ μηδενός κτλ, legendum est: ἄλλως τε καὶ μηδενός. — Apud *Stob.* II, 8, 3 p. 408 quae leguntur „ὄναρ χαίρει τε καὶ ἐρωταὶ καὶ

ilologiai Közlöny. II. füz.

πανακήδης ἐστὶ — in vocabulo *πανακήδης* latere videtur *νηκηδής*. Cf. Plat. Conviv. p. 167c. — L. In Philostrati de arte gymn. p. 72 Dar. quae leguntur *ὄθεν ἄροσοί τε ἤσκον* ultimum verbum mutandum est in *ἤρκον* (cf. Thueyd. I, 71. Xen. Inst. Cyri VI, 2, 31). — Ib. p. 74 legendum est *ἔτι τε τὰ χοίρεια τῶν κρεῶν σὺν τετραλογία ἄδουσα* (l. ἄρουσα). —

Hermes. V. p 21—47. II. Lycurgi in Leocratea §. 80 id, quod libri praebent *ὄμως ἰσχυρῶς ἔστιν ἐν τοῖς γεγραμμένοις ἰδεῖν τῆρ ἐκείνων ἀρετήν* sic emendandum esse videtur *ὄμως ἰχρὸς ἔστιν ἐν τοῖς γεγραμμένοις ἰδεῖν τῆς ἐκείνων ἀρετῆς*. — LII. Epigrammatis in insula Philis reperti editique a Hamiltono in Aegyptiacis p. 51 (a Franzio in Mus. Rhen. novo III p. 241; C. J. G. 4924 b) versuum primis litteris partim duabus partim tribus conjunctis hanc nasci acrostichidem Franzius et Letronnius (Sylloge inser. Gr. et Lat. Aeg. II, 155) docuerunt: *Κατιλίον τοῦ καὶ Νικάνρορος*. Sed additis aliis epigrammatibus ibidem repertis ab eodemque Catilio factis (C. J. G. 4923. 4924), si versuum primis litteris interponuntur ultimae, idem nascitur *Κατιλίον τοῦ καὶ Νικάνρορος*. — LIII. Epigrammatis a Millero (Notices et extraits des manusc. de la bibl. imp. XXI, 100) editi duo disticha non inter se cohaerent et particulae carminis cujusdam esse videntur, quale est *Γαλήρη* Andromachi. — LIV. Theonnestus, de quo sermo est apud Millerum Notes et extr. XXI p. 56, qui Carnunti moratus est imperatorem Licinium anno p. C. n. CCCXIII comitatus esse videtur, quum is iter in Italiam festinaret. Cf. Lactant. de mort. persecut. c. 45; Anonym. Valesii c. 13; Aurel. Vict. c. 12. — LV. In Theodosiano cod. VI, 21 „Impp. Theodosius A. et Valentinianus Caesar Theophilo V. P. Grammaticos Gracos Helladium et Syrianum“ etc., qui legitur Helladius, Alexandrinus intellegendus est. Nam Svida teste vixit senex *κατὰ Θεοδοσίον τὸν βασιλέα τὸν νέον*. — LVI. In epigramate codicis Vossiani (Anthologia Riesii CDVI, Burmanni II, 35) alter versus sic scribendus est „impious infandae religionis apex.“ — Plinii in Panegyri c. 9. quae leguntur „quid enim si provincias ex provinciis, ex bellis bella mandaret? eodem illo uti jure“ etc post „mandaret“ iuserendum esse videtur „adparet.“ — Ib. c. 14. levis hic, non subsidium itinervis sed decus et cum, subsequeretur“ tollendum est „et cum.“ — Ib. c. 20. „cum abactus hospitium exereret,“ quod cod. Vindob. praebet, servandum est. — Ib. mox pro „sciant tanti tuum constat“ scribendum est „sciant tuum tanti constat.“

— *Ib.* cap. 23. „quam similis illi dies qui hunc genuit diem“ emendandum est in „quam similis illi qui hunc genuit dies.“ — *Ib.* cap. 32. quod nonnulli cod. habent „ut quae feruntur quaeque expetuntur opes invicem capiant gentes et discant quanto libertate discordi servientibus sit utilius unum esse cui serviant“ (cod. Vat. et Vindob: „ut quae ferunt quaeque expetunt opes gentes discant invicem capiant quanto“ etc), mutandum videtur esse, ut sit „ut quae seruntur quaeque emetuntur omnes invicem capiant gentes discantque quanto libertati discordi“ etc.

— LVIII. *Φιλόγελως* ρξξ' p. 37 Eb. pro *εὐχαριστῶ τῷ κυρίῳ μου* scribendum est *ε. τῷ κουρεῖ μου.* — *Ib.* σδ' p. 45. legendum est *ἀφῆς μαθηματικὸς μοιρολογῶν* (l. *μακρολογῶν*) *τιὰ κτλ.* — *σε'* p. 45. legendum est *νικήσειθε, εἶπεν, τοὺς πολέμιους* (l. *τὸν πόλεμον*). — *σλθ'* p. 52 versus, quem *ριανίσκος τραγωδὸς* pronuntiat, non antiqui tragici est, qui *δνοῖν* diceret, non *δυσί.* — LIX. Quae scriptor *Characterum*, quem *Theophrastum* esse putant cap. 14 dicit „*ἡδὺ γε τῶν ἄστρον τομιζεῖ*“ ὅ τι δὴ καὶ οἱ ἄλλοι λέγουσι *πίσσης* corrupta sunt; emendatio haec est „*ἡδὺ γε τῶν ἄστρον ὄζει,*“ ὅτε δὴ καὶ οἱ ἄλλοι λέγουσι „*τῆς γῆς.*“ Cf. *Plin. Nat. Hist. VIII § 38.* — Quae i b. cap. 16 leguntur, recte emendata sunt a *Wytttenbachio* ad *Plutarch VI, 931.* — *Ib.* c. 20. *καὶ ἀμφοτέρω δὲ οὐκ ἔχοντα οὐ ῥάδιον ἄνθρωπον λαβεῖν* sic emendanda esse videntur *ἀμφοτέρων εὐρεῖν εὐτυχοῦντ' οὐ ῥάδιον ἄνθρωπον.* — LX. In epistula *Martialis* secundo libro praeposito scribendum est „*video quare tragoediae aut quare comoediae* (*Schneidew: tragoedi atque comoedi*) *epistulam accipiant.*“ Cf. *Quintil. VIII, 3. 31.* — *Martial. V, 16, 5* scribendum est: „*nam si falsiferi defendere templa tenacis*“ (l. *tonantis*). — LXI. *Senec. Ep. 53, 11* „*omnes mortales vita antecedes, non multo te di antecedent*“ inepte illatum „*vita*“ est, scribendum potius videtur „*omnes mortales tute, non multo te di antecedent*“. — LXII. *Valeriam*, de qua mentionem facit *Hieronym. adv. Jovinian. I, 46 Vall.*, sororem fuisse *M. Valerii Messallae Corvini* cs. a. *DCCXXIII* et *M. Val. Messalae Potiti* cs. a. *DCCXXII* (v. *Fastos min. CIL, I p 471.*). Illius *Valeriae* filiam *Sulpiciam Tibullus* carminibus celebravit. — *Ausonii* in epist 22, 27 quae leguntur „*et nunc paravit triticum casco sale*“ (sic *Tollius*, alii habent „*caseum tritico et sale*“) emendanda sunt ut legatur „*et nunc paravit triticum vesco sale.*“ — *Ib.* v. 46 s. leguntur „*Triptolemon olium, sive meden vocant, Aut Tullianum Buzygen*“ pro „*meden*“ scribendum for-

tasse est „Epimenidem“; versu qui sequitur praeclara Valckenarii (ad Herod. VII, 231) conjectura ad Cic. de offic. III § 54, pro „execrationibus publicis“ fortasse scribendum esse „e. Buzygis“ non leve pondus accipit. Cf. Porphyr. de abstín. IV, 22; schol. in Soph. Ant. 255; appendicem proverbb. I, 388; Diphil. apud Athenaeum VI p. 238f. — LXIV. Epithetis a nomine deae Cythere ductis Cytherecius, Cytheriacus et quae sunt sim. inde ab Ovidio usi sunt poetae; ipsius deae nominis non antiquiorem usum invenies saeculo p. C. altero, unum si excipias exemplum, in quo nomen illud ad Vencrem tralatum est, Bion. 1, 35, ita ut usum illius nominis ab Alexandrina poesi repetamus. — Aeschyl. versus Suppl. 1001 ab Hermanno emendatus *μηδ' ὑπ' ἀνάγκας γάμος ἔλθοι κνθέρειος*; legendus est *μηδ' ὑπ' ἀνάγκας νόμος ἔλθοι κνθερείας*. — LXV. Madvigius ad Cic. de fin. V, 40 docuit, molestam Latinis fuisse pronunciationem literarum e et q conjunctarum („sicque“ „hicque“ „nuncque“ non esse auditum), et sane ipsa ea exempla, quae e Tac. Annalibus (XV, 38; XIII, 37; XIV, 15) affert, non certam fidem habent. Rara sed tamen exstant exempla e tertio post Tacitum saeculo apud Avienum, Apollinarem Sid., Alcimum Avitum; sed simile aliquid legitur hodie in Ov. Trist. I, 10, 34 „Hincque Propontiacis haerentem Cyzicon oris“ ubi aut „que“ omittendum, aut „inde“ scribendum est. Ubi legitur „sicque“ in Fast. IV, 848 „sicque meos muros transeat hostis“ ait — non pertinet particula ad eam sententiam, ad quam vocabulum, cui adjuncta est. Hoc genere dicendi audaciore saepius usus est Ovidius; quem suam et alienam orationem etiam licentius connexuisse, testantur Met. V, 44; IX, 131; Fast. IV, 597; simili modo verba junxit Val. Max. I, 8, 10; VI, 3, 10; et inter graecos Plutarchus in Romulo c. 19; Herodian. I, 6; Theodoret. Graec. adf. cur. p. 140 Syllb; in epistula Phalarid. LXXI; Sophron patriarch. 6, 103. — LXVI. Propertius IV. 13, 6 scripsisse videtur „et venit e rubro concha Erythraea salo“ (l. „Erycina“): — mox v. 9—10 ita legendi sunt: „haec etiam clausas expugnant arma puellas (Markland; l. „pudicas“), quaeque gerunt (Sciopp. et Guyet; l. „terunt) fastus, Icarioti, tuos.“ — LXVII. Quae leguntur in prologo libri Dicuili de mensura orbis terrae, recte se habent; non egent emendatione. —

Kirchhof: Adalék az attikai epigramma történetéhez. Hermes V, 48—60. — Eion bevétele után a győztes hadvezérnek Cimonnak megengedettett három az eseményre vonatkozó

mértékes feliratu hermának felállítása a stoában. L. Aeschin. adv. Ctesiph. 60 és Plutarch. Cim 7, kik e feliratokat bárom önálló epigrammának tekintik, míg Demosthenes (Leptines ell. b. 112.) csak egyről tesz említést, mi a tartalmat tekintve is valószínűbb. Az epigramma részeinek eredeti sorrendben (az Aeschines által követett rend számok által van megjelölve) így hangzik :

- III Ἐκ ποτε τῆσδε πόλης ἄμ' Ἀτρείδῃσι Μεισιθῆν;
 ἤγειτο ζάθειον Τρωικὸν ἄμ πεδίον·
 ὄν ποθ' Ὀμηρος ἔφη Δαναῶν πύκα θωρηκτάων
 κοσμητήρα μίχης ἔξοχον ἄνδρα μολεῖν.
 οὕτως οὐδὲν ἀεικὲς Ἀθηναίοισι καλεῖσθαι
 κοσμητᾶς πολέμου τ' ἀμφὶ καὶ ἡ ν ο ρ ἔ η ς.
- I Ἥν ἄρα κἀκείνοι ταλακάρδιοι, οἳ ποτε Μῆδων
 παισὶν ἐπ' Ἡϊόνι, Στρυνμόνος ἀμφὶ ῥόας,
 λιμόν τ' αἰθωνα κρυερόν τ' ἐπάγοντες Ἄρηα,
 προῶτοι δυσμανέων εὐχρον ἀμηχανίην.
- II ἠγμόνεσσι δὲ μισθὸν Ἀθηναῖοι τάδ' ἔδωκαν
 ἀντ' εὐεργεσίης καὶ μεγάλης ἀρετῆς.
 μᾶλλον τις τάδ' ἰδὼν καὶ βπεσομένων ἐθελήσει
 ἀμφὶ περὶ ξυνοῖς π ρ ἄ γ μ α σ ι δῆριν ἔχειν.

Ismeretes az atticai dialectusban a hosszú α történeti fejlődése és az atticai és ioni dialectus közti különbség az a p u r u m-ra nézve; a látszólagos kivételek (p. κόρη, ῥοή) csak a szabályt erősítik meg (eredetileg: κόρFα, κόρFη, ῥοFα, ῥοFή). Az atticai köznyelv e szabály alól nem mutat kivételt; a költői nyelv a kardalköltészetben és a dráma melikai részében az ó alakok túlnyomóságát mutatja (kivéve a ragokban), sőt az a purumra nézve egyes csekély számú esetekben az ioni alakokat használják: azonban mindig meghatározott törvények szerint. A jambus- és elegia-költők maradványai ellenben Solontól Kritiasig atticai és ioni alakok tarka egyvelegét mutatják, minden törvény, minden szokásos szabály nélkül. A kérdés az, hogy az ezen korbelt feliratok ugyane zavart mutatják-e? A prózai feliratok csak ioni város- vagy szigetneveknél mutatnak eltérést az atticai köznyelvtől. A hatodik és ötödik század epigrammaiban szinte megőrizve látjuk az atticai a p u r u m o t (l. K e k u l é: die ant. Bildwerke im Thesieion p. 159; — R o s s Epist. ad Boeckh. 1850 p. 5; — K i r c h h o f Studien zur Gesch. d. gr. Alphab. p. 70. Anm.; — Philol. XXVIII, 175; — K e k u l é ib. 153; —

Ross Archaeol. Aufs. 2, 672; — C. Inscr. Gr. 12 mely így olvasandó: *ἐν μέσ(σ)ῳ κεραιλῆς τε καὶ ἄστειος*; — Monatsber. d. Berl. Ak. 1869 p. 414; — C. Inscr. Gr. 170;); — kivételt csak az idegenek által készített Athenben felállított feliratok tesznek (l. Kekulé ib. p. 142; — Michalis Zustand der Akropolis 1869 p. 19). Ennek nyomán a fent közölt fölíratban, hol *ἠγορέης, ἀμηχανίην, εὐροσεΐης* ellentétben állanak *πράγμασι*-val, változtatni kell, és pedig, miután *οὕτως οὐδὲν ἀεικὲς* (5-ik v.) az ioni köznyelvben szokásos kifejezés volt (h. ö. Herodot. VI, 98; III, 33), az atticai *πράγμασι*-t ioni *πρήγμασι*-vá. Úgy látszik, hogy Cimon idegen által készítetté ama fölíratokat. Chiosi Jon (l. töredékeit Müllernél II, 46 s k. II.) a győzelem utáni időben (Olymp. 77) mint ifjú — *παντάπασι μειράκιον* — Athenben tartózkodott s úgy látszik Cimonnal baráti viszonyban élt. Lehetséges, sőt valószínű tehát, hogy ő szerzé amaz epigrammákat, főleg miután az egyetlen prózai felirat, mely ioni dialectust mutat, reája vonatkozik. A felirat így szól (*Ἐφημ. ἀρχ.* 3813)

[?]ων ἀνέθηνεν ἄγ[α]λ[μα τ]-
ἧ Ἀθηναίη. —

V. Rose. Über die gr. Commentare zur Ethik des Aristoteles. Hermes V p. 61—113. Aristoteles Ethikájához egy commentárgyűjteményt birunk, (nyomatva Velencében Ald. 1536.), melynek szerzőit Schleiermacher igyekezett kideríteni és megkülönböztetni (l. Werke III, 2 p. 309—326). A kéziratok szemléletéből s összehasonlításából azon határozottabb eredményre jut R., hogy következő magyarázatokat kell megkülönböztetni:

- 1) Aspasiuséit (az 1-ső 2-ik századból); „*ὑπομνήματα*“ az I, II, III, IV, VII (nem teljes), VIII könyvhez;
- 2) egy Anonymuséit; *σχόλια* a II, III, IV, V könyvhez (közönkint kettős scholionokban különböző magyarázatokból);
- 3) Michael Ephesiuséit; *σχολαὶ* az V, IX, X könyvhez;
- 4) Eustratiuséit (a 11-ik 12-ik századból); *ἐξηγήσεις* az I, VI könyvhez (többet nem írt);
- 5) egy ifjabb Anonymuséit; *σχόλια* a VII könyvhez.

Az velencei kiadás „Eustratii et aliorum commentaria“ áll: I Eustratius, II—IV Anonymus, V Ephesius, VI Eustratius, VII Anonymus rec., VIII Aspasius, IX és X Ephesius magyarázataiból; nyomtatásban még nem jelentek meg Aspasiuséi I—IV és VII-hez, és Anonymuséi V-hez.

A legrégebb latin fordítási kísérlet a II és III könyvé: Liber Ethicorum c. a., mely Ethica vetusnak is neveztetett, az Ethica nova csak az I könyvre terjedt ki. A Compendium philosophiae-ben (Alber-tustól, körülbelül 1240-ik évben), e kettőből van az Ethica összetéve s 4 könyvre fölosztva. A teljes fordítást az ismeretes lincolni püspök és bölcész Robert († 1253) eszközölte három alsó-olaszthoni görög által. E fordításhoz valószínűleg Robert maga csatolta a keresztény-theologiai, történeti és grammatikai jegyzeteket. Egy 16-ik századbeli tudós élvezetelt abban, e Lincoln-féle fordítást görögre visszafordítani (az eredeti kézirat Cod. Par. gr. 2060). Rose (p. 77—113 kivonatokat közöl 1) e fordításból az V k.-höz, 2) a Cod. Par. (1854) szélén levő régi scholia-ból, 3) Aspasius magyarázataiból (cod. Par. 1903.), és 4) a lincolni Robert-féle fordításból (Anonym. III-hoz a cod. Nav. 51-ből).

R. Schoell Plutarch-kéziratok Florencben. Hermes V p. 114—128. Codex Abbatiae Florentinae (nunc Laurentianus), membr. fol. sacc. X. E kézirat eleinte a Badiaé volt (Fiesole mellett), a francia uralom alatt vitetett a Laurentianába. Tartalmaz hét pár életrajzot, melyek rendszeren a Plutarch *βίοι παράλληλοι* három könyvének másodikában foglaltatnak. Sch. a kézirat külsejét, technikáját, írását ismerteti a magyarázatokkal együtt, s megjegyzi, hogy nyolc javító és észrevételező kezlet lehet megkülönböztetni. A codex írójától (a 10-ik századból) származnak a szélén levő jegyzetek. E kéziratot egy másikkal egyetemben, mely Plutarch első és 3-ik könyvbéli életrajzai tartalmazza (Agesilaus és Pompejus, Galba és Otho hijával) Bessarion bibornok (1455-ikben) a Badia könyvtárból másolás végett (mely Jo. Rhosos által 1467 october havában be is fejeztetett Rómában; l. e másol. cod. Marc. 384), kölcsönkérte; de e másik codex (a cod. abbat. 169) nem származott ugyanazon kéztől, mely amazt írta (mit többek közt Montfaucon Palaeogr. p. 268 is állított), hanem a 14-ik századból ugyanazon Andreastól, ki e gyűjtemény második könyve alá (Laurentian. pl. 69, 3) így jegyezte nevét 1399-ikben: *Ἀνδρέας ὁ Θύτης καὶ ταβουλλάριος ὁ Λεαντηνός*. — Ama két, külön korszakokból származó codex e Badianak szolgált alapul az 1517-ben a Junta által eszközölt Editio princepshez; csak a hiányzó négy életrajz és Sulla vége vannak más kéziratból véve. A nyomtatás alá valószínűleg Euphrosynus Boninus rendezte, ki 1514-től 1517-ikig a Giunta által kiadott görög auctorok correctora volt ugyanakkor, midőn Musurus a Manuzziaknál működött

ily minőségben (l. a levelet Theocriti Bucolica ed. Junt. 1515 előtt, és Bern. Junta dedicatioját ad Aphthonii Progymnasmata et Hermogenis Rhet. a. 1515). —

Th. Mommsen: Atheni alapítványi okmány. *Hermes V* p. 129—137. Athenben a Panagia Pyrgiotissa templomán egy hosszú, bajjal olvasható fölirat van, mely eddigelé kataszterföredéknek tartatott (V. o a hasonló therai és astypalaeai feliratokat *Hermesben III*, 436). A fölirat, melynek pontos másolatát az archaeologiai Ephemerisben (1870, 52—54 sz.) közli Eustratides, hosszú jegyzékét tartalmazza személyeknek, földbirtokoknak és pénzösszegeknek, melyeknek célja az elején és végén s egyes helyeken is csonka felirattól nem tűnik ki. Mommsen három szakaszt közöl belőle, melyekkel a többiek a lényegben megegyeznek; ezekben megnevezve találtatik 1) egy szabad férfi vagy nő (v. többek) neve, 2) egy (v. több) földbirtok, 3) a földbirtok fekvésének közelebbi meghatározása, 4) egy pénzösszeg; vagy ha több birtokrészletről van szó, több összeg egyenkint és végül összesítve e jel alatt/Μ (= *όμοῦ* Mommsen szt.) — Mommsen úgy vélekedik, hogy e jegyzék nem kataszterhez tartozik, hanem valószínűbb, hogy alapítványra — obligatio praediorum — vonatkozik, hasonlólag a Trajan-vagy Plinius-féle alapítványokhoz (l. *Hermes III*, 101), melylyel a szöveg szerkezete is megegyez, bár az italiai okmányok tökéletesebbek. A kamatláb biztossággal meghatározható (8%); de az, hogy császári vagy magánalapítvány volt-e, nem. A korhoz csak a nevek után ítélni lehet hozzávetni (K. u. 1-ső század végére; a harmadik századon túl semmi esetre sem). Az összegek az Augustus óta az egész római birodalomra nézve érvényes denárokból és ennek részleteiben vannak kifejezve; a jegyek ezek:

*	=	1 den.
/	=	1/2 "
ΔPA, ΔPB stb	=	1/6, 2/6 "
S	=	1/12 "
—	=	1/36 "
D	=	1/72 "

A denár részleteiül azonban nem a sestertius és a szerepelnek, hanem a denár feloszlik 6 drachmára, és ez ismét, úgy mint az eredeti görög drachma az obolosrendszer szerint osztatik föl a hemiobolionig. Hasonló leszállítás az eredeti pénznemnek váltópénzzé történt Aegyptomban is (L. Hultsch, 1, 234; h. ö. Böckh metrol. Untersuchgen p. 153).

H. Herwerden: Ad veterum Orphicorum fragmenta. Hermes V p. 138—145. In illo, quem Tzetzes Exeg. p. 26 refert inter Orphei versus *ιστόν ἐποιομένην ἀτελῆ πόνον ἀνθεμύσσο* scribendum est *ἀνθεμύσσο* (cf. Il. X, 440 s. Lobeck Aglaoph. p. 550). — Versus Orphicus apud Procl. in Tim. II, 121 legendus est sic *ἔς τ' ἄν παῖδα τέκη* (l. *τέκοι*) *Ψείη Κρόνω ἐν φιλότῃτι*. — Orphei vel Pythagorae (cui tribuitur versus a Stobaeo Floril. XLII p. 238) scribendus videtur *Ἀείδω* (l. *ἀείσω*) *ἕνετοῖσι κτλ.* (Cf. Bergkium ad Theogn. 4 in ed. III lyric. Graec.). Versus Orpicus apud Procl. in Tim. III, 130 sic persanandus est: *πολλὰς — κρίας, ταυρείας, ὄσιος χαροποιῦ τε λείοντος* (aliter Lobeck Aglaoph. 490). — Versus ab Athenagora c. XX, 266 servatus tertius *ἧς χαίται μὲν ἀπὸ κρατός καλόν τε πρόσωπον* aut lacunosus est, aut mendosus et sic emendandus: *ἧς χαίται μὲν παρθενικῆς καλόν τε πρόσωπον* (cet. v. Lob. Agl. 493; et Lob. ib. 454, ubi versus citatus scribendus esse videtur *σὺ δ' ἄκουε φασφόρου ἔχουε* (pro *ἐγγουε*) *Μήνης*). — Una littera addenda est in prooemii theogoniae Orphicae v. 5 quam servavit Jo. Malela IV p. 31: *σὲ δὲ γ' αὐτόν, ἐκῆβουε, μάστουρα θείμην* (editur *θειήν*). Ib. v. 4 legitur *δωδεκάτην δὴ τήνδε παραί σέο ἔκλονον ὀμφήν*, in quo pro *παραί σέο* Bentlejus corrigere voluit *παραί σέο*, scribendum potius est *περίσσην* (Cf. Soph. O. R. 841). — Non intelligi potest, ut legitur, versus Orphicus apud Procl. Tim. I, 38: *ἡελίου τρέπεται ποτινέμενος, οὔτε τι λίην* sed coll. v. Orphico, qui exstat apud Macrobius I c. 18, 312: *οὔτεκα δινεῖται κατ' ἀπέρονα μακρὸν Ὀλυμπον*, scribendum videtur: *ἡελίου τρέπεται δινεύμενος* (sive *διενεμένον*) *οὔτε τι λίην*. — Indescriptione Minervae apud Procl. in Tim. I, 41 et in Crat. p. 24 Orptheo reddendum est: *ιστόν ἐποίεσθαι* (l. *ἐγήρασθαι*) *ταλασῆιά τ' ἔργα πινύσσειν* (cf. quae supra dicta sunt ad Tzet. Exeg. p. 26). — Fragmentum apud Malelam (IV, 31) et Cedrenum (p. 58) servatum ita incipit *θῆρες τ' οἰωνοί τε βροτῶν τ' ἀλιτώσια* (Mal. l.: *ταλιτε οἶα*) *φῦλα*. Bentlejus et Lob. (Agl. p. 580) scripserunt *τ' αλιτήρια*; Nauckius *τ' ἀετώσια*. fortasse praestat *βροτῶν τε Φετώσι* *φῦλα* (cf. Il. XVIII, 104). In versu Orphico apud Clementem Strom. V, 236 pro *θαλλῶν δ' ὅσσα βροτοῖσιν ἐνι φρεσὶν ἔργα μέμηλεν* scribi potest *θαλλῶν δ' οἶα κτλ.*, nisi malis *φύλλων δ' οἶα*. — Apud Proculum in Theolog. V, 10, 264 (cf. Lobeck Agl. p. 511 ss.) leguntur versus Orphici:

ὑπὸ Ζητὶ Κρονίῳ

ἀθάνατον αἰῶνα καμῖν καθαρῶσι γένειον
καὶ διεροῖς χαιτίας ἐνώθεας, οὐδέ τι πάμπαν κτλ.

recepta pro καμῖν posita correctione Herwanni λαχεῖν sic emendandi videntur versus

ἀθάνατον αἰῶνα λαχεῖν καθαρῶσι γένειον
καὶ διεροῖς χαιτίας ἐνώθεας, οὐδέ τι τόνγε. —

Homerus ignorare videtur infinitivum, quem legimus in versu illo Orphico: ἰσὸν τοι κνάμους τε φαγεῖν κεφαλᾶς τε τοκῆων, et semper scripsit φαγέμεν (v. Odys. κ. 386, ο. 377, π. 143, ρ. 404, σ. 3; semel legitur φαγέειν Od. π 429, ubi reponendum esse φαγέμεν videtur. — Locus, quem servavit Clemens coh. 17, depravatus emendandus est, ut scribatur:

ᾧς εἰποῦσα πέπλους ἀνερούσατο, δεῖξε δ' ἄθαντον
σώματος οὐδὲ πρόποντα τύπον. παῖς ἤνπιαχος δὲ
χεῖρ' ἰταμῆν ῥίπτασκε γελῶν Βιαβοῦς ὑπὸ κόλπων;
ἢ δ' ἐπὶ (τῶ μ) εἶδησε θεὰ γήθουσ' ἐνὶ θυμῶ,
δέξατο δ' αἰθλον ἄγγος, ἐν ᾧ κνεῶν ἐμέμικτο.

Codd. vs. 1: δεῖξε δὲ πάντα· v. 2: παῖς δ' ἦεν Ἰακχος· v. 3: χεῖρὶ τῆ
μεν ῥίπτασκε· κόλπους jam Heinsius dedit pro κέλλοις· v. 4: ἢ δ' ἐπεὶ
εἶδησε· v. 5: κνεῶν ἐνέκειτο (Hom. II. A 623. Od. κ 290 et 316:
κνεῶν ἐτένκτο). Cf. Lob. Agl. p. 818 ss et Ov. Mct. V, 446. — In
versu Orphico servato a Procl. in Crat. p. 112 Ἀητοῦς ἐνπλοκίμοιο
κόρη προσεβήσατ' Ὀλυμπον auctori reddendum est προσεβήσειτ'
Ὀλυμπον. —

P. Krüger Ciceroniana Hermes V p 146—149. Cicero pro
Tullio beszédjének néhány sorát, melyeket a lelkiismeretes pontosságú
Peyron hiányosan közöl, K. a Turinban levő Cicero A II 2 palimpse-
stusában újból összehasonlította a következő eredménnyre jutott: Peyron
p. 51 col. 1 a tizenkettedik sorban hoc és me et M. Claudium közt
olvasható modo. Col. 12 v. 12 csak Beier olvasása: (datur) Claudio cum
(ita) illik a térhez. A többiekben Pnyron olvasása biztos. — Tudva van,
hogy a kézirat egy egyes levelet is tartalmaz Cicero leveleiből ad famil.
I. VI ep. 9. 10; mellső oldalát már Peyron olvasta, K. a hátsót is
olvassa; mindkettő szövege a Medicinus és ifjabb kéziratokétól elüt,
úgy hogy külön osztályt képezne, ha különösen a számos kihagyások

és rövidetések azon gyanítást nem erősítenék még, melyet már Peyron mondott ki, hogy t. i. e levél maradványa egy új, megrövidített recensionak. Kivonatról Cic. leveleiből már Fronto ad Anton. 2, 5 p 107 (Nieb) tesz említést. Egyes helyeken azonban figyelembe kell venni a Taurinensis olvasását is.

C. Aldenhoven fil. Victor „de viris illustribus“hoz Hermes V. p 150—154. Mommsen nyilvánította azon nézetet, hogy az u. n. Victor traditioja Valerius Antiasra megy vissza. A régibb annalistákat Livius és Dionysius elbeszélései nyomán (l. a a római királyokról) két csoportra, a Sulla előtti, és Sulla utániakra lehet osztani. Amazok: Cato, Fabius Pictor, Calp. Piso egyszerű irány, rövid elbeszéléssel azon törekvést kapcsolják egybe, hogy a régi mondákat hihető alakban adják elő, ezek bőbeszédűség és okoskodás mellett a hagyomány hiányait saját képzeljük termékei által igyekeznek pótolni, a régi mondákból regényt vagy p. egyes királyok neveihez kapcsolt hírekből összefüggő állam- és hadtörténetet alkotni, minőt Dionysiusnál olvasunk; ezen irány főképviselője Antias (V. ö. Auctor de origine gentis rom. c. 21). Victor Róma alapítása történetét csekély eltéréssel úgy beszéli el, mint Livius, mindamelllett ettől önállóan (p. c. II „mox exercitu facto“, továbbá „quae nuptiae quia feliciter cesscrant“ s e. önállóságról tanuskodnak). A „Iacus Curtius“ történetére vonatkozólag Victor Liviuossal I c. 12 a régibb mondát követik (eltérőleg Plut. vita Romuli c. 18); u. o. említettnek „tres centuriae equitum“ (l. II. I, 36) s Liviuossal (I c. 38) megegyezőleg így adja elő Tarquinius tetteit: „Latinos bello domuit: circum maximum aedificavit, ludos magnos instituit.“ Antias más hagyományt követ (l. Plin. Nat. hist. III, 5, 70.). Numa intézkedéseit illetőleg (l. Liv. I, 20. 32) Liviuossal együtt a józanabb hagyományt követik, a Janusívet illetőleg (Liv. I, 19; Varro L. L. V, 165), a király halálára (V. ö. Plut. Numa 21; Dionys. II, 76) valamint a kopersójában talált könyvekre vonatkozólag, szintugy Tullus halálát illetőleg (Liv. I, 31) Victor. Pison követi (V. ö. Plin. H. N. II, 54, 140). H. ö. még Liv. c. 44 és 46. Ezekből az tűnik ki, hogy Livius 1-ső könyvének és Victor elbeszéléseinek Calpurnius Piso annalesei szolgálták alapul.

Rose V. Suidas latinul (liber Suida). Hermes V p 155—. 158. A hires lincolni püspök (v. ö. Rogeri Bacon opp. ined. p. 91) és tudós állítólag Suidas lexiconát is általa meghitt görögök által lefordít-

tatta. Rose kimondotta volt már azon vélen ényét, hogy ez alatt csak a nagyobb történet-életrajzi cikkeknek egy kivonata értendő (l. de Aristotelis librorum ordine et auctoritate. Berol. 1854 p. 255); támogatja illetőleg bizonyítja ezt a cod. Lond. reg. (Casley) 8 B IV. —

Jaffé Ph. A mássalhangzók kettőzéséhez a német írásban. *Hermes* V p. 158. Ma kéziratban egy magánhangzó vagy a következő mássalhangzó fölé helyezett vízszintes vonás *m* v. *n*-et jelent, p. süptus v. suptus = sumptus; innen van, hogy a mai német írásban csak *m* v. *n* szokott megkettőztetni vonal által; eredetileg e vonal nem jelentett kettőzést.

M. H. Egy palaeographiai mese. *Hermes* V p. 159. Azt állítják némelyek, hogy egymás után következő egyenlő szótagok vagy betűsorok kéziratokban néha csak egyszer irattak, de a betűk sajátosság alakja által kitüntették. Homocotectura gyakran félrevezették ugyan a leírókat s egyes szótagok átugrására vitték, de ez mindig csak elnézésből történt; Torello (a florenci Digesták kiadásában) találta fel a fenjelölt módot, a mint ezt előszavában maga bevallja; régi sírköveken szótagok átugrása szinte észlelhető, de nem szándékosan történt (mint azt Cramer Savigny folyóiratában I p. 287 állítja), hanem hanyagságból. Hogy egyenlő betűsorok csak egyszer irattak volna, az képtelenségre vezet, mert akkor e szót „italiam“ így lehetne olvasni: Italam v. ita Italam v. Itali Italam v. Itali aliam v. Italam aliam v. Italia alia iam v. Itali aliam iam v. ita talia iam stb. (V. ö. az arboreai kézirat szerzője elmefuttatásait). —

Mommsen T. A két ütközet Betriacumnál 69-ikben K. u. *Hermes* V. p. 161—173. E helyrajzi vizsgálat Tacitus Hist. első könyvein alapszik, vagy ezekre vonatkozik. K. u. 69-ik év tavaszán a germaniai seregek két erős szakasza lépte át az Alpeseket, hogy eddigi helytartójuk, Vitellius számára a birodalom fölötti uralmat fegyverrel kivívják; 40,000 ember Alsó-Germániából Fabius Valens vezérlete alatt a cotta, 30,000 Felső-Germániából Caecina Allicenus alatt a pennini havasokon át vonult be Felső-Italiába (Hist. I, 61). Caecina, ki előbb érkezett meg, még útközben fogadta el Mediolanum, Novaria, Eporedia, Vercellae városok csatlakozását, csak hamar Valens is ellenállás nélkül haladt Ticinumig (H. II, 27). Tacitus azon állítása, hogy az egész tartomány az Alpések s Po között a vitellianusok birtokában volt (H. II, 17), csak Felső-Italia nyugati részére vonatkoztatandó, mert

Otho császár hívei birtokában legalább a két főút, Aquilejától Patavium és Atestén keresztül és a Vicentia s Veronán át vezető, melyeken a Pannoniából s Dalmatiából várt legiok haladtak, megmaradt. Cremonát a Vitellianusok szállották meg (Hist. III, 32; talán önként adta meg magát), Placentiát a későbben érkező othonianusok. Cremonánál s ettől nyugatra vítették ki a vitellianusok az első előnyöket (H. II, 17), de a Po átkelésében megakadályoztattak Vestricius Spurrina, Otho parancsnoka által. E közben az othoi hadak főparancsnoka, Annius Gallus is előnyomulván, átlépte a Pót, hatalmába ejtette a via Posthumiát, (mely Hostiliától Betriacumon át Cremonába vezetett,) és Betriacumonál ütött tábor. Betriacum (a kézíratt. szt.) vagy Bedriacum Cremonától 20 (l. Schol. ad Juvenal.) vagy 22 (l. tabula Peutingeriana) r. mföldnyire feküdt, a Mantua vagy (a mi egyértelmű evvel) Hostiliába vezető úton. (Ez a „via Posthumia.” H. ö. Tac. Hist. II, 42. 24; III, 23 és II, 70). A hely (a mai Calvatone mellett vagy az ettől nyugatra cső Piadena felé), hadászati tekintetben fontos volt azért, mert a via Posthumia itt találkozott a Veronából jövővel, honnan Gallus a dunamelléki legiök érkezését várta. Elcinte az othoiak voltak előnyben kisebb összeütközésekben Caecina egyes hadcsapataival (Hist. II, 23), minckövetkeztében Valens Ticinumból előrhaladt s Caecinával egyesült Cremonánál. Ekkor az othonianusok császárijok nélkül, ki tétlenül ült Brexillumban, elhatározták, hogy megütköznek, s Cremona felé 4 mföldnyire előnyomultak a nélkül hogy a Po jobb partján táborzó csapatokat magukhoz vonták volna, sőt „a legjelesb vezénylők ellentmondása dacára a menet a 16 miliára fekvő Addatorkolathoz megkezdett.” Így Tacitus! Ez adat két okból hamis; először azért, mert ha Otho serege Betriacumtól négy mértföldnyire táborzott tehát 16—18 mföldnyire Cremonától, az ettől nyugatra fekvő Addához 16 mföldnyi menetel nem érkezhett; másodszer azért, mert köztök s az Adda között táborzott megerősített állásban az ellenség, ki őket aligha bántatlanul engedte volna keresztülvonulni táborán. Valószínű tehát, hogy a Brixia felé vezető úton haladtak előre azon szándékkal, hogy az ellent összeköttetési vonalától Germaniával elvágják, elcinte a via Posthumián, azután ettől letérve az északra vezető úton. A távolság Betriacumtól Brixiaig csakugyan 20 mf. Már 12 (Plut. szt.) vagy 16 (Tac. szt.) mföldet haladtak volt, midőn a vitellianusok 4 mföldnyi menet után utjokat állták, úgy hogy ők, kik nem csatázni, hanem egész podgyász-

szal indultak utnak (Tac. II, 40. 41), hogy útjokat folytathassák, kényszerítették a csatát elfogadni. Ez maga s az othoiakra nézve szerencsétlen kimenete híven van leírva Tacitusnál (II, 42—45). Dio ez ütközetet cremonainak nevezi (64, 10), s színhelye csakugyan sokkal közelebb esik e városhoz, mint Betriacumhoz.

Hat hónappal utóbb, octoberben vivavott egy második csata ugyancz vidéken Antonius Primus, Vespasianus előhadainak parancsnoka s a vittellianusok közt. Tacitus elbeszélése itt is hiányos. Primus Veronáig haladt volt előre, Vitellius seregei részben Cremonánál, részben Hostiliánál vonattak össze (Tac. Hist. II, 100; III, 14). Utóbbiak Caccina vezérlete alatt a Tartarus folyóig nyomultak előre, midőn a ravennai hajóhad és saját vezéröknek Vespasianushoz pártolása következtében kényszerültek visszavonulni Hostiliára, hogy innen egyesüljenek a cremonai két legióval. De Antonius a történetek hírére 5 legiójával Veronából Betriacumba nyomult két nap alatt, s harmadnap indult Cremona ellen; Betriacumtól mintegy 8 mfnyire ütközött meg a cremonai őrséggel s ezt az est beálltáig, midőn derékhada megérkezett, visszavetette a városba. Ekkor jött híre, hogy a hostilii 6 legio megérkezett Cremonába. Mely úton? ezt Tacitus elhallgatja. Valószínű, hogy átkeltek volt a Po jobb partjára, s Parmán át értek Cremonába; tették ezt dacára annak, hogy számra tulsúlyban voltak Vespasian hadai fölött, sőt hogy rendes menetekben a via Postumián is Antonius előtt érhetek volna Cremonába. Eljárásukat csak az ételemlhiány (Hist. II, 13) s a fegyelmetlenség (II, 26) magyarázhatják. Az öldöklő harcraól, mely Cremonában éjjel folyt, s melynek csak a kelő nap vetett Vespasianus serege győzelmével véget, l. Tacitus rajzát.

Haupt. Varia. Hermes V p. 174—191. LXVIII. In Etymologico Magno quod Parthenio tribuitur p. 170, 47: „ἀνροσχάδα βότρων Ἰκαριωτῆς“ scriptum fuisse videtur: „α. β. Ἰκαριωτῆς“. (Cf. Naeckii Opusc. II p. 44). — LXIX. Apud Dionysium Hal. in Excerptis Ambros. IV p. 269 K. quod legitur: καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐπὶ τοῖς ὄρεσιν ἄγραυλον καὶ πλείονα τὸν βίον εἶχεν — nihili est, neque quod Struvius (καὶ μείονα) neque quod Kiesslingius (καὶ λιτόν) conjecerant, probari potest; recte fortasse legitur: ἄγραυλον καὶ ἀλγύμοια τὸν βίον εἶχεν. — LXX. Apud Onesandrum (recte sic legitur nomen, quamquam Suidas Ὀνόσαυδρον' tradit) c. 4 leguntur haec: εἰδέναι δὲ χορή, καθότι οὐ μόνον οἰκίας; κτλ.; καθότι permutandum in

ὅτι· mox scribendum esse videtur: ἀλλὰ καὶ πολέμου τὰς ἀρχὰς δεῖ κατασκευασάμενον ἰσχυρὰς καὶ κρηπίδας θέμενον ἀσφαλεῖς (ll: ἰσχυρῶς καὶ κρηπίδα περιθέμενον ἀσφαλείας) οὕτως ἐξάγειν τὰς δυνάμεις. In prooemio § 4: οἱ τε ἐνπραγήσαντες ἠγέρθησαν εἰς δόξαν recte se habet, quod protulit Wytttenbachius in Bibliotheca crit. III, 2 p. 75: ἠρόθησαν· (Koechlyus vult: ἠέροθησαν). — LXXI. In Menacchmis v. 116 Plautus nil nisi hoc scribere potuit: „quid petam, quid feram, quid foras egeram“; ll: „quid foris egerim.“ Versum Menacchm. 882 „lumbi sedendo, oculi spectando dolent“ suum fecit Ausonius in Ludo 7 sap. p. 278 (Toll.) nisi quod ad „oculi“ addidit voculam „que“, itaque nil reprehendendum est in illo versu. — LXXII. In Terentii Eun. I, 2, 117 libri antiqui habent: „me miseram, forsitan hic mihi parvam habeat fidem;“ Bentley auctore scriptum est ‚forsan,‘ quod probari nequit (idem ‚forsan‘ intulit in Andriam V, 5, 1) et si quid mutandum est, sic scribas versum: „me miseram, forsitan mi hic parvam habeat fidem.“ — I b. Eun. III, 5, 43 in libris legitur: „ego homuncio hoc non facerem? ego illud vero ita feci ac lubens;“ Terentius scripsisse videtur: „ego h. h. n. facerem? facerem ego illud vero item, ac lubens,“ in qua emendatione ‚item‘ debetur Bothio. — LXXIII. Seneca de amic. p. 103 (Nieb): „An aurum ingenti opera tegi creditis“ dici non potest, sed scribas ‚legi‘ pro ll. ‚tegi‘; a legendo auro dicti sunt ‚aurilegus‘ = χρυσολόγος, ‚aurilegulus‘ = χρυσορύκτης. — LXXIV. Taciti in Dial. c. 12 „nec ullis aut gloria major aut angustior honor, primum apud deos, quorum referre responsa et interesse epulis ferebantur“ ‚epulis‘ mutandum est in ‚oraculis.‘ — LXXV. Apulej. Met. VI, 14 ll. quum habeant: „iamque et ipsae semet muniebant vocales aquae,“ scribendum est „et ipsae metum iniciabant“. — LXXVI. Apud Non. p. 357, 7 leguntur haec: „Accius Astyanacte ‚hunc aicaispinem regionum fac ac desisset exercitum morari nec me ab domuitione marceretu obsceno homine‘; scribendum esse videtur:

nunc Calcham aruspicem legionum fac desisse exercitum

morari nec me ab domuitione arcere tam obscaeno ominc. —

LXXVII. Scholion libri Veronensis, quod pertinet ad Verg. Aen. VII v. 341—3 ita scriptum dederunt Maius et Keibius: „haec sine ulla lectionis intercapidine pronuncianda sunt, quia ἰοφόρον πρόσωπον induxit hoc ex nocendi festinatione“; graeca illa verba plane absurda sunt, et quum in codice sit ΤΩΨΟΠΡΟΣΟΠΟΝ manifestum est scri-

bendum esse : *καθὸν πρόσωπον*. Donatus idem adscripsit ad Hecyrae I, 2, 3, cf. etiam Martial. VI, 6. — LXXVIII. E n r i p. Med. v. 846 qui legitur : *τὰν οὐχ ὀσίαν μετ' ἄλλων* Euripides scripsisse videtur sic : *τὰν οὐχ ὀσίαν μεταλλᾶν*. De verbi *μεταλλᾶν* usu vide Pind. Ol. VI, 61. Cf. Eur. Suppl. 959; Sopt. Phil. 1352; Aesch. Sept. 670. — LXXIX. Aristoph. Av. v. 1344 consentiente Meineckio delendus est, v. 1345 s. vero sic constituendi :

*ὀριθομαιῶ γὰρ καὶ πέτεσθαι βούλομαι
κῶκεῖν μεθ' ἑμῶν κἀπιθυμῶ τῶν νόμων*

II. habent : *καὶ κέτομαι καὶ βούλομαι οἴκειν*. — LXXX. In Plat. de leg. IV p. 719^d quae leguntur : *ἐγὼ δέ, εἰ μὲν γυνή μοι διαφέρουσα εἴη πλοῦτω, καὶ θάπτειν αὐτὴν κελεύοιτο ἐν τῷ ποιήματι* pro ποιήματι scribendum esse videtur : *ροσήματι*. — Quod ad explicandum Leg. I p. 633^c : *καὶ πάντες που μᾶλλον λέγομεν τὸν ἐπὶ τῶν ἡδοιῶν κρατούμενον τοῦτον τὸν ἐπονειδίστως ἥτιοτα ἑαυτοῦ πρότερον ἢ τὸν ἐπὶ λυπῶν* semel ἥττον ἑαυτοῦ positum est, sed intelligendum quasi bis esset. De qua loquendi brevitate cf. Dindorf ad Xen. Hist. Gr. II, 3, 19; et licet compares ex. in Phaedone p. 114^b. — De ellipsi vocabuli, cujus notionem suppeditat verbum, in Leg. V p. 734^c v. Ind. Lect. Berol. hib. a. 1865. — LXXXI. Apud Aelian. Var. hist. I, 31 : *Πέρσαι κατὰ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἕκαστος προσκομίζουσι* post ἕκαστον excidit τι. — In Aelian. II p. 269, 19 H : *Θιάσον τε μίμων καὶ κορδακιστῶν περὶ αὐτὸν μάλα πλῆθος εἶχεν* mutandum μάλα in μέγα. — LXXXII. In Achillis Tatii IV, 4 quae legimus : *ἂν δέ τις ἀδρροτέρων ἴδῃ* scribendum est : *ἀβροτέρων*; cf Longi I, 8. — LXXXIII. Cercidae Megalopolitani mentionem fecit Gregorius Nazianz. in carmine *περὶ ἀρετῆς* v. 598 ss.

*ὀρθῶς λέγει που Κερκιδᾶς ὁ φίλτατος,
τέλος τρυφόντων αὐτὸς ἐσθίων ἄλας,
αὐτῆς τρυφῆς ἔθ' ἀλμυρὸν καταπτύων* quorum vv. ultimus sic corrigendus est : *αὐτῆς τρυφῆς δὲ θάλμυρὸν καταπτύων*. V. Jahrb. f. Philol. 1863 p. 387 (Meineke). Cf. ejusd. *Σύγκρισις βίων* v. 96 ss. p. 394.

(Folytatjuk.)